

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XXV, številka 2, Ljubljana 2023

KERIA

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE

SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

Vsebina

Uvodnik – stoletnica maloazijske katastrofe	5
---	---

RAZPRAVE

Ioanna Sitaridou: <i>Petnajst let terenskih raziskav romejščine: ključne ugotovitve o jeziku ter o njegovem razvoju, vitalnosti in možnostih preživetja</i>	9
Lara Unuk: <i>Sto let po maloazijski katastrofi: odmevi v literaturi</i>	33

PREVODI

Kozmas Politis: <i>V soseski Hadzifrangu</i>	51
Fotis Kondoglu: <i>Ajvali, moja domovina</i>	61
Rea Galanaki: <i>Stoletje labirintov</i>	71
Dido Sotiriu: <i>Krvava prst</i>	79
Agapi Venezi Moliviati: <i>Poslednji dan v Ajvaliju</i>	83
Stratis Dukas: <i>Zgodba nekega ujetnika</i>	89
Ilias Venezis: <i>Spokojnost</i>	99
Stratis Mirivilis: <i>Učiteljica z zlatimi očmi</i>	103
Konstantinos Kavafis: <i>Jonikon</i>	111
Kostas Kariotakis: ***	113
Ion: <i>Begunci leta 1922</i>	115
Odiseas Elitis: <i>Malo zeleno morje</i>	117
Jorgos Seferis: <i>Hiša ob morju; Efez; Argonavti</i>	119
Maria Topali: <i>CREDO</i>	125
<i>Ljudske pravljice iz Male Azije</i>	127
Prevedle: Eva Avguštin in Sara Križaj (Dido Sotiriu) ter Lara Unuk (ostali avtorji)	
Dodatek: Biografije avtorjev (Lara Unuk)	147

DRUGE RAZPRAVE

Jerneja Kavčič: <i>Avtentičnost in jezikovni stik na zapisih iz Vzhodne puščave (O. Claud. 1.141 in 142)</i>	157
Jakob Piletič: <i>Oblatio puerorum: otroci v meniški kulturi pozne antike in zgodnjega srednjega veka</i>	175
Jernej Kusterle: <i>Demonizem od svarjenja do čaščenja: razvoj demoničnega in prehod padlega angela v demonično muzo pri Baudelairu in Cankarju</i> ...	197

Contents

Editorial – One Hundred Years after the Asia Minor Catastrophe.....	5
---	---

ARTICLES

Ioanna Sitaridou: <i>Key Insights about Romeyka's Linguistic Description and Evolution, Vitality, and Revitalisation Prospects after 15 Years of Field-based Research</i>	9
Lara Unuk: <i>One Hundred Years after the Asia Minor Catastrophe: Its Echoes in Fiction</i>	33

TRANSLATIONS

Cosmas Polites: <i>In the Hatzifrangou Neighbourhood</i>	51
Photis Kontoglou: <i>Aivali, My Homeland</i>	61
Rhea Galanaki: <i>The Century of the Labyrinths</i>	71
Dido Sotiriu: <i>Bloodstained Soil</i>	79
Agapi Venezi Molyviati: <i>His Last Day in Aivali</i>	83
Stratis Doukas: <i>A Prisoner of War's Story</i>	89
Ilias Venezis: <i>Serenity</i>	99
Stratis Myrivilis: <i>The School Mistress with the Golden Eyes</i>	103
Constantine Cavafy: <i>Ionikon</i>	111
Kostas Karyotakis: ***	113
Ion: <i>The Refugees of 1922</i>	115
Odisseas Elytis: <i>Little Green Sea</i>	117
George Seferis: <i>The House near the Sea; Ephesus; Argonauts</i>	119
Maria Topali: <i>CREDO</i>	125
<i>Folk Tales from Asia Minor</i>	127
Translated by: Eva Avguštin and Sara Križaj (Dido Sotiriu); Lara Unuk (other authors)	
Appendix: Authors' biographies (Lara Unuk).....	147

VARIOUS CONTRIBUTIONS

Jerneja Kavčič: <i>Authenticity and Language Contact in two Ostrakon Documents from the Eastern Desert (O. Claud. 1.141 and 142)</i>	157
Jakob Piletič: <i>Oblatio puerorum: Children in the Monastic Culture of Late Antiquity and Early Middle Ages</i>	175
Jernej Kusterle: <i>Demonism from Warning to Worship: The Development of the Demonic and the Transition of the Fallen Angel to the Demonic Muse in the Poetry of Charles Baudelaire and Ivan Cankar</i>	197

Uvodnik – stoletnica maloazijske katastrofe

Pričujoča številka je nastala ob obletnici dogodkov, ki so globoko zaznamovali moderno grško zgodovino in kulturo, to je stoti obletnici maloazijske katastrofe. Poimenovanje Grki danes uporabljajo za niz dogodkov, vključno z grško-turško vojno po koncu prve svetovne vojne, ki je sledila poskusu grške vojske, da bi dokončno uresničila »veliko idejo«; ali sanje Grkov, ki so obvladovale njihovo politično življenje tako rekoč od nastanka moderne grške države na začetku 19. st., da bi se namreč pod okriljem moderne grške države združila vsa ozemlja, ki so jih od antike dalje naseljevali Grki. To pa je vključevalo tudi obsežna področja Male Azije. Kljub prvotnim grškim uspehom je poskus naletel na nesrečen konec, strahovit poraz, ki so ga grški vojski zadali Turki, ena od posledic pa je bila tako imenovana izmenjava prebivalstva. V skladu z Lozansko pogodbo iz leta 1923 so namreč pravoslavno prebivalstvo iz Male Azije preselili v matično domovino (Grčijo), muslimanske prebivalce iz Grčije pa v Turčijo. Pričujoča številka torej sovпада s stoto obletnico tega sporazuma.

Omenjeni dogodki so pomembno vplivali na moderno grško družbo in kulturo v različnih smislih. Temu je posvečena večji del pričujoče številke, ki prinaša uvodno študijo Lare Unuk, posvečeno obravnavi maloazijske katastrofe v moderni grški književnosti ter popularni in ljudski kulturi. Sledi sklop prevodov iz teh literarnih del, pri nastanku katerih sta poleg avtorice pregledne razprave sodelovali tudi podiplomski študentki Oddelka za klasično filologijo FF UL Sara Križaj in Eva Avguštin.

Manj znano je, da je maloazijska katastrofa globoko posegla tudi v grški jezik. Medtem ko imamo danes navado nekoliko poenostavljeno o grščini razmišljati kot o jeziku, ki se od antike dalje kontinuirano govori na jugu Balkanskega polotoka, je bilo še pred nekoliko več kot stotimi leti jezikovno stanje precej drugačno in bolj zapleteno. Grščina ali bolje, vrsta njenih narečij, ki bi se v nekaterih primerih verjetno lahko imenovali tudi »helenski jeziki«, se je še vedno govorila tudi v Mali Aziji, pravzaprav središču grškega sveta skozi celotno Bizantinsko obdobje. Selitev prebivalstva je to podobo močno spremenila, saj se je množica grško govorečih prebivalcev iz Male Azije preselila v celinsko Grčijo in s sabo

prinesla tudi govorico, ki je bila v nekaterih primerih domačinom na celini komajda razumljiva ali celo nerazumljiva. To še zlasti velja za kapadoško grščino, jezik iz osrčja Male Azije, ki se je dolga stoletja razvijal v tesnih stikih s turščino. A ker so njeni govorniki ohranili krščansko vero, so se bili v skladu z Lozansko pogodbo primorani odseliti. Prav zaradi svoje nenavadnosti in drugačnosti je kapadoška grščina v novi domovini ostajala omejena na zasebno življenje in šele pred dobrimi dvajsetimi leti je prišlo do zanimivega in presenetljivega odkritja, da se namreč jezik, ki je bil že obveljal za izumrlega, še vedno govori v nekaterih vaseh (zlasti na severu Grčije), kamor so naselili prišleke iz Kapadokije. Zasluga za to odkritje gre profesorju na Univerzi v Gentu Marku Janseju, katerega prispevek, posvečen odkritju kapadoščine, so bralci Kerie lahko prebrali v številki »Kapadoška grščina: socialno-kulturna in jezikovna zgodovina« (Keria 22, št. 1, 2020).

Pričujoča številka Keria prinaša prispevek druge pomembne moderne raziskovalke maloazijske grčine, Ioanne Sitaridou z Univerze v Cambridgeu. V zadnjih petnajstih letih je nadaljevala z raziskavami, ki imajo sicer vrsto predhodnikov. Mednje sodita Richards Dawkins, čigar terensko delo je prev več kot stotimi leti prekinil začetek prve svetovne vojne, ter pred nedavnim umrli Peter Mackridge (1946–1922).

Razprava Ioanne Sitaridou obravnava romejščino oz. grščino, ki se je v nasprotju s kapadoščino ohranila na področju Male Azije. Ker so njeni govorniki muslimanske vere, so smeli tudi po koncu grško-turške vojne v svoji domovini ostati in posledično se romejščina še vedno ohranja v nekaj vaseh na južnih obalah Črnega morja. Slednje sicer niso edina enklava grško govorečega prebivalstva na področju Male Azije. Grčina se dandanes govori tudi v (manjši) skupnosti v Konstantinoplu, ki je bil iz selitve izvzet, ter v Smirni (oziroma Izmirju), kjer so smeli ostati govorniki grščine, ki niso bili pravoslavne vere. V kozmopolitskem mestu, kakršna je bila Smirna pred maloazijsko katastrofo – o čemer se lahko prepričamo tudi v vrsti literarnih del, ki tematizirajo maloazijsko katastrofo –, so namreč grško govorili tudi nekateri priseljenci protestantske in katoliške veroizpovedi. Natančneje povedano, govorili so in še vedno govorijo narečje, ki se zaradi geografske bližine ne razlikuje bistveno od novogrških narečij na bližnjih Egejskih otokih (npr. na Lezbosu in Samosu). Z jezikoslovnega vidika posebej zanimiva pa je prav romejščina, saj se je skozi vso zgodovino govorila v precejšnji izolaciji in je zato ohranila tudi nekaj arhaičnih značilnosti. V tem smislu se razlikuje tudi od prej omenjene kapadoščine. Ta se je namreč razvijala v močnem in dolgotrajnem stiku s turščino, ki je pustil globoke sledove na tako rekoč vseh jezikovnih ravneh. Brez dvoma pa sta prav romejščina in kapadoščina najbolj zanimivi ostanek maloazijske grščine in sta zato v zadnjih letih deležni prav posebne pozornosti jezikoslovcev. Odras slednjega je torej prva razprava pričujoče številke.

Razprave

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.9-32>

Ioanna Sitaridou

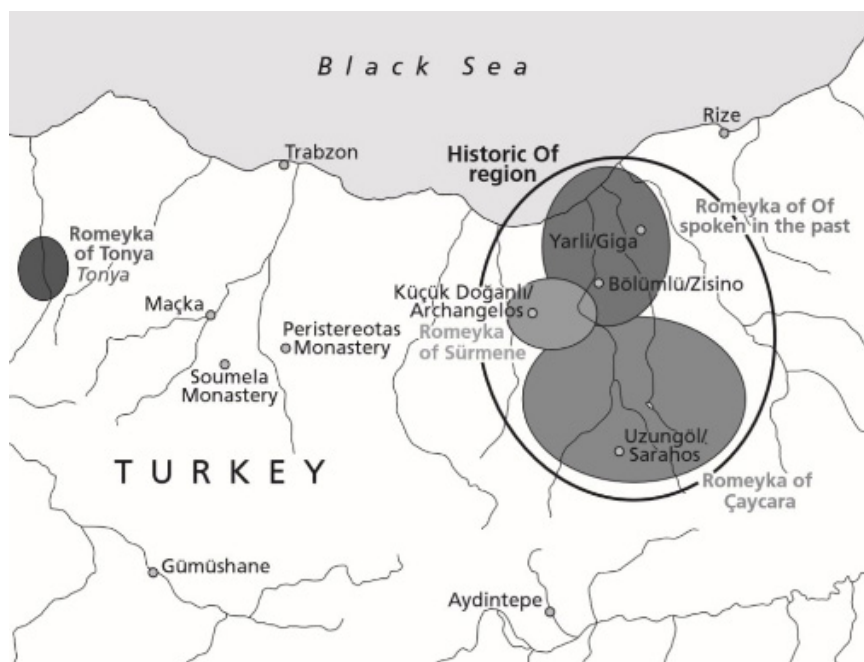
Petnajst let terenskih raziskav romejščine: ključne ugotovitve o jeziku ter o njegovem razvoju, vitalnosti in možnostih preživetja

UVOD¹

Začetki grške prisotnosti na področju Črnega morja (v turščini znanega tudi kot *Kara Deniz*, v prečrkovani grški pisavi pa kot Pontus/Pontos) so zaviti v tančico mita, o njih pa govorijo tako zgodba o potovanju Argonavtov v Kolhido kot Amazonke.² Če pustimo mitologijo ob strani, se je širitev Grkov na področje Črnega morja začela približno v 6. st. pr. Kr. In čeprav bi bilo trditev,

- 1 Avtorica se najlepše zahvaljuje za štipendijo (*Romeyka heritage in contemporary Turkey: socio-linguistic explorations into endangerment and preservation*), ki jo je skupaj z Dr. Erolom Sağlamom prejela s strani Britanskega inštituta v Ankari. Razprava se vsebinsko dopolnjuje z delom Sitaridou, »Greek speaking enclaves in Pontus today: the documentation and revitalization of Romeyka.« Pričujoča, slovenska verzija razprave pa je prevod angleškega članka, ki ga je leta 2023 izdal Lazovski inštitut v Istanbulu v okviru projekta *Laz-Circissian Civil Society Network Project 2020-2023* (IPA/2020/414-772), financiranega s strani Evropske skupnosti.
- 2 Nič neobičajnega ni prebrati pretirane trditve o grški prisotnosti na področju Črnega morja in Kavkaza, kot je naslednja: »Začetki grške prisotnosti na področju Črnega morja (imenovanega tudi Pont) se izgublajo v mitološki davnini; potovanje Jazona in Argonavtov v Kolhido, Amazonke, Prometejevo izgnanstvo na Kavkazu, spopad med Herkulom in stimfalijskimi pticami v antični Aretijadi, Orestova pot v Toanijo«. Citat je bil vzet 2. 11. 2022 z univerzitetne spletne strani: <https://www.birmingham.ac.uk/events/events/ukfilmpremiereinthefootstepsoftheargonauts.aspx>. Citat je sestavljen resnično neposrečeno. M. L. West v delu *The making of the Odyssey* (Oxford 2014: 21) pravi: »Neposredne stike med Grčijo in Kavkazom je zaslediti šele v 6. st., čeprav so se jonski pomorščaki trgovali z zahodnimi in severnimi obalami Črnega morja že v prvi polovici 7. st., odseve pontske topografije pa je zaslediti v Odisejevem tavanju v Odiseji, kjer so pristali posredovanju starejšega mita o Argonavtih.« Imena Aretijada ni zaslediti nikjer. Prav tako so omembe Toanije videti kot popačenka imena Tavrijcev, prebivalcev dela Krimskega polotoka, kamor je potoval Odisej, dogajanje pa je na oder postavil Evripid v delu *Ifigenija v Tavridi* (ustreznejši prevod bi bil Ifigenija med Tavrijci, prvemu prevodu se je namreč treba izogibati, ker topnim Tavrida ne obstaja). Za ta pojasnila sem izjemno hvaležna profesorju Jamesu Digglu.

da je grška prisotnost na omenjenem področju vse od tedaj neprekinjena, težko podkrepiti z neizpodbitnimi dokazi, pa grško govoreče skupnosti, ki so vselej živele v tesni prepletenosti z jeziki staroselcev, od 12. st. dalje pa tudi s turščino, omenjene kraje brez dvoma naseljujejo tudi dandanes. Romejščina³ se danes govori na področju medsebojno prepletenih dolin (t.j. v krajih Of, Tonya, Sürmene in morda tudi na področje Sante) okrog Trapezunta⁴ – gl. Zemljevid 1 – prenesla pa se je tudi v večja turška mesta (npr. v Istanbul, Ankara in Burso) ter na področja vseh po Evropi (npr. v Berlin, Pariz in Bruselj), kjer so po več desetletjih migracij nastala izseljenska središča.

Zemljevid 1: Področje Ponta in današnje grško govoreče enklave (Sitaridou, »Greek-speaking enclaves in Pontus today«, 99, © Cambridge University Press 2013)

- 3 Ker imamo opraviti z »vojno« glede nedoločnika, »vojno« glede izvora ter »nacionalizacijo preteklosti« (v smislu Mackridgeovega dela *Language and National Identity in Greece, 1766 – 1976*), ni nič presenetljivega, da se mnenja krešajo tudi v zvezi z imenom. Medtem ko govorci svoj jezik nedvoumno poimenujejo romeika/rumaika, pa se med tujimi poimenovanji njihovega jezika najdejo izrazi »Muslim Pontic«, »Moslim Pontic«, »Romeyka«, »Romeic«, »Rumdza«, »Romeica«, ρουμάικα, ρωμαίικα, ρομέικα itd. O izvoru imena in o tem, katera različica je najustreznejša, gl. Sitaridou, »Greek-speaking enclaves in Pontus today«, ter Schreiber in Sitaridou, »Assessing the sociolinguistic vitality of Romeyka: an attitudinal study«. Poudariti pa velja, da posebnega etnonima, s katerim bi se govorci samopoimenovali, ni, saj se identificirajo kot Turki.
- 4 Mackridge, »Greek speaking Moslems«, »Τα ποντιακά στη σημερινή Τουρκία«, »The Medieval Greek Infinitive« in »Η ελληνοφωνία στην περιοχή του Όφης«; Bortone, »Greek with no history, no standard, no model«; Özkan »The Pontic Greek spoken by Muslims«; Sitaridou, »Greek-speaking enclaves«; Schreiber in Sitaridou, »Assessing the sociolinguistic vitality of Romeyka«.

UNESCO (2010) romejščino trenutno uvršča med »zanesljivo ogrožene« jezike, *Enciklopedija ogroženih jezikov sveta* iz leta 2007 med »resno ogrožene« jezike in projekt *Ogroženi jeziki* (Endangered Languages Project)⁵ med ogrožene jezike, razlog za to pa so intenzivni stiki s turščino, odsotnost podpornih mehanizmov, ki bi olajšali medgeneracijski prenos, socialno-kulturna stigmatizacija ter izseljevanje v turška in evropska urbana središča. Čeprav nima svoje pisave⁶ in se med generacijami prenaša zgolj preko govornega sporočanja, pa romejščina obenem še naprej preveva lokalno kulturo in ostaja sredstvo sporazumevanja med skupnostmi in družinami, to pa še zlasti velja za odročne kmečke skupnosti na področjih visoko ležečih dolin v okolici Trapezunta.⁷

Po podatkih popisa prebivalcev iz leta 1965 naj bi romejščino v prej omenjenih dolinah govorilo 5000 govorcev. A ta številka je bila gotovo zaokrožena močno navzdol, saj ima po grobih ocenah še dandanes najmanj 5000 maternih govorcev.⁸ Največja težava pri določanju števila govorcev pa je brez dvoma povezana z vprašanjem, ali smemo domnevati, da so se govorci, za katere je romejščina dediščinski jezik (v smislu dela Silva-Corvalán, *Language contact and change*) sposobni uspešno sporazumevati. Kot kaže Slika 1, ki prikazuje scenarij opuščanja jezika,⁹ v tem hipu ne obstaja grška enojezična (G1) generacija; po vaseh še vedno najdemo generacijo v starosti 65 ali več let (G2), za katero je romejščina materinščina (J1) in turščina drugi jezik (J2); pripadniki tretje generacije (G3), ki so stari 48 let ali več, so bili rojeni v Trapezuntu in so hodili v osnovno šolo, so »uravnoteženo« dvojezični; za tiste, ki so bili

5 ISO koda romejščine je 639-3. Opozoriti pa velja, da se v vseh zgoraj navedenih virih romejščina obravnava skupaj s pontsko grščino, kar je zelo neposrečeno in ena od njihovih številnih pomanjkljivosti. To je verjetno razlog, da Ethnologue (<https://www.endangeredlanguages.com/lang/3265>) v izvirnem članku romejščini pripisuje status 5*, kar pomeni: »5* ali 6a* se nanaša na jezik, o katerem smo mnenja, da ga najverjetneje vsi (sic!) uporabljajo kot živi jezik« (<https://ethnologue.com/language/pnt>, pridobljeno 9. 11. 2022); ko pa je govora zgolj o stanju v Turčiji, je jeziku dodeljena ustrežnejša oznaka, namreč 7* (prehodno stanje); kljub temu pa je zelo vprašljiva navedba števila govorcev.

6 Mimo povedanega pa velja, da so govorci sami začeli ustvarjati sistem pisave, kar je sijajen primer samoiniciative. Potreba po zapisovanju se je brez dvoma pojavila zaradi pošiljanja SMS sporočil in rabe družbenih omrežij; primer je naslednje sporočilo:

Do eftas kala ise

Har a sto sochi arkadasha ershan şincenomen

Romeika amon emas kala halacevomen

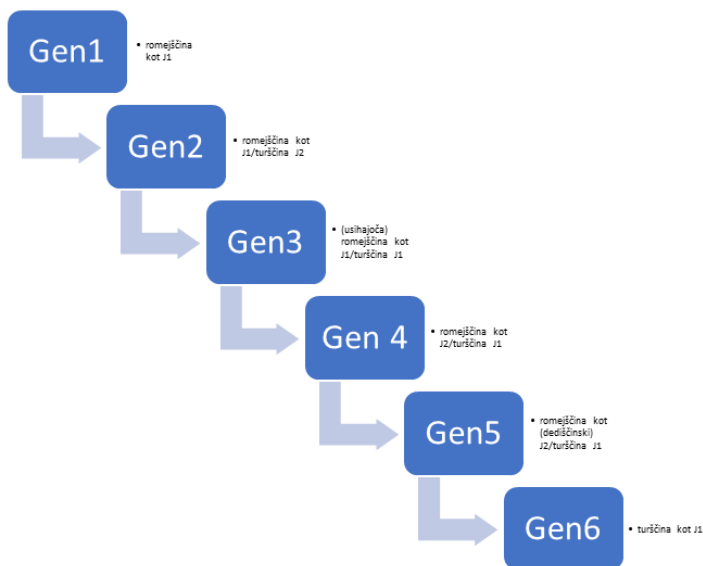
»Kako si? Si v redu? Našemu pogovoru so se pridružili prijatelji iz Sočija. Znajo govoriti romejsko tako kot mi.« (osebno sporočilo Ioanne Sitaridou, 25. 10. 2022, pošiljatelj je govorci iz Tonye moškega spola)

7 Gl. tudi Sağlam, *Constitutive Ambiguities*.

8 »Anasta« ima okrog 800 stalnih prebivalcev, katerih večina govori romejsko, kot je videti. Trditev temelji na ekstrapolaciji: med terenskim delom je med daljšimi časovnimi obdobji Sitaridou govorila z najmanj tridesetimi ženskami, udeležila se je pogreba in poroke, kjer je lahko opazovala večje število govorcev, kako so medsebojno komunicirali v romejščini; med pogrebom so peli tudi romejske žalostinke.

9 Prikaz opuščanja jezika je mogoče skrajšati ali razširiti ter na ta način prikazati počasnejše/postopno oz. pospešeno opuščanje jezika, pač odvisno od sociolingvističnih razmer v posameznih romejsko govorečih skupnostih. Upoštevati pa je treba, da se v omenjenih skupnostih generacije menjajo v krajših časovnih obdobjih (15 do 18 let).

vzgjani po mestih (G3), je značilen direrenciran jezikovni profil, turščina je namreč njihov prvi jezik, romejščina pa bodisi nedominantni/pozni prvi jezik (J1) ali zgodnji drugi jezik (J2); za četrto generacijo (G4) je turščina prvi jezik (J1), romejščina pa bodisi drugi (J2) bodisi dediščinski jezik; za peto generacijo (G5) je romejščina dediščinski jezik, medtem ko je edini jezik šeste generacije (G6) turščina.

Slika 1: *Opuščanje romejščine*

V luči prej omenjenih dejstev, povezanih z načinom usvajanja romejščine in – posledično – z različnimi stopnjami jezikovnih in komunikacijskih kompetenc, je vprašanje, koga prištevati med govorce tega jezika, vse prej kot trivialno. Še več, vprašanje se dodatno zaplete, če upoštevamo, da še zlasti v Nemčiji, Veliki Britaniji, Belgiji, na Švedskem, Nizozemskem in v Franciji živijo številčne izseljenske skupnosti, ki govorijo romejščino (kot dediščinski jezik). Če se upoštevajo podatki o ohranjanju jezika v svetovnem merilu, je torej podoba drugačna, kot če ocena temelji na analizi stanja v lokalnih okvirih.

KRATEK ZGODOVINSKI ORIS¹⁰

Od antike (6. st. pr. Kr.) do 16./17. stoletja

O grški prisotnosti na področju južnega Črnega morja lahko govorimo od 7./6. pr. Kr. dalje, ko je zaznati prve poskuse kolonizacije.¹¹ Jonci (ki so naseljevali vzhodno ležeča področja starogrškega prostora) so ustanovili Milet, ki je kasneje ustanovil Sinopo, ta pa je slednjič kolonizirala Trapezunt.¹² Na področju Ponta je bil jezik prvih starogrških, trapezuntskih kolonistov jonščina iz Sinope. Čeprav so imeli na priobalnem področju gospodarsko in jezikovno hegemonijo, pa ni nujno, da je prav helenizacija povzročila izumrtje jezikov staroselcev (na primer hetitščine in luvijščine). Gotovo pa je smiselna domneva, da so bili govorci grščine v dolgotrajnih jezikovnih stikih z govorci drugih avtohtonih/sosednjih jezikov. Kartvelski jeziki kot denimo lazovski s področja Ponta, ki je nekdaj z mingrelščino tvoril narečni kontinuum, oba pa sta sorodstveno povezana z gruzijsščino,¹³ so se morali govoriti tudi v času kolonizacije. Lazovski jezik se govori še dandanes in se je helenizaciji izognil, posledično pa smemo domnevati, da je prišlo do jezikovnega stika z grščino. Pomembno je poudariti, da prva znamenja medsebojnega vpliva grščine in lazovskega jezika segajo šele v čas srednjega veka.

Naslednja pomembna faza v procesu helenizacije omenjenega področja je povezana z nastankom novega grško govorečega središča v krajih, ki mejijo na južni del Ponta, to je Kapadokije, vse to pa je bilo v veliki meri povezano z makedonsko vojsko pod poveljstvom Aleksandra Velikega, ki je potovala proti Afganistanu in Indiji. Povsem mogoče je, da se je grščina širila iz Kapadokije na sever proti Pontu.

Odločilno vlogo v procesu širitve grščine pa je imelo, kot se zdi, pokristjanjevanje. Prebivalci Ponta se v Novi zavezi omenjajo trikrat in so med prvimi prevzeli novo vero. O tem, kako naglo in uspešno se je na tem področju širilo krščanstvo, priča dejstvo, da je bilo eno največjih gospodarskih središč krščanske cervke, samostan Sumela, ustanovljeno že leta 386, okrog dvajset let potem, ko je regija uradno prevzela krščanstvo. V obdobju, ki je sledilo (4. do 10. st.) je Pont užival precejšnjo mero stabilnosti na obrobju Bizantinskega cesarstva. Položaj grščine ob Črnem morju se je brez dvoma okrepil potem, ko je zaradi četrte križarske vojne l. 1204 Bizantinsko cesarstvo razpadlo in se je nekaj pomembnih članov vladarske dinastije Komnenov preselilo v Trapezunt. O tem priča poroka med velikim Aleksijem III. Komnenom in cesarico

10 Poglavlje je bilo prvič objavljeno v delu Sitaridou, »The Romeyka infinitive«, 27–28.

11 Gl. Tsetsekhladze, *Greek colonization*.

12 Gl. Bryer, »The Pontic Greeks before the diaspora«, 316.

13 Boeder, »The South Caucasian languages«.

Teodoro Kantakuzeno.¹⁴ Tamkajšnja ljudstva in klani so bili v tem času z Grki v stikih, o čemer denimo priča Teodor Tzanihit, avtohtoni Svan, čigar klan se je postopoma heleniziral, postal pa je uradnik dinastije Komnenov. Vaselonski arhiv (Πράξεις τοῦ Βασιλέως) vsebuje več kot trideset svanskih priimkov,¹⁵ ki pričajo o dvojezičnosti, morda pa tudi o porajajočem se grško-lazijskem družbenem vzorcu navezanosti na klan in lokalno skupnost, ki še danes ostaja pomemben del črnomske identitete.¹⁶

Od 16./17. stoletja do danes

Potem ko je Trapezunt l. 1461 padel v roke Osmanov pod vodstvom Mehmeda II.,¹⁷ je v mestu v stoletju, ki je sledilo, zavladal islam.¹⁸ Ob padcu Trapezunta so se obenem mnogi Grki zatekli v notranjost, denimo v Haldijo oz. na področje, ki se v grobem ujema z modernim Gumuşhanejem. V 16. in 17. stoletju se poroča o intenzivnem procesu islamizacije govorcev grščine na področju krajev Of, Sürmene, Rize in Mustaka.¹⁹ Nekako zagonetno je, da so skupnosti na področju teh dolin vse do danes ohranile romejščino, čeprav je na drugih področjih Male Azije islamizacija praviloma pomenila tudi prevzem turškega jezika. Bistveno pa je, da je prav zaradi procesa islamizacije jezik ohranil tudi nekaj arhaičnih značilnosti, medtem ko se je jezik grških skupnosti, ki so ostale krščanske, vse bolj začel približevati novi grščini – in sicer zlasti zato, ker so se pripadniki teh skupnosti v 19. in na začetku 20. stoletja pogosto šolali v Grčiji.

Jasnega odgovora na vprašanje, kako intenzivni so bili v obdobju od prevzema islama do začetka 19. st. stiki med krščanskimi in muslimanskimi govorci grščine na področju Črnega morja, še vedno ni, gotovo pa so bili ti stiki omejeni. Ker je bila v skladu z Lozanskim sporazumom veroizpoved edini kriterij grško-turške izmenjave prebivalstva leta 1923, so bili grško govoreči kristjani s področja Črnega morja prisiljeni Turčijo zapustiti in se preseliti v Grčijo (od tod pa pogosto tudi v ZDA, Avstralijo in Nemčijo). Muslimanske skupnosti, ki so na področju Trapezunta govorile romejsko, so po drugi strani ostale v domovini, ker so bile prevzele islam. To je tudi razlog, da se ta oblika grščine še vedno govori v manjših enklavah na prej omenjenem področju. Vse od leta 1923 pa do nedavnega skupnosti nista vedeli druga za drugo, do

14 Gl. Bryer, »Greeks and Türkmens«.

15 Bryer, »The Pontic Greeks before the diaspora«, 190.

16 Gl. Meeker, *A nation of empire*; Sitaridou, »The Romeyka infinitive«.

17 Težko bi bilo podkrepiti trditev, da so bili Osmani na področju Ponta prisotni že pred tem časom. Praviloma se bitka pri Manzikertu, ki sta jo bila Bizantinsko in Seldžuško cesarstvo leta 1071 v bližini Manzikerta, šteje kot *terminus post quem* za osmansko prisotnost na področju Anatolije.

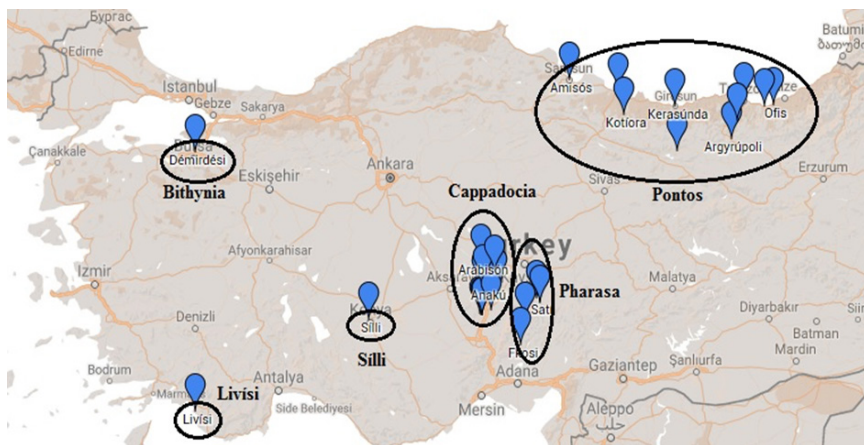
18 Gl. Bryer in Winfield, *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*.

19 Gl. Lowry, *The Ottoman Tahrir Defters*, 209–247; Vryonis, *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor*.

preobrata pa je brez dvoma prišlo leta 1996 z izdajo Asanovega dela. Pred tem, to je ob koncu osemdesetih let in na začetku devetdesetih let 20. stoletja, so pontski Grki občasno potovali na področje Črnega morja, pontski Grki in Turki, ki so govorili romejsko, pa so v šestdesetih in sedemdesetih letih občasno naleteli drug na drugega v Nemčiji, kjer so se nahajali kot gastarbeiterji.²⁰

GENEALOŠKA OPREDELITEV ROMEJŠČINE

Z genealoškega vidika je romejščina del skupine pontskih grških narečij, ki skupaj s kapadoščino tvorijo osrednji del maloazijske grščine (MAG). MAG sestoji iz šestih grških narečij, ki so se govorila na področjih, znanih kot Bitinija, Livisi, Kapadokija, Farasa, Sili in Pont,²¹ prikazane pa so na spodnjem zemljevidu.

Zemljevid 2: Grško govoreče enklave v osrčju Male Azije (19. in začetek 20. st.)

Če pustimo ob strani narečji Bitinije in Livisija, ki sodita med maloazijska narečja z geografskega, ne pa tudi genealoškega vidika, obstajajo o nastanku maloazijske grščine različne hipoteze. Dawkins je v študiji »Notes on the study of Modern Greek of Pontos« po eni strani na podlagi podobnosti med maloazijskimi narečji postavil hipotezo o obstoju srednjeveške maloazijske kojne, katere posebnosti so se morda razvile že pred prvimi vdori Seldžukov v 11. st., vsekakor pa so slednji njihov razvoj pospešili.²² Po drugi strani pa nekatere

²⁰ Gl. Sağlam, »Intimate and yet alienated«, 298.

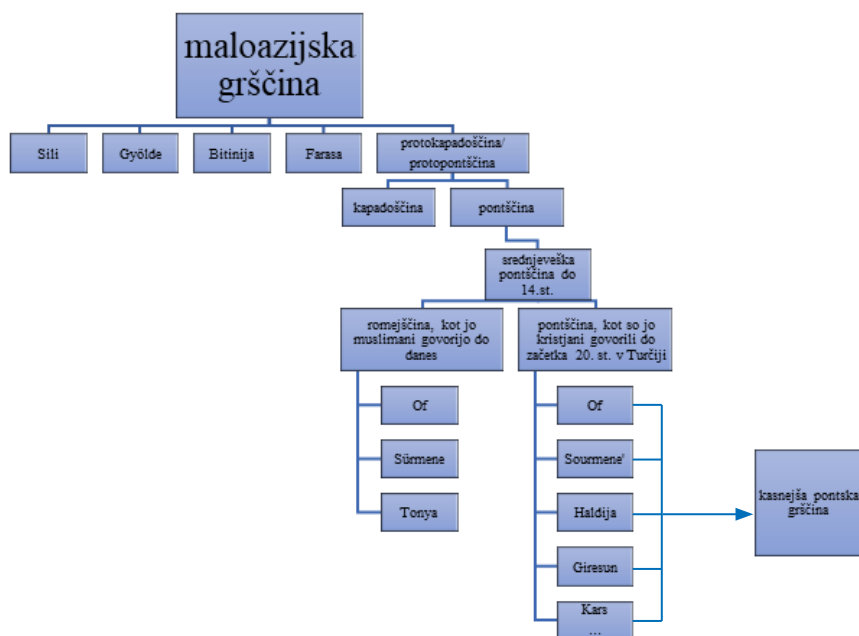
²¹ Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*.

²² Gl. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, 205, 213, »The dialects of Modern Greek«, 6, 14; gl. tudi Browning, *Medieval and Modern Greek*, 130; Horrocks, *Greek*, 382; Triantafyllides,

ri trdijo, da vsaj določene posebnosti maloazijske grščine izvirajo iz različice kojne, ki se je na področju Male Azije in bližnjih otokov (npr. Cipra) govorila že v helenistični in rimski dobi.²³ Toda to stališče zavrača Horrocks,²⁴ ki trdi, da je bolj malo povezav med slovničnimi inovacijami, značilnimi za moderna narečja, in lokalnimi posebnostmi, ki jih helenistična kojne kaže na področju Male Azije in ki jih opažata Brixhe in Bubenik.²⁵

Če povzamemo, obstajata v zvezi z modernimi maloazijskimi narečji dve stališči: a) da izhajajo iz neke vrste srednjeveške kojne in b) da izhajajo iz helenistične kojne. Vse do dandanes se v splošnem predvideva tudi, da pontska grščina kot del maloazijske grščine izhaja iz srednjeveške grščine, tako kot vsa ostala novogrška narečja,²⁶ ne da bi se pri tem pojasnilo, kako to, da se je romejščina izognila nekaterim procesom, značilnim za kojne.

In slednjič, enako zapleteno je vprašanje odnosa med posameznimi pripadniki maloazijske grščine, gl. Slika 2.

Slika 2: Filogeneza maloazijske grščine (Sitaridou, »The Romeyka infinitive«, 31)

Νεοελληνική γραμματική, 277, Karatsareas, *A study of Cappadocian Greek*.

23 Thumb, »On the value of Modern Greek«, 199, Kapsomenos, *Από την ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, 63, pa tudi Drettas, »Το ελληνο-ποντιακό διαλεκτικό σύνολο«, 15.

24 Greek: *A history of the language and its speakers*, 113–114.

25 Brixhe, *Essai sur le grec anatolien*; Bubenik, *Hellenistic and Roman Greece*, 237–252; gl. tudi Karatsareas, *A study of Cappadocian Greek*, 47.

26 Horrocks, *Greek: a history of the language and its speakers*; Holton in Manolesou, »Medieval and Early Modern Greek«.

Kot trdita Karatsareas in Janse,²⁷ se je protokapadoščina razdelila na pontščino in kapadoščino; ne velja torej obratno, da bi se protopontščina razdelila na pontščino in kapadoščino. Pa to resnično drži tudi v luči romejščine? Na podlagi česa je mogoče utemeljevati to trditev, če se upošteva skladenjska rekonstrukcija in ne zgolj morfo-fonologija? Še več, kakšna je medsebojna povezava med pontščino in narečjem krajev Farasa (tudi v luči nedavnega dela Bağriacık, *Pharasiot Greek: Word Order and Clause Structure*) in Sili? Očitno so potrebne nove študije, ki bodo odgovorile na ta vznemirljiva vprašanja.

ZAKAJ BI BILO MOGOČE ZARADI ROMEJŠČINE PONOVO ODPRETI VPRAŠANJE FILOGENEZE GRŠČINE?

Analiza romejskega nedoločnika v delih Ioanne Sitaridou nakazuje na drugačno genealogijo.²⁸ Avtorica zagovarja stališče, da je romejski nedoločnik mogoče datirati v helenistično obdobje, saj gre zlasti v konstrukciji *prin* »preden« + nedoločnik za produktivno kategorijo, ki se je v drugih srednjeveških narečjih izgubila. To pomeni, da je bil jezik Romejev²⁹ na področju Ponta zelo starinsko grško narečje – kot se je rado dogajalo z narečji na periferiji Konstantinopla, središča Bizantinskega cesarstva – že v 16./17. stoletju, ko je prišlo do islamizacije. Od te točke dalje je prišlo do nadaljnje izolacije jezika muslimanskih Romejev, ki se je oddaljeval tako od 1) drugih narečij (post)bizantinske srednjeveške grščine kot od 2) narečja krćanskih Romejev, za katerega se v obdobju po Lozanskem sporazumu uporablja izraz pontska grščina in ki se je v tem času že dodobra približal novi grščini. Pomembno pa je poudariti, da se nedoločnik ni le ohranil, temveč da je omenjeni proces spremljala – če že ne omogočila – tudi reanaliza: namesto da bi ga nadomestil konjunktiv, kot se je dogajalo v drugih srednjeveških narečjih, se je nedoločnik reanaziral tako, da se je njegova raba omejila na implicitno ali eksplicitno zanikane kontekste; in kar je ključno, šlo je za proces, ki je omogočil utrjevanje položaja nedoločnika v jezikovnem sistemu, s tem pa tudi njegovo preživetje.

Na podlagi tega dela Sitaridou postavlja hipotezo,³⁰ da je maloazijska grščina deloma sodelovala v procesu nastajanja novogrških narečij; konkretnije, *terminus ante quem* za protopontščino je helenistična doba (kar je močnejša teza) in ne pozno bizantinsko obdobje, kot v zvezi z drugimi novogrškimi

27 Karatsareas, *A Study of Cappadocian Greek*, 50, in Janse, »Clitic doubling«.

28 Sitaridou, »The Romeyka infinitive«, »Reframing the phylogeny«, »The evolution of negation«.

29 Srednjeveški izraz za Grke; op. prev.

30 Sitaridou, »Modality, antiverdicality, and complementation«, »Reframing the phylogeny of Asia Minor Greek«.

narečji trdi Horrocks, pa tudi Holton in Manollessou.³¹ Šibka teza pravi, da je *terminus post quem* 11. st. po Kr.³²

Pred nedavnimi sta Donabedian in Sitaridou postavila domnevo,³³ da je bilo območje Ponta epicenter (in ne periferija) grško govorečega sveta znotraj (neo)anatolske jezikovne zveze (*Sprachbund*) – čeprav očitno od menjave prebivalstva leta 1923 to ne velja več. Še več, na podlagi ugotovitev o razvoju sistema negacije Sitaridou³⁴ predlaga kritično prevrednotenje obstoječe filogeneze o maloazijski grščini in domneva, da se je romejščina izoblikovala kot naslednica helenistične grščine – kar pomeni petsto let prej, kot se je predvidevalo dosedaj – in da torej gre za sestrski in ne hčerinski jezik nove grščine. Implikacije te domneve bi lahko radikalno spremenile naš pogled na razvoj nove grščine, saj se v bistvu predpostavlja, da obstaja več helenski jezikov, podobno kot obstaja več romanskih jezikov (ki so vsi izšli iz vulgarne latinščine in ne eden iz drugega).

PREGLED POSKUSOV DOKUMENTACIJE ROMEJŠČINE

V minulih 146 letih je štirim raziskovalcem uspelo lotiti se terenskega dela in zbrati podatke enojezičnih govorcev romejščine, kar prikazuje Tabela 1. Bistveno pri teh poskusih je, da lokacije zbiranja podatkov niso bile iste, tako da ne razpolagamo z diahronimi podatki, ki bi bili medsebojno povsem kompatibilni, saj ni mogoče izničiti vpliva diatopičnosti. Rezultat projekta dokumentacije gradiva, ki se ga od leta 2008 do danes loteva Ioanna Sitaridou, pa je najdaljši in najobsežnejši enojezični korpusa z omenjenega področja, ki v tem hipu obstega 17 GB slušnega in 7 GB video gradiva, pri čemer je poudarek na oblikoskladnji.

31 Horrocks, *Greek: a history of the Language and its Speakers*, 382; Holton in Manollessou, »Medieval and Early Modern Greek«.

32 Dawkins, »Notes on the study of Modern Greek of Pontos«.

33 Donabedian in Sitaridou, »Language contact in Anatolia«.

34 Sitaridou, »Reframing the phylogeny«, »The rise of novel negators«, »The evolution of negation«.

Narečje	Tonya	Sürmene	Çaykara	Çaykara	Çaykara	Of	Of
Slovnica	SL.1	SL.2	SL.3	SL.4	SL.5	SL.6	SL.7
Raziskovalec	Sitaridou	Sitaridou	Sitaridou	Mackridge	Parcharidis	Parcharidis	Dawkins
Leto zbiranja podatkov	2022	2015	2008 (pilotno), 2009, 2010, 2012, 2014, 2015	1983, 1985, 1987	1876	1876	1914
Lokacija	»Fengon« (Turčija)	Trapezunt	Anasta (Turčija)	Sarahos (danes Uzungöl, Turčija)	Sarahos (danes Uzungöl, Turčija)	Zisino (danes Of, Turčija)	Krinita, Zourel, Kourits, Xalt, Kofkia, Giga
Objave		Sitaridou (2011)	Sitaridou (2007 – 2022, gl. Bibl.)	Mackridge (1987, 1995, 1996, 1999)	Deffner (1878, 1877)	Deffner (1878, 1877)	Dawkins (1914)

Jeziki skupine A (govorijo se v muslimanskih skupnostih)

Jeziki skupine B (govorijo se v krščanskih skupnostih)

Jeziki skupine C (govorijo se v religioznih skupnostih)

Tabela 1: Pregled projektov dokumentacije (upoštevajoč poskuse zbiranja enojezičnih podatkov), povzeto in prirejeno po Sitaridou, »The Rome- yka infinitive«, 35

35 Kot mi je v osebni komunikaciji pojasnil Peter Mackridge (1946–2022), je bil Ioannis Parharidis osemnajstletni Grk iz Trapezunta, ki deloval kot učitelj v mešani krščansko-muslimanski vasi Zisino, leta 1876 pa ga je v muslimanske vasi poslal nemški helenist Michael Deffner. Slednji je imel stalno prebivališče v Atenah, a se je nahajal na daljšem obisku v Trapezuntu. Medtem ko je Deffner užival v varnosti in udobju provincialnega središča, je mladega Parharidisa poslal na tvegano misijo zbiranja jezikovnega gradiva po muslimanskih vaseh. Na predvečer rusko-turške vojne v letih 1877–78 pa so bile lokalne osmanske oblasti še posebej občutljive na prisotnost morebitnih ruskih vohunov, in po treh dneh v Uzungölu je Parharidis začutil, da mora območje nujno zapustiti.

KRATEK SLOVNIČNI OPIS ROMEJŠČINE

Po zaslugi zbirateljev gradiva je bilo slovnico romejščine mogoče popisati in analizirati – to pa še zlasti velja za narečje Çaykare, govorno na področju Anaste, v zadnjem obdobju pa tudi za narečje Tonye.³⁶ Natančneje: o podvajanju predmeta in o enklitičnih sklopih gl. Michelioudakis in Sitaridou, »Recasting the typology of multiple Wh-fronting«; o odvisnih stavkih gl. Sitaridou, »Modality, antiveridicality, and complementation«; o modalnosti Sitaridou, »Modality, antiveridicality, and complementation«; o negaciji gl. Sitaridou, »Modality, antiveridicality, and complementation«, »Reframing the phylogeny of Asia Minor Greek«, The evolution of negation in Romeyka, Chatzopoulou in Sitaridou, »Jespersen's cycle for NEG2«; o nedoločniku gl. Sitaridou, »Modality, antiveridicality, and complementation«/»The Romeyka infinitive«, »(In)vulnerable inflected infinitives«; o določnih zvezah gl. Guardino et al., »South by Southeast«, Michelioudakis in Sitaridou, »Recasting the typology of multiple Wh-fronting«; o vprašalnicah in kompleksnih vprašalnih stavkih gl. Michelioudakis in Sitaridou, »Recasting the typology of multiple Wh-fronting«; o besednem redu in informacijski zgradbi gl. Sitaridou, »On the redundancy of a theory of language contacts«, Neocleous, *Word order and information structure in Romeyka*, Neocleous in Sitaridou, »Never just contact«, *Word order in Romeyka*; o jezikovnem stiku gl. Sitaridou, »On the redundancy of a theory of language contact«, Neocleous in Sitaridou, »Never just contact«, Donabedian in Sitaridou, »Language contact in Anatolia«, Michelioudakis in Sitaridou, »Towards a formal model of transfer under contact«, o finalnih stavkih gl. Neocleous in Sitaridou, »Never just contact«, Michelioudakis in Sitaridou, »Towards a formal model of transfer under contact«; o skladenjski rekonstrukciji gl. Sitaridou, »The Romeyka infinitive«, »Reframing the phylogeny of Asia Minor Greek«; o izpustnem osebku, gl. Sitaridou, »Null objects in Romeyka«; o pogojskih stavkih, gl. Sitaridou, »Modality, antiveridicality, and complementation«, Neocleous in Sitaridou, »Never just contact«. Pomembno je poudariti očitno prednost omenjenega projekta dokumentacije, in sicer da je terensko delo opravila ista raziskovalka (Sitaridou), ki je sledila metodi zbiranja enojezičnega jezikovnega (t.j. romejskega) gradiva in dosledno analizirala jezik ženskih govork v vaseh Anasta in Çaykara – na ta način v gradivu ni prišlo do prepletanja različnih slovníc. Še več, kadar koli je to mogoče, se tako v okviru narečij romejščine kot v okviru primerjave med romejščino, pontščino, novo grščino in turščino proučuje tudi mikrovariacija (v smislu dela Michelioudakis in Sitaridou, »Syntactic microvariation«).

36 Glej: www.romeyka.org; v zadnjih trinajstih letih je projekt postregel z enaidvajsetimi objavami (še nekaj pa jih čaka v tisku ali pa so v pripravi) ter z na stotinami akademskih govorov.

V kratkem slovničnem orisu, ki sledi, obravnavam samo tiste pojave, ki jih zgoraj navedene študije ne pokrivajo ali jih pokrivajo v manjšem obsegu oz. pojave, ki jih obravnavajo še ne objavljene študije, to pa so: i) spol, sklon ter razmerje med semantičnim in skladenjskim ujemanjem v določnih zvezah; ii) izpustni osebki; iii) oziralni stavki; in iv) besedni red.³⁷

Kar se tiče določnih zvez, si pozornost zaslužijo zlasti naslednji pojavi: i) obvezno podvajanje določnega člena (1); ii) privzeti položaj pridevnika je pred samostalnikom; v nezaznamovanem besednem redu roditelj stoji pred samostalniškim jedrom, a za vsemi pridevniki, in tako nastane vtis ločitve pridevniške zveze (1); iii) širitev semantičnega ujemanja v množini pri samostalnikih moškega spola, za katere velja oznaka [+ človeško], na način, da prevzamejo srednji spol, kar je v skladu z napovedmi o hierarhiji živega, ki veljajo za druge kategorije samostalnikov in spolov (2);³⁸ za romejščino je torej značilno skladenjsko ujemanje za zveze določnega člena in samostalnika v ednini ter semantično ujemanje v vseh ostalih primerih (imenske zveze s samostalniškimi jedri vseh semantičnih kategorij prevzamejo srednji spol) (3); iv) pri lastnih imenih se ne uporablja določni člen (4); v) občutno nihanje v sklonskih končnicah vseh sklanjatvenih vzorcev, kar se odraža tako v rabi posameznih kot različnih govorcev, pa tudi na ravni različnih romejskih narečij – o slednjem prim. Tabela 2.³⁹

(1)	<i>to tranon to</i> ČL. velik ČL. »Alisova velika grda krava.«	<i>askemon</i> grd	<i>t' Ali</i> ČL.Alija ČL.	<i>to muxteron</i> krava
(2)	a) <i>o</i> ČL.IM.EDN.M »oče«	<i>tširis</i> oče.IM.EDN.(M)		
	b) <i>ta</i> ČL.IM.MN.N »očetje«	<i>tširiðes</i> oče.IM.MN.(N)		
	c) <i>i</i> ČL.IM.EDN.Ž. »ženska«	<i>patsi</i> ženska.IM.EDN.(Ž)		
	č) <i>ta</i> ČL.IM.MN.N »ženske«	<i>patsiðæ</i> ženska.IM.MN.(N)		

37 Vsi primeri so iz »Anaste« na področju Çaykare, razen če je navedeno drugače.

38 Gl. Karatsareas, »On the diachrony of gender in Asia Minor Greek«.

39 Tabela 2 jasno pokaže, da narečje Sürmene v večji meri izgubilo sklone, medtem ko je narečje Anaste (Çaykare) bolj konzervativno; to pa se sklada s poprejšnjimi domnevmi Sitariidou (»The Romyka infinitive« in sl.), da je to narečje najbolj arhaično na področju dolin.

- (3) a) *to* *tranon* *o* *tširis*
 ČL.TOŽ. velik.IM./ ČL.IM. oče.IM.EDN
 END.N TOŽ.END.(N) END.(M)
 »veliki oče«
- ta* *tranaⁿ* *ta* *tširiðes*
 ČL.IM./ velik.IM./ ČL.IM./ oče.IM./
 TOŽ.MN.(N) TOŽ.MN.(N) TOŽ.MN.(N) TOŽ.MN.(N)
 »veliki očetje«
- (4) (**o*) *Alis* *tšimate*
 (ČL.IM.END.(M)) Ali spi
 »Alis spi.«

MOŠKI SPOL		Çaykara (Anasta)	Sürmene Beşkoy (Özkan, »The Pontic Greek«, 145)	Pontska grščina (Drettas, <i>Aspects pontiques</i>)
EDN.	IM.	o peðas	o beðas	o peðas
	ROD.	to/tu peða	du beða	ti peða
	TOŽ.	ton peða(n)	don beða	ton peðan
MN.	IM.	ta peðaðes/peðiaë	da beðia	i peðant/ i peðaðes
	ROD.	to/tu peðion	da beðia	ti peðaðion
	TOŽ.	ta peðaðes	da beðiði	ti peðaðas

Tabela 2: *Sklanjatev samostalnikov moškega spola na -as (o peðas/beðas »deček«) v zvezah z določnim členom: stanje v različnih narečjih*

Drugič, izpustni predmet je v romejščini obvezen: i) kadar je predmet razviden iz konteksta (določen) (5); ii) kadar je nanosnika, za katerega velja oznaka [- živo], mogoče interpretirati kot situacijskega (6). Izpustni predmet pa je nezdružljiv z naslednjimi konteksti: i) kadar se nanaša na v predhodnjem kontekstu izraženega nanosnika, za katerega velja oznaka [+ živo] (7) – torej tako kot v brazilski portugalsščini in drugače kot v evropski portugalsščini in hebrejščini; ter ii) v skladenjskih otokih, denimo v oziralnih odvisnikih (8).

- (5) Vpr.: *pios* *iðe* *ton* *Ademi?*
 kdo je videl ČL. Ademís.TOŽ
 »Kdo je videl Ademisa?«
- Odg.: O *Mehmetis* *iðe.*
 ČL. Mehmed.IM. je videl.3.MN.
 »Mehmed ga je videl.«

- (6) *na pčino ta xapsiæ prin mairepsini*
 MOD. oprati. ČL. inčuni. preden kuhati.NED.
 ČLEN. 1.EDN. TOŽ.
 »Preden bom skuhal(a), bom opral(a) inčune.«
- (7) *ačis enğalesten don džirin=at, ama i aiše efičisen=atona/*Ø*
 Alis je objel. ČL. oče.TOŽ. a ČL. Aiša je poljubila.
 3.EDN. =njegov 3.EDN=njega
 »Ali je očeta objel, Aiša pa ga je poljubila.«
- (8) ?? *ayuron, ason bak^hačin teson d⁴⁰=anepsin endžen*
 fant iz trgovina. tvoj ČL.=vnuk.TOŽ. je prinesel.3.EDN.
 TOŽ.
 »Fant, ki je nekaj prinesel iz trgovine, je bil tvoj vnuk.«

Tretjič, nekateri oziralni odvisniki v romejščini so glede na odnosnico zapostavljeni, kot kažejo primeri pod številko 9. Vendar pa je to vprašanje potrebno dodatni raziskati.

9 a) osebkovni oziralni stavek

lđa tin patšin p=efaizen ta χtinæ
 videl(a) sem. ČL. žensko. OZ.=hraniti. ČL.TOŽ. živali.TOŽ
 1.EDN TOŽ. IMPF.
 »Videl(a) sem žensko, ki je hranila živali.«

9 b) predmetni oziralni stavek

efaya to fain p=emairev i mana=m
 pojedel/dla sem ČL. jed. OZ.=kuhati. ČL. mati.IM.
 TOŽ. TOŽ. IMPF.3.EDN IM. =moja
 »Pojedel/dla sem jed, ki jo je kuhala moja mati.«

In slednjič, kar se tiče besednega reda,⁴¹ ima romejščina vrsto skupnih lastnosti s pontsko grščino (informacijski in kontrastivni poudarek levo od povedka); kljub temu pa se tako od pontske grščine kot od knjižne nove grščine loči po položaju poudarjenega dela povedi.

40 Ta govorec izgovarja začetne zapornike na meji dveh besed kot zvence (kar pa ne velja za vse govorce).

41 Gl. Neocleous in Sitaridou, »Never just contact«, Word order in Romeyka; Sitaridou, »On the redundancy of a theory of language contact«, Neocleous, Word order and information structure, Sitaridou in Kaltsa, »Contrastivity in Pontic Greek«.

TRENUITNA SOCIOLINGVISTIČNA SLIKA

*Ula ta γλωσσες μαθαῖ
Naučiti se je treba vseh jezikov.*

Odnos do romejščine je v veliki meri odvisen od a) jezikovne skupnosti, se pravi ali gre za kmečko skupnost ali ne (tisti denimo, ki še zlasti v Istanbulu govorijo romejščino kot dediščinski jezik, so pogosto mnenja, da je slovnica njihove romejščine »revna«, »polomljena« ali »da to sploh ni pravi jezik oz. da je pokvarjen jezik«); vendar pa bi bilo napačno sklepati, da je to stališče vseh jezikovnih skupnosti na področju Črnega morja (Tonya, Çaykara in Sürmene); b) od spola, pri čemer velja, da ženske romejščino obvladajo bolje in imajo posledično do nje tudi bolj pozitiven odnos; in c) od starosti; dejstvo je namreč, da je odnos starejših generacij v splošnem bolj pozitiven (a glej tudi Sağlam in Sitaridou, *Speaking Greek as a Turkish nationalist*, kjer je govora o mlajših generacijah, ki v Istanbulu ponovno oživljajo dediščino romejščine). V splošnem velja, da je govorčev odnos do romejščine najlažje napovedati na podlagi njegove jezikovne kompetence: posamezniki, ki romejščino obvladajo bolje, imajo do nje tudi pozitivnejši odnos.

Če upoštevamo posebnosti raziskovalnega področja ter ovire, s katerimi se sooča terensko delo v krajih okrog Črnega morja, običajne izjave o jezikovni rabi, ki jih raziskovaci pridobijo s pomočjo vprašalnikov, le deloma nudijo natančen vpogled v govorčev odnos do jezika ali ga odražajo v povsem spontani obliki. Ta odnos je namreč odvisen od vrste kontekstualnih parametrov. Dobro znano je, da se makrosociološke kategorije, kot so identiteta, delitev socialnega prostora in vidiki celotne kulturne imaginacije, odražajo/indeksirajo mikrosociološko, to je v konkretnih diskurzivnih kontekstih.⁴² To pomeni, da je raziskovalni cilj mogoče doseči zgolj s pomočjo etnografskih metod, ki zajamejo in analizirajo rabo jezika (in govorčev odnos do njega) v obliki »indeksikalnih« dejstev, to je na način, da »nakažejo« kontekstualne parametre, pa tudi, kar je ključnega pomena, da indeksirajo idejne predpostavke kot sheme vrednotenja.

V tem duhu in na podlagi dela Silverstein, »Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life«, Sitaridou in Tsiplakou (»On overt and covert language attitudes among Romeyka speakers«) obravnava dialektiko, ki se vzpostavlja med dvema konkurenčnima indeksikaloma v mikrokontekstualni interakciji med Tejze (petinšestdeset let staro žensko brez formalne izobrazbe, ki je zime preživaljala v Istanbulu, poletja pa na »poletnih pašah« (*parharæ*))⁴³ in raziskovalko na terenu (Sitaridou) in jo prikazujejo dialogi pod številkami 10–15:

⁴² Prim. Schreiber in Sitaridou, »Assessing the sociolinguistic vitality of Romeyka«.

⁴³ Gradivo je zbrala avtorica prispevka avgusta leta 2010 med poletno pašo na področju Çaykare.

- (10) Romejščina povzroča zmedo, komunikacija je neuspešna:
- *Kadar grem v Istanbul, romejščino pomešam s turščino.*
 - *Te stvari ne poznam, ne govori z mano. Ne razumem.*
(navajajo se izjave svakinje)
- (11) Romejščina indeksira negativni odnos do pripadnosti skupini/kategoriji:
- *Smejijo se nam. »Vse, kar govorite, je romejščina. Vi ljudje ste Grki«, pravijo.*
 - *Spet drugič se nam smeji in pravijo: »Vi ljudje ste Grki, prenehajte govoriti.«*
- (12) Romejščina je drugačna, a je Tejzejin jezik; če komunikacija ni učinkovita, razlog ni v njej, temveč v podcenjujočem odnosu drugih:
- *Saj pravim, to je vse, kar vem. Poslušajte me, če želite. Sicer pa me ne poslušajte.*
 - *Ne brigajte se zame. Ko govorim, se ne brigajte zame.*
- (13) Romejščina (in s tem šifrirani jezik) je vir moči:
- *Kadar sem jezna, te preklinjam (v romejščini). Povem jim.*
 - *Skrbim zate. Ničesar ne veš.*
- (14) Pozitivno vrednotenje jezikovne kompetence/večjezičnosti:
- *Uči se vseh jezikov. Kamor koli greš, je dobro znati jezik. Tako je za človeka vse lažje.*
 - *Greš sem in greš tja, vidiš, da je jezik drugačen, ne razumeš jih, kaj govorijo, ko pa jezik znaš, te lahko razumejo.*
- (15) Pozitivno vrednotenje romejščine (?)
- *Turščina je krajša. Ko pa govoriš romejščino, se te sliši.*

Ključno je poudariti, da je zgolj na podlagi tega spontanega dialoga in dialektike, ki se preko njega vzpostavlja, mogoče razložiti, zakaj številka 11 ni v protislovju s številko 15. Nasprotno, ena v povezavi z drugo tvori zapleteno mrežo odnosov in čustev (v psiho-socialnem smislu, gl. Saglam, »Intimate and yet alienated«), ki – četudi navidez antitetična – dejansko sobivajo in tako nazorno pričajo o dinamiki procesa vzpostavljanja identitete na področju Črnega morja.

POSKUSI OŽIVLJANJA IN TEŽAVE Z IDEOLOGIJO

*Bi morali ustvariti sistem pisave?
Bi morali napisati šolsko slovnico in učbenik?
Bi si morali prizadevati za spremembo jezikovne politike?*

Navedena vprašanja so primeri značilnih evro-helenocentričnih strategij jezikovne politike, katerih cilj je pogosto oživitev rabe tako evropskih kot neevropskih jezikov. V vseh primerih gre za hierarhične poskuse, ki predvidevajo načrtovanje na podlagi analize korpusov in jezikovnega stanja in se slednjič omejujejo

na polje politike in ne jezikoslovja; kako naj se denimo jezikoslovec odloči, ali naj kot osnova za oblikovanje sistema pisave, ki bo ustrezal potrebam romejsko govoreče skupnosti, služi grška ali latinska pisava? Naj predlagamo grško pisavo, ki bo pokazala na genealoško sorodnost z grščino, ali latinico, ki bo omogočila, da bodo govorniki imeli isti sistem pisave za oba jezika?⁴⁴

Čeprav je bil politični kontekst v zadnjih desetletjih romejščini razmeroma naklonjen (kljub nekaterim jo-jo učinkom), govorniki slednjo še vedno le stežka priznavajo kot enega od svojih jezikov. Za turške nacionaliste namreč pomeni govoriti romejsko biti v neskladju s samimi temelji posameznikove pripadnosti (pač v skladu z načelom »ena nacija, en jezik«). Zanimivo pa je, da tudi v očeh grških nacionalistov ta narečja veljajo za »pokvarjena« in/ali v neskladju z ideologijo o »kontinuiteti« (po kateri »se vse od antike dalje neprekinjeno govori en sam grški jezik«). Svojo težo namreč še naprej ohranja tudi vprašanje, kdo je legitimni nosilec kontinuitete z antiko (namreč grški pravoslavni Bizanc), kar se nadalje izostri v problem, kako je mogoče, da se povsem edinstveni fragmenti jezikovne kontinuitete nahajajo izven »atenske zibeli« in to celo v muslimanskem svetu. Stvar so dejansko še bolj zapletene, saj pontsko-grški nacionalizem (kot se je v Grčiji artikuliral v obdobju po sklenitvi Lozanskega sporazuma) romejsko govoreče skupnosti pogosto obravnava kot »zmedene«, kot »kriptične«, posledično pa so po njihovem razumevanju potrebne »prevzgoje«. V splošnem sociopolitični vzorci na obeh straneh Egejskega morja obravnavajo govornike romejščine kot moteči element, ki bi mu bilo treba pustiti, da preko popolne asimilacije in izbrisa preteklosti preide v pozabo.

V takšnem kontekstu lahko vsako raziskovanje nehote povzroči nadaljne reakcije, saj postavlja pod vprašaj etnocentristične artikulacije tako grške kot turške identitete. Sooča namreč domnevno protislovne kategorije in obenem na neobičajne načine in v neobičajnih kontekstih omogoča nove vpoglede v dvojezičnost in ohranjanje dediščine. Prav zato se moramo tudi v zvezi s problemi oživljanja jezika dobro zavedati, da se soočamo z vprašanji, ki so v večji meri politični kot jezikoslovni. Iz istega razloga ostajam tudi nastališču iz razprave Sitaridou, »Greek speaking enclaves«, 11, da je »oživljanje vedno oblika intervencije /.../. Vsak aprioristični načrt oživljanja bi pomenil zgolj evro- ali helenocentrično vmešavanje«. Jezikoslovna znanost namreč ne more razrešiti

44 Kot sem pojasnila, gre za vprašanja, ki segajo na področje zunaj jezikoslovne vede in zato raje zastavljam vprašanja kot podajam odgovore nanje. A ker obenem ne želim ustvarjati vtisa, da se skušam odgovoru na vprašanje izogniti, bi izrazila mnenje, da bi bilo treba uvesti pisavo, temelječo na turški pisavi. Takšna pisava bi bila lažja z didaktičnega vidika, čeprav je obenem treba upoštevati tudi simbolne vidike v turški »socialni imaginaciji« (v smislu dela Castoriades, *L'institution imaginaire de la société*), ki bi nastali z uvedbo grške pisave. Natančneje povedano: tako kot Castoriades, ki vidi »imaginarij« kot skupek norm in vrednot, ki si jih deli družba, Evropa pa bi si morala prizadevati za njegovo so-ustvarjanje, ki lahko poteka zgolj skozi *reprezentacijo* (jezik) in *udejanjanje* (prakso), sem tudi sama mnenja, da bi govorniki romejščine morali pri tem so-ustvarjanju sodelovati. Vendar pa mora to potekati preko njihovega lastnega udejanjanja in ne mojega.

dilem v zvezi z vprašanji, ki bi lahko imela pomembne posledice v ideološkem smislu, pa tudi v smislu vsakodnevnega življenja.

Na ta način seveda ostaja odprto vprašanje, ali je na področju oživljanja jezika sploh mogoče kar koli storiti. Kot sem zapisala v razpravi »Greek speaking enclaves«, 111, je verjetno največ, kar lahko storimo, to, da gradivo dokumentiramo in ga občasno objavljamo ter na ta način zagotovimo, da raziskovalni rezultati dosežejo govorce, med katerimi – vsaj upati je tako – se rojevajo lokalne pobude. Tako se zunanji posegi zreducirajo na najnižjo možno mero, prednost pa imata raziskovalno delo in korist, ki ga ima od slednjega lahko lokalna skupnost. Gre torej za pristop v smislu *laissez-faire*, pri katerem nihče ne odloča v imenu skupnosti, poudarek pa je na tem, da so spoznanja in analitična orodja na voljo skupnosti, ki lahko postane dejavna in se odloča, ali bo jezik prenašala naprej ali ne; pa tudi o načinu, kako to storiti.

V tem duhu ostaja najpomembnejši vidik prizadevanja za ohranjanje jezika strokovna in etična dokumentacija gradiva. Ker romejščina utegne izumreti, bi lahko natančno dokumentacijo o romejščini in njenem socio-kulturnem kontekstu govorci uporabili v procesu oživljanja jezika na kasnejši stopnji, ko bi postali dejavnejši – če bi seveda to želeli. Res je, da je vzpodbujanje lokalnih pobud, ki zahtevajo sodelovanje na najnižjih ravneh, počasen proces, k uspehu pa lahko vodi zgolj preko mesebojne izmenjave informacij, ki omogočajo razmislek o dediščini, ohranjanju jezika in kulturnem spominu. Obenem je treba dodati, da ohranjanje ogroženih jezikov koristi ne le lokalni skupnosti, temveč celotni »globalni« skupnosti. Če se izboljša status manjšinskih in dediščinskih jezikov in kultur – kar je vprašanje, pomembno v globalnem in ne le v turškem kontekstu – se lahko izboljša tudi socialna kohezija. Ta trditev je v očitnem nasprotju z idejo, po kateri je integracija mogoča samo, če se opustijo domači/dediščinski jeziki; prav to je tudi razlog, da se v tem hipu tako v Evropi kot v ZDA ponovno začenjajo v večji meri upoštevati dediščinski jeziki, kajti ohranjanje različnosti ne vodi v sovraštvo (do drugega ali samega sebe), temveč v spoštovanje širše skupnosti, ki posamezniku dopušča biti to, kar želi biti.

Gledano na splošno je romejščina marginalna ne le v geografskem smislu (nekoč se je nahajala na obrobju Bizantinskega cesarstva, danes pa vzhodne Anatolije), temveč je pravzaprav marginalna tudi v svojem bistvu: uporablja se kot skrivni jezik in/ali v družinskem okolju, a kljub temu občasno seže tudi v druge sfere; ljubita in sovražita obenem jo tako »Jaz« kot »Drugi«; večkrat so jo zatajili in jo spet sprejeli. A kljub vsemu si tako kot vsi jeziki sveta zasluži biti upoštevana in vidna.

Ioanna Sitaridou
University of Cambridge
is269@cam.ac.uk

BIBLIOGRAFIJA

- Asan, O. *Pontos Kulturu [Pontska kultura]*. Belge: Istanbul, 2000.
- Bagriacik, M. *Pharasiot Greek. Word order and Clause Structure*. Doktorska disertacija. Univerza v Gentu, 2018.
- Boeder, W. »The South Caucasian languages«. *Lingua* 15 (2005): 5–89.
- Bortone, P. »Greek with no history, no standard, no models: Muslim Pontic Greek.« V A. Georgakopoulou in M. Silk, ur., *Standard languages and language standards: Greek, past and present*, 67–89. London: Ashgate, 2009.
- Brendemoen, B. *The Turkish dialects of Trabzon. Their phonology and historical development*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2002.
- Brixhe, C. *Essai sur le grec anatolien au début de notre ère*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy, 1987.
- Browning, R. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Bryer, A. »Greeks and Türkmens: The Pontic exception.« *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975): 113–148. DOI: 10.2307/1291371
- Bryer, A. »The Pontic Greeks before the diaspora«. *Journal of Refugee Studies* 4, št. 4 (1991): 315–334. DOI: 10.1093/jrs/4.4.315
- Bryer, A., in D. Winfield. *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1985.
- Bubenik, V. *Hellenistic and Roman Greece as a sociolinguistic area*. Amsterdam: John Benjamins, 1989.
- Castoriades, C. *L'institution imaginaire de la société*. Pariz: Le Seuil, 1975.
- Chatzopoulou, K. in I. Sitaridou. »Jespersen's cycle for NEG2 and conditional inversion in the history of Greek: evidence from Romeyka conditionals.« *16th Diachronic Generative Syntax Conference, Research Institute for Linguistics*, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 3.–5. junij 2014.
- Dawkins, R. M. *Modern Greek in Asia Minor: a study of the dialects of Silli, Cappadocia and Pharsa with grammar, texts, translations, and glossary*. Cambridge: Cambridge University Press, 1916.
- Dawkins, R. M. »Notes on the study of the Modern Greek of Pontos.« *Byzantion* 6 (1931): 389–400.
- Dawkins, R. M. »The Pontic dialect of Modern Greek in Asia Minor and Russia.« *Transactions of the Philological Society* 36 (1937): 15–52.
- Dawkins, R. M. »The dialects of Modern Greek.« *Transactions of the Philological Society* 39 (1940): 1–38.
- Donabedian, A. in I. Sitaridou. »Language contact in Anatolia.« V: E. Adamou in Y. Matras, ur., *Handbook of language contact*, 404–434. London: Routledge, 2020.
- Drettas, G. *Aspects pontiques*. Pariz: Association de recherches pluridisciplinaires, 1997.
- Drettas, G. »Το ελληνο-ποντιακό διαλεκτικό σύνολο.« V: A. Ph. Christidis, M. Arapopoulou in G. Giannouloupoulou, ur., *Διαλεκτικοί θύλακοί της ελληνικής γλώσσας/Dialect enclaves of the Greek language*, 15–24. Atene: Ministry of National Education and Religious Affairs/Centre for the Greek Language, 1999.
- Guardiano, C., D. Michelioudakis, A. Ceolin, M. A. Irimia, G. Longobardi, N. Radkevich, G. Silvestri, G. in I. Sitaridou. »South by Southeast. A syntactic approach to Greek and Romance microvariation.« *L'Italia dialettale* 77 (2016): 95–166.

- Holton, D. in I. Manolessou. »Medieval and Early Modern Greek.« V: E. J. Bakker, ur., *A companion to the Ancient Greek language*, 539–563. Malden, MA in Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- Holton, D., G. Horrocks, M. Janssen, T. Lendari, I. Manolessou in N. Toufexis. *The Cambridge grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Horrocks, G. *Greek: a history of the language and its speakers*. Malden, MA in Oxford: Wiley Blackwell, 2010.
- Janse, M. »Clitic doubling from Ancient to Asia Minor Greek.« V: D. Kallulli in L. Tasmowski, ur., *Clitic doubling in the Balkan languages*, Linguistik Aktuell/Linguistics Today 130, 165–202. Amsterdam: John Benjamins, 2008.
- Kapsomenos, S. Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας: Ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα ἀπὸ τὰ Ἑλληνιστικὰ ὡς τὰ Νεότερα χρόνια. Ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα στὴν Αἴγυπτο. Solun: Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis – Institutouto Neoellinikon Spoudon [Idryma Manoli Trantafyllidi], 1985 [2003].
- Karatsareas, P. »On the diachrony of gender in Asia Minor Greek: the development of semantic agreement in Pontic.« *Language Sciences* 43 (2014): 77–101.
- Karatsareas, P. *A study of Cappadocian Greek Nominal Morphology from a Diachronic and Dialectological Perspective*. Doktorska disertacija, University of Cambridge, 2011.
- Lowry, H. *The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Urban Demographic History: The case of Trabzon (ca. 1463–1583)*. Doktorska disertacija, UCLA, 1997.
- Mackridge, P. »Greek-speaking Moslems of North-East Turkey: prolegomena to study of the Ophitic Sub-dialect of Pontic.« *Byzantine and Modern Greek Studies* 11 (1987): 115–137.
- Mackridge, P. »Τα Ποντιακά στη σημερινή Τουρκία: Αρχαία στοιχεία στο ιδίωμα του Όφη.« *Αρχαίον Πόντου* 46 (1995): 153–161.
- Mackridge, P. »The Medieval Greek infinitive in the light of Modern dialectal evidence.« V: C. N. Constantinides, N. M. Panagiotakis, E. Jeffreys in A. D. Angelou, ur., *ΦΙΛΕΛΛΗΝ: studies in honour of Robert Browning*, 191–204. Benetke: Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini di Venezia, 1996.
- Mackridge, P. »Η ελληνοφωνία στην περιοχή του Όφη (Πόντος).« V: A.-Ph. Christidis, ur., *Dialect enclaves of the Greek language*, 25–30. Solun: Centre for the Greek Language, 1999.
- Meeker, M. *A nation of empire: The Ottoman legacy of Turkish modernity*. Berkeley: University of California Press, 2002.
- Michelioudakis, D. in I. Sitaridou. »Towards a formal model of transfer under contact: contrasting Asia Minor Greek to mainland Greek and Turkish in search of syntactic borrowings.« V: M. Georgiamentis, G. Giannouloupoulou, M. Koliopoulou in A. Tsokoglou, ur., *Contrastive studies in morphology and syntax*, 245–261. London: Bloomsbury, 2020.
- Michelioudakis, D. in I. Sitaridou. »Recasting the typology of multiple Wh-fronting: evidence from Pontic Greek.« *Glossa: a journal of general linguistics* 1, št. 1 (2016): 40. DOI: <https://doi.org/10.5334/gjgl.72>
- Michelioudakis, D. in I. Sitaridou. »Syntactic microvariation: dative constructions in Greek.« V: R. Etxepare & B. Fernandez, ur., *Datives in variation: a micro-comparative perspective*, 212–255. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Neocleous, N. *Word Order and Information Structure in Romeyka: A Syntax and Semantics Interface Account of Order in a Minimalist System*. Doktorska disertacija, University of Cambridge, 2020.

- Neocleous, N. in I. Sitaridou. »Never just contact. The rise of final auxiliaries in Asia Minor Greek.« *Diachronica* 16 (2022): 369–408.
- Neocleous, N. In I. Sitaridou. »Word Order in Romeyka« (v recenzijem postopku).
- Oikonomidis, D. H. *Γραμματική της ελληνικής διαλέκτου του Πόντου*. Atene: Ακαδημία Αθηνών, 1958.
- Özkan, H. »The Pontic Greek spoken by Muslims in the villages of Beskoy in the povince of presentday Trabzon.« *Byzantine and Modern Greek Studies* 37 (2013): 130–150.
- Papadopoulos, A. A. *Ιστορική γραμματική της ποντικής διαλέκτου*. Atene: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, 1955.
- Rothman, J. »Pragmatic solution for syntactic problems: understanding some L2 syntactic errors in terms of pragmatic deficits.« V: S. Baauw, F. Dirjkoningen in M. Pinto, ur., *Romance languages and linguistic theory 2005*, 299–320. Amsterdam: John Benjamins, 2007.
- Sağlam, E. »Tracing 'Greek' heritage in contemporary Turkey: anthropological insights into intangible heritages, collective memory, and identity on the Black Sea littoral.« *Journal of Modern Greek Studies* 40 (2022): 373–394.
- Sağlam, E. »'Because they would misunderstand!' Romeyka heritage and masculine reconfigurations of public culture in contemporary Turkey. V: P. Hecker in I. Furman, ur., *Politics of culture in contemporary Turkey*, 292–309. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021.
- Sağlam, E. »Intimate and yet alienated: landscapes, identity, and memories.« *Études Arméniennes Contemporaines* 13 (2021): 161–185.
- Sağlam, E. *Constitutive Ambiguities: Collective Memory and Subjectivity in Romeyka-Speaking Communities of Trabzon, Turkey*. Doktorska disertacija, University of London, 2017.
- Sağlam, E. in I. Sitaridou. »Speaking Greek as a Turkish nationalist: language ideologies, intergenerational transmission, and pathways for Romeyka's preservation in contemporary Turkey« (v pripravi).
- Schreiber L. in I. Sitaridou. »Assessing the sociolinguistic vitality of Romeyka: an attitudinal study.« *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 39 (2017): 1–16.
- Silva-Corvalan, C. *Language contact and change: Spanish in Los Angeles*. Oxford: Clarendon, 1994.
- Silverstein, M. »Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life.« *Language and Communication* 23 (2003): 193–229.
- Sitaridou, I. »Infinitives with subjects in Greek and Southern Italian dialects: a Sprachbund effect.« V: D. Bentley in A. Ledgeway, ur., *Sui dialetti italo-romanzi. Saggi in onore di Nigel B. Vincent, The Italianist*, Special Supplement, 221–242. London: Maney, 2007.
- Sitaridou, I. in S. Tsiplakou. »On overt and covert language attitudes among Romeyka speakers«, Workshop on 'Romeyka and Asia Minor Greek', Queens' College, 1. april 2012.
- Sitaridou, I. »Greek-speaking enclaves in Pontus today: the documentation and revitalization of Romeyka.« V: M. Jones in S. Ogilvie, ur., *Keeping languages alive. Language endangerment: documentation, pedagogy and revitalization*, 98–112. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Sitaridou, I. in M. Kaltsa. »Contrastivity in Pontic Greek.« *Lingua* 146 (2014): 1–27.
- Sitaridou, I. »Modality, antiveridicality, and complementation: the Romeyka infinitive as a Negative Polarity Item.« *Lingua* 148 (2014): 118–146.
- Sitaridou, I. »The Romeyka infinitive: continuity, contact and change in the Hellenic varieties of Pontus.« *Diachronica* 31, št. 1 (2014): 23–73.

- Sitaridou, I. »Reframing the phylogeny of Asia Minor Greek: the view from Pontic Greek.« *CHS Research Bulletin, Center for Hellenic Studies, Harvard University* 4, št. 1 (2016): 1–17.
- Sitaridou, I. »The rise of novel negators in Romeyka: negative existential cycle and monoclausality«, *Workshop on The Negative Existential Cycle from a historical-comparative perspective*, Stockholm University, 4 in 5. maj 2017.
- Sitaridou, I. »Null objects in Romeyka: contact with Turkish or internal conditioning?« *Workshop on Historical language contact in English and beyond*, Aristotle University of Thessaloniki, 31. marec–2. april 2017.
- Sitaridou, I. »(In)vulnerable inflected infinitives as complements to volitionals and modals: evidence from Galician and Romeyka.« V: T. Eythorsson in J. G. Jonsson, ur., *Syntactic features and the limits of syntactic change*, 161–177. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Sitaridou, I. »On the redundancy of a theory of language contact: cue-based reconstruction in a sociolinguistically informed manner.« V: N. Lavidas in K. Nikiforidou, ur., *Language change: theory and methodologies in the 21st century*, 15–52. Leiden: Brill, 2022.
- Sitaridou, I. »Koine Greek.« V: W. Bisang, J. Kabatek in B. Kortmann, ur., *Spread of world languages*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2024.
- Sitaridou, I. »The evolution of negation in Romeyka.« Rokopis, University of Cambridge.
- Thumb, A. »On the value of Modern Greek for the study of Ancient Greek.« *The Classical Quarterly* 8, št. 3 (1914): 181–205.
- Triantafyllides, M. *Νεοελληνική γραμματική*. Zvezek 1: *Ιστορική εισαγωγή*. Solun: Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis – Institutouto Neoellinikon Spoudon [Idryma Manoli Triantafyllidi], 1938 [2002].
- Tsatskheladze, G. *Greek colonization: An account of Greek colonies and other settlements overseas*. 2 zvezka. Leiden: Brill, 2008.
- Tziovas, D. *Re-imagining the past. Antiquity and Modern Greek culture*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Vryonis, S. *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor: And the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*. (Publications of the Center for Medieval and Renaissance Studies.) Berkeley: University of California Press, 1986.
- West, M. »Odyssey and Argonautica.« *The Classical Quarterly* 55, št. 1 (2005): 39–64.

IZVLEČEK

Romejščina je zadnje grško narečje, ki se še vedno govori v severnovzhodni Turčiji. O islamizaciji govorcev grščine na področju krajev Of, Sürmene, Rize in Matsouka se poroča v obdobju med petnajstim in osemnajstim stoletjem. Čeprav je leta 1923 prišlo do izmenjave prebivalstva med Grčijo in Turčijo, je bilo muslimanskim govorcem grščine dovoljeno ostati v maloazijski domovini, kar je razlog, da se je grščina v manjših enklavah ohranila vse do danes. Petnajst let po začetku terenskih raziskav pričujoča razprava prinaša temeljne ugotovitve o romejščini: obravnavamo njeno zunanjo zgodovino in genealogijo, opišemo predhodne poskuse dokumentacije jezikovnega gradiva

in na kratko predstavimo slovnični sistem. Zadnji del razprave je posvečen trenutnemu sociolingvističnemu stanju ter poskusom oživljanja jezika, ki jih umestimo tudi v kontekst premnogih izzivov ideološke narave (oz. takšnih, ki so si ideološki predznak pridobili), s katerimi se soočajo.

Ključne besede: romejščina, pontska grščina, ogroženost, Turčija, razvoj

ABSTRACT

Key Insights about Romeyka's Linguistic Description and Evolution, Vitality, and Revitalisation Prospects after 15 Years of Field-based research

Romeyka is the last surviving variety of Greek spoken in north-eastern Turkey. Islamisation of Greek speakers in the areas of Of, Sürmene, Rize, and Matsouka, is reported in the 15th-18th centuries. Through the Exchange of Populations between Greece and Turkey in 1923, Greek-speaking Muslims were allowed to stay in their Asia Minor homeland, which explains why Greek survives only in small enclaves in this area. In this article we discuss the main findings and conclusions about Romeyka, 15 years since the first field trip to the Trabzon area. We survey the main elements of external history and its genetic classification; we provide an overview of documentation efforts for Romeyka and a brief grammatical sketch; finally, we discuss its current sociolinguistic situation and the revitalization efforts against within a context of many ideological(ised) challenges.

Keywords: Romeyka, Pontic Greek, endangered, Turkey, evolution

Prevod Jerneja Kavčič

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.33-48>

Lara Unuk

Sto let po maloazijski katastrofi: odmevi v literaturi

V članku bom najprej predstavila zgodovinske okoliščine, ki so spodbudile nastanek književnih del, povezanih z maloazijsko katastrofo. Prva dela, ki so nastala na temo dogajanja med grško-turško vojno ob razpadu osmanskega cesarstva, internacije v turških delovnih taboriščih in poti vanje, samih spopadov, begunstva in izmenjave prebivalstva med državama, so sovpadla s časom, ko se je v grški književnosti uveljavljala zvrst romana. Prvo tovrstno delo, napisano slabo leto po dogajanju in na podlagi lastne izkušnje, je bil Venezisov roman *Številka 31328*, sledila mu je povest Stratisa Dukasa *Zgodba nekega ujetnika*, zapisana na podlagi pričevanja druge osebe, in kasneje romani Stratisa Mirivilisa, Dido Sotiriu, Kozmasa Politisa, Ree Galanaki in drugih. Čeprav se je zgodovinsko dogajanje samo ohranilo v grškem kolektivnem spominu kot neizbrisna travma, pa se begunski izkušnji takrat še ni uspelo integrirati vanj. Kljub temu so dela na to tematiko sporadično nastajala vse do danes, ko zanimanje zanjo ponovno oživlja in generacija vnukov romane tematsko navezuje na družinske spomine.

V prvem razdelku si bom ogledala zgodovinsko in kulturno ozadje, iz katerega črpajo fiksijski prikazi maloazijske katastrofe in z njo povezanih momentov. Poznavanje zgodovinskih, političnih in kulturnih razmer, skupaj z ohranjenimi dokumentarnimi pričevanji o usodah posameznikov, skupnosti, krajev, namreč omogoča globlje razumevanje teh literarnih del in kompleksnejšo bralsko izkušnjo.

Drugi razdelek bo vključeval kratki pregled literature o maloazijski katastrofi, predvsem del, ki so jih pisali modernisti iz generacije tridesetih in njihovi sodobniki, dotaknil pa se bo tudi obstoja sodobnih romanov, ki pogosto izražajo medgeneracijsko travmo potomcev maloazijskih beguncev. V navezavi na ugotovitve Petra Mackridgea bom predstavila nekatere značilnosti širšega krovnega pojma izgnanske literature, v katero književnost o maloazijski

katastrofi lahko vsaj deloma uvrščamo, saj so o tej izkušnji vse do 90. let pretežno pisali pisatelji, ki so jo tako ali drugače izkusili na lastni koži.

Nazadnje se bom dotaknila vse večje prisotnosti teme maloazijske katastrofe v grški množični pop kulturi: v žanrskih romanih, filmih, nadaljevanjih in grafičnih romanih se srečujemo bodisi z idealizirano, orientalizirano ikonografijo ali z bolj realističnim prikazom, ki vključuje teme družinskih korenin in medgeneracijskih travm.

ZGODOVINSKO IN KULTURNO OZADJE PISANJA O MALOAZIJSKI KATASTROFI

Sto let po grškem porazu v ozemeljski vojni za maloazijsko obalo razpadajočega osmanskega cesarstva je v grški kulturni zavesti še vedno živ spomin na pretres in strahote, ki so sledili vojaški zmagi mladoturkov pod vodstvom Kemala Mustafe Atatürka. Njihov simbol v literaturi in filmih je podoba goreče Smirne, cvetočega kozmopolitskega mesta, v katerem so se septembra 1922 odvijali prizori kot iz Dantejevega pekla. Medtem ko je mesto gorelo, so se Grki in Armenci, med katerimi so bili razen prebivalcev mesta tudi begunci iz kmečkega zaledja, tesno nagnetli v pristanišču in se obupani metali v vodo, da bi ušli pokolu in zubljem požara. Ladje zahodnih sil, ki so bile še malo prej zaveznice grške države na njenem osvajalskem pohodu v Anatolijo in za katere so si prebivalci mesta predstavljali, da jim bodo zagotovile varnost, so opazovale dogajanje z morja, ne da bi se kakor koli vmešale. Na eni izmed njih je po poročilih očitidcev pričel igrati orkester, ki naj bi prekril krike morjenih civilistov. Čolni z begunci so se prevračali, tistim, ki so se skušali povzpeti na prenapolnjene ladje, so mornarji sekali roke, čim so se oprijeli ograje, ker so se bali, da jih bo poblaznela množica potopila. Ni znano točno število žrtev ob uničenju Smirne, gotovo pa je v tistih dneh umrlo več deset tisoč ljudi.

Požig Smirne, ki jo je le tri leta prej, leta 1919, potem ko so zahodni zavezniki v prvi svetovni vojni porazili osmansko cesarstvo, v začasno upravo prejela grška država in v kateri so Grki (tako avtohtoni kot na novo priseljeni v obdobju grškega upravljanja) najverjetneje predstavljali dobro polovico prebivalstva v sicer etnično mešanem mestu, kjer so z njimi sobivali še Turki, Židje, Armenci in Levantinci, se je v grškem kolektivnem spominu ohranil kot neizbrisna travma, h kateri se v literaturi vse do danes intenzivno vračajo nove generacije piscev in scenaristov.

Požig Smirne je bil kulminacijska točka zaporedja dogodkov, ki jih v zgodovinoepisju in občem diskurzu združujejo pod dežnikom oznake maloazijska katastrofa. Ta se prične z uničujočim porazom grške vojske avgusta 1922 in polomijo njenega nesmiselnega osvajalskega pohoda proti Ankari, nadaljuje pa s kaotičnim begom vojakov in javnih uslužbencev ne le iz Smirne, ampak

tudi iz drugih obalnih maloazijskih mest, kot sta bila pretežno grški mesti Ajvalí in Vurlá. Medtem ko so se predstavniki grške države panično pripravljali na beg, so domačinom, ki so si od vojske obetali zaščito, prepovedali vsakršne poskuse pobega, prepustili so jih usodi in krvavemu maščevanju turških para-vojaških četašev (*çetes*) ter organiziranih Atatürkovih sil.

Potem je turška vojska vpoklicala, ker so bili formalno še vedno turški državljani, vse za delo sposobne grške in armenske moške med 18. in 45. letom, ki so jih v nadaljevanju kot ujetnike odgnali na pohode smrti v notranjost Azije. Na teh pohodih so jih zdesetkale bolezni, žeja, lakota, izčrpanost in sistematično ubijanje ujetnikov s strani stražarjev. Redke preživele so na koncu pripeljali na prisilno delo v delovna taborišča, *amele taburu*, češ da bodo pomagali ponovno sezidati državo, ki so jo prej rušili.

Po večmesečnih pogajanjih so Turčija, zahodne sile in Grčija, ki jo je zastopal Elefterios Venizelos, poleti 1923 podpisale lozanski mirovni sporazum, ki je dokončno urejal vprašanje novih turških mej in delitve otomanskega ozemlja. V letu 1923 se je odigral še zadnji prizor maloazijske katastrofe – obvezna izmenjava prebivalstva med na novo začrtanima, sodobnima nacionalnima državama. Ta izmenjava naj bi Grčiji in Turčiji poleg etnične in verske čistosti zagotavljala tudi mir in red v državi, saj sta obe strani ena drugi očitali krvoččnost in kršenje dogovorov. Jusuf Kemal beg je kot zastopnik turške države v pogovoru z angleškim lordom Curzonom (predstavnikom zahodnih sil – Anglije, Francije in Italije) 18. marca 1922 rekel: »... Mi si želimo trajni mir in zato se bomo z izmenjavo [prebivalstva] zaščitili mi pred njimi in oni pred nami. Grki pa, ki ostajajo na naših tleh, imajo drugačne zamisli: 'Nekega dne bomo razdelili Turčijo in del, na katerem tukaj živimo, bomo odvedli tja [v Grčijo]' ...«¹

Glavni kriterij pripadnosti grški ali turški državi pri izmenjavi ni bil jezik ali samoopredelitev, temveč veroizpoved, po kateri so delili prebivalstvo že v osmanskem obdobju. Tako se je pogosto dogajalo, da so v Grčijo z izmenjavo prihajali turško govoreči pravoslavci ali pravoslavni pripadniki drugih etničnih manjšin, predvsem Armenci, kolikor jih je preživel genocid, hkrati pa so iz nje odhajali grško govoreči muslimani pa tudi Cigani in krečanski Turki, ki so bili najverjetneje večinoma islamizirani domačini. Iz izmenjave so bili izvzeti prebivalci Konstantinopla in egejskih otokov Imvrosa (danes tur. Gökçeada) in Tenedosa (Bozcaada) ter muslimanski prebivalci Zahodne Trakije.

Po maloazijski katastrofi se je kulturno-ekonomska podoba grške države povsem spremenila. Država, ki je bila finančno še prizadeta od spodletelega vojaškega pohoda, ni imela sredstev in kapacitet za nastanitev skoraj milijona in pol beguncev in izgnancev. Prav zato Grčija septembra 1922 ni poslala ladij,

1 Aktar, »Το πρώτο έτος της ελληνoturκικής ανταλλαγής πληθυσμών: Σεπτέμβριος 1922–Σεπτέμβριος 1923«.

ki bi pomagale pri evakuaciji beguncev, temveč je celo pod grožnjo hudih sankcij prepovedala pomagati tujim državljanom pri vstopu v Grčijo. Tako je bil šok za pribežnike iz Male Azije dvojen: ne le, da so bili okrutno izvrženi iz svoje stare domovine, kjer so za seboj puščali domove, premoženje, spomine in mrtve ter pogrešane bližnje, temveč jih je tudi nova domovina ogoljufala, še preden so stopili na njena tla, in jih po desetletjih propagande in podžiganja nacionalističnih nazorov prepustila same sebi. Tudi kasneje, že v Grčiji, so bili mnogi izmed njih prisiljeni živeti veliko skromneje, kot so bili vajeni, brez lastnih trgovin, obrti ali posesti.

Za aklimatizacijo skupin beguncev v novo okolje ni bilo brez pomena, od kod so prihajali. Grki iz notranjosti Azije so bili bolj asimilirani s turškimi sosedi, pogosto niso več znali grško, zaradi oddaljenosti od morja niso imeli toliko priložnosti za stik z drugimi kulturami in trgovino. Manj so se jih dotaknile vojne grozote, ravno zato pa so doživljali izkoreninjenje še bolj dramatično in boleče.² Ob odhodu se je marsikdo izmed njih ganjeno poslavljaj od sovaščanov drugih narodnosti.

Prebežnikom z obal Male Azije, iz mest Smirna (danes Izmir), Ajvali (tur. Ayvalık), Ajdini (tur. Aydın), Çanakkale, Halikarnas (danes Bodrum), Prusa (danes Bursa) idr., je bilo po vseh strahotah, ki so jih doživeli, lažje zapustili domovino, odnosi s Turki so bili v teh krajih po pohodih obeh vojsk hudo napeti in pobeg se je zdel edina racionalna izbira. Poleg tega so imeli v zadnjem stoletju pred katastrofo živahne trgovske in kulturne stike z Lezbosom, ki leži nasproti Ajvaliji in je bil grški državi priključen l. 1912. Zaradi fizične in kulturne bližine so Grki na nasprotnih obalah Egejskega morja občutili, da živijo v enotnem egejskem prostoru. V času, ko je Grčija navdušeno kultivirala t. i. »veliko idejo« (μεγάλη ιδέα), ekspanzivno doktrino, po kateri bi grška država po zaključenem procesu osamosvajanja zaobjemala bolj ali manj vsa področja, ki so kdaj v antiki ali Bizancu pripadala grškim državnim tvorbam, mdr. vso Malo Azijo in južni Balkan, so grški nacionalisti spodbujali in olajševali priseljevanje delavcev in študentov iz tedanje Grčije v maloazijska, pretežno grška mesta, mdr. Ajvali, ki je posledično rasel in se bogatil ter postajal vse bolj grški. Že med prvo svetovno vojno so se grški begunci z obale Male Azije zatekli v Mitileno, kjer so bili toplo sprejeti.³ V literaturi motiv prvega pregnanstva srečamo v romanu *Eolska zemlja* Iliasa Venezisa, ki je slovenskim bralcem na voljo v prevodu Lina Legiša. Z Lezbosa so v smirnske in ajvališke šole prihajali učitelji in širili poznavanje antične kulture, ki je bila v skladu s konceptom »velike ideje« organsko povezana z nacionalistično ideologijo. Takšnega učitelja v tukaj objavljenem odlomku iz romana *V soseski Hadzifrangu* opisuje pisatelj Kozmas Politis. V zadnjem stoletju pred maloazijsko katastrofo

2 Κακαμπούρα, »Ο μικρασιατικός ξεριζωμός«, 455.

3 Καλαργάλης, *Η Λεσβιακή Άνοιξη*, 25–26.

je intelektualno in kulturno povezovanje med Anatolijo in Lezbosom potekalo zelo živahno, učitelji, novinarji, literati in slikarji so marsikdaj delovali na obeh straneh Egejskega morja, knjige lezboških avtorjev pa so se pogosto tiskale v Smirni, saj Mitilena dolgo ni imela lastne tiskarne.⁴ Tako je veliko beguncev iz teh krajev za vedno ostalo na Lezbosu, kjer so se tako ali tako počutili kot del skupnosti.

Na Lezbosu so se po l. 1923 znašli tudi pomembni pisatelji Ilias Venezis, Stratis Mirivilis, Fotis Kondoglu in Stratis Dukas, ki so pisali o tematiki maloazijske katastrofe in sodelovali pri kulturnem preporodu, t. i. lezboški pomladi, sodijo pa tudi med glavne predstavnike literarne skupine, poimenovane generacija tridesetih let.

Največ izmenjanih prebivalcev je država poslala v Solun in zaledje, v zapuščene turške vasi, ali celo na še nenaseljena območja, tako kot v tukaj objavljenem odlomku iz Venezisove *Spokojnosti*, ki se sicer dogaja v Atiki. Lokalno prebivalstvo v Grčiji jih marsikje ni sprejelo odprtih rok, sploh zaradi slabe ekonomske situacije po vojni, to pa so še otežile tudi težave s sporazumevanjem, kadar prišleki niso bili grško govoreči. »Παλαιοελλαδίτες«, Grki, živeči v osrednji celinski Grčiji,⁵ so jih zmerjali s »τουρκόσποροι« (»turško seme«), prišleki pa so bili pogosto šokirani nad revščino in preproščino, s kakršno so se srečali v Grčiji. Njihova travmatična izkušnja izkoreninjenja, pokola in izdaje ni bila del kolektivnega spomina grškega naroda, sami so morali izumiti način, kako se spopasti z morami preteklosti in s preživetjem v nenaklonjenem okolju.

Maloazijski intelektualci so že v dvajsetih letih začutili pomen ohranjanja spomina in se lotili zbiranja pričevanj o izkušnji nasilnega pregona iz domovine. Ilias Venezis je leta 1924 po nagovoru Stratisa Mirivilisa, ki je verjel, da mora sodobna proza obravnavati aktualne in protivojne teme, začel v lezboški reviji *Zvon* (Καμπάνα) v nadaljevanjih objavljati roman *Številka 31328*, avtobiografsko, literarizirano pripoved o pohodu smrti in izkušnji delovnega taborišča. Stratis Dukas se je kot novinar pogovarjal s prebežniki iz Male Azije in zapisoval njihova ustna pričevanja. V okolici mesta Katerini si je l. 1925 zapisal pripoved turško govorečega pastirja Kazakogluja, ki si je rešil življenje s tem, da se je preoblekel v Turka. Na njeni podlagi je Dukas napisal povest *Zgodba nekega ujetnika*, ki je izšla l. 1929. Ker je skušal slediti skrajno preprostemu slogu ustne naracije, ki ob upovedovanju travme postane še bolj pretrgana in odsekana, jo je zapisal v posebnem, modernem stilu, ki med literarnimi zgodovinarji še dandanes velja za inovativnega.

Med zbiralci pričevanskega gradiva izstopa Melpo Logoteti-Merlier, ki je, čeprav se je rodila v Grčiji, odrasčala v Konstantinoplu. Bila je muzikologinja

4 Prav tam, 26

5 Dobesedno »stari Grki«. V odlomku iz romana *Stoletje labirinta* Ree Galanaki sem besedo zaradi konteksta prevajala s »celinski Grki«, saj tam nastopajo tudi Krečani in otoški Grki.

in etnologinja, ustanoviteljica Arhiva tradicionalne glasbe, ki se je kasneje preimenoval v Center za maloazijske študije. Med terenskim delom zapisovanja in snemanja maloazijskih in traških ljudskih pesmi konec dvajsetih let se je odločila, da bo začela zapisovati tudi pričevanja beguncev. Dlje ko so živeli od zahodne obale, ki jo je dobro poznala, bolj presenetljive in nove obraze Male Azije so razgrinjali pred njo. Pričevanjsko gradivo je skupaj s sodelavci zbirala od leta 1930 pa vse do 1975 in ga urejala po zemljepisnem ključu, izbor pa je izdala v zajetni antologiji z naslovom *Eksodos*, ki je neizčrpni vir informacij o maloazijskem grškem idiomu, zgodovini in etnologiji. S svojim arhivom in delom je Melpo Merlier utrla pot za proučevanje maloazijske tradicije kot znanstvene discipline.

Proučevanje strukture ustnih pričevanj o travmatični izkušnji veliko pove o jezikovnih in stilističnih mehanizmih, ki omogočajo ali ovirajo ubeseditev travmatičnih in zato neizrekljivih doživetij. V ustnih pričevanjih najdemo paralele z načinom pripovedovanja v zgoraj omenjenih romanih Venezisa in Dukasa, z njuno odsekano periodo in prehajanjem h kolektivnemu naratorju ob najbolj travmatičnih dogodkih.⁶ Skozi preprosta ustna pričevanja pridobimo kontekst in spoznamo realije, ki nam omogočijo globlje poznavanje posameznih romanov. Ustna pričevanja so tudi skoraj edini vir poznavanja življenja v ruralni Aziji.

MALOAZIJSKA KATASTROFA V KNJIŽEVNOSTI

Po propadu politične »velike ideje«, ki je do tedaj predstavljala eno močnejših gibal grškega duhovnega življenja in je zalagala literarno produkcijo z državo-tvornimi, zgodovinskimi in etnografskimi temami, in po prihodu beguncev iz pokrajin, za katere je postalo jasno, da niso več in nikoli več ne bodo grške, so zavladali negotovost, defetizem in politična polarizacija. Vojaški poraz, ki ni prinesel nič drugega kakor fizične poškodbe, psihične travme in ekonomske izgube, je bil še svež spomin, tako kot predhodni doživetji prve svetovne vojne in balkanskih vojn.

Vendar je na literarnem prizorišču kmalu zavel nov veter: izobraženi mladi intelektualci so z zahoda prinašali vesti o novih literarnih tokovih in tehnikah, o modernizmu, futurizmu, nadrealizmu, ekspresionizmu, prišli iz Anatolije pa svojo lastno, ljudsko tradicijo in nostalgijo. Nova literarna generacija, ki so jo poimenovali generacija tridesetih, zaznamovana od revščine in nesmiselnih vojn, z veterani in begunci v svojih krogih, je razkroj vseh vrednot izkoristila za vzpostavitev nove sinteze, na novo je zastavila vprašanje, kaj pomeni biti Grk in kakšne teme in tehnike so primerne za upodabljanje novega načina

6 Κακαμπούρα, »Ο μικρασιατικός ξεριζωμός«, 460.

življenja in novega stoletja. Med njimi je bilo veliko Anatolcev in Lezbošanov: Jorgos Seferis, Odiseas Elitis, Ilias Venezis, Kozmas Politis, Stratis Mirivilis, Stratis Dukas in Fotis Kondoglu.

Generacija tridesetih se je ukvarjala predvsem z razvojem grškega romana, zvrsti, ki je bila do tedaj v Grčiji še v povojih. Literarna zgodovinarica Eri Stavropulu meni, da je k temu pripomogla prav maloazijska katastrofa in njen vpliv na grško mestno krajino, saj se je lahko samo v daljši prozi razvila primerna naracija, ki je bila dovolj prostorna in elastična, da je združevala osebne izkušnje, analizo družbe, ideološke pozicije, slike iz življenja ter neolepšani prikaz zgodovinskih dogodkov.⁷

Vendar pa se v obdobju med obema vojnama s temo maloazijske katastrofe niso spopadali samo predstavniki generacije tridesetih. Prav tako se njeno upodabljanje ni končalo v tem desetletju, nasprotno, danes, sto let kasneje, je to še vedno aktualna in priljubljena tema. Pravzaprav preseneča pogum, s kakršnim se prozaisti že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, zgolj nekaj let po tragediji, niso pomišljali lotiti tako boleče teme. Omenili smo že dva zgodnja romana, *Številko 31328* Iliasa Venezisa in *Zgodbo nekega ujetnika* Stratisa Dukasa, ki oba prikazujeta pohod smrti proti delovnemu taborišču v Anatoliji. Leta 1926 pa je izšel tudi roman *Nioba* Kostasa Zumbulidisa, ki je najverjetneje prvo delo, v katerem kakšen avtor opisuje Smirno, njeno arhitekturo, življenje v njej in na koncu še njeno uničenje. V istem obdobju, leta 1928, je izšel roman *Kakor laž in kakor resnica* Sokratisa Prokopiuja iz Burnovasa (danes tur. Bornova) pri Smirni, v katerem je prvi tematiziral vprašanje neprimernega sprejema beguncev: junakinja njegovega romana namreč umre od jetike zaradi slabih pogojev v begunskem taborišču v Grčiji, domačini pa niso zmožni nobenega sočutja.⁸

Tako so se že v prvem desetletju po maloazijski katastrofi zarisale tri tematske enote, trije toposi, ki se bodo kasneje znova in znova pojavljali. Prvi topos je srečno, idealizirano življenje pred izselitvijo in vojno, drugi – različni momenti same katastrofe (taborišče, preganjanje, pobijanje, fronta ...) in tretji – težavnost zakoreninjanja v novi domovini. Seveda se v romanih pogosto mešata vsaj dve, če ne celo vse tri izmed teh tematik.

Zaradi specifičnosti teh treh toposov Peter Mackridge predlaga, naj književnost, ki so jo o katastrofi pisali pisatelji iz Male Azije, ki so bili tudi sami pregnanci, beremo v širšem kontekstu izgnanske literature z njenimi značilnimi motivi občutka izgube, bolečine, izkoreninjenosti, odtujenosti in samote v novih krajih, spominov na prejšnje življenje in idealiziranja izgubljene domovine.⁹ V izgnanski literaturi je izgubljena domovina poustvarjana v domišljiji-

7 Σταυροπούλου, »Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφής«, 2.

8 Prav tam, 5.

9 Mackridge, »Kosmas Politis and the Literature of Exile«, 232.

ji in v dejanju pisanja, predstavlja imaginarni prostor, ki nadomešča dom.¹⁰ Posebnost položaja avtorjev maloazijskega porekla je v tem, da domovina, iz katere so jih pregnali, ne obstaja več.¹¹ Lahko je bila fizično uničena, kot Smirna, lahko pa je samo spremenjena in nedostopna v takšni obliki, v kakršni je nekoč naratorju predstavljala dom – tako se zgodi recimo v Dukasovi *Zgodbi nekega ujetnika*, ko se prvoosebni pripovedovalec izmuzne turškim paznikom in na begu pride v svojo vas – vendar je ta prazna, v njej naleti le še na izropane hiše, na prestrašene domače živali in turške biriče, zato raje odide. Dom je za vedno izgubljen tudi za turško starko v kratki zgodbi *Poleg Kemalove hiše* solunskega prozaista Jorgosa Joanuja (1927–1985), saj ob njenem obisku v njeni hiši že živijo Grki, kasneje pa jo celo porušijo.

Avtorji, s katerimi se ukvarja Mackridge, ko skuša gledati na njihova dela skozi prizmo izgnanske literature, so seveda vsi sami doživeli pregnanstvo. Upošteva vse bolj znane prozaiste, ki so morali zapustiti domovino kadar koli po letu 1914, torej od prvih turških pregonov. To so: Kozmas Politis (pravo ime Paris Taveludis), ki je živel v Smirni od svojega drugega leta pa vse do 1922, Stratis Dukas (Moskonisia, 1895), Fotis Kondoglu (pravo ime Fotis Apostolelis, Ajvali, 1895), Pavlos Floros (Vurla, 1897), Maria Jordanidu (Konstantinopel, 1897), Petros Aftoniatīs (pravo ime Iraklis Joanidis, Aftoni, 1898), Tatiana Stavru (Boyacıköy, Bospor, 1899), Trastos Kastanakis (Tatavia, Konstantinopel, 1901), Ilias Venezis (Ilias Melos, Ajvali, 1904), Jorgos Teotokas (Konstantinopel, 1905) ter Dido Sotiriu (Aydin, 1909). Presenetljivo je, da večina izmed teh avtorjev pred letom 1922 ni pisala, temveč jih je kot literate oblikovala prav izkušnja pregona. Izjema je bil Fotis Kondoglu, ki mu je leta 1920 izšel zelo uspešni pikareskni roman *Pedro Cazas*, in pa Ilias Venezis, ki je objavil kratko zgodbo v istanbulskem časopisu *O Λόγος* (*Beseda*) leta 1922.

Mackridge ugotavlja, da nihče izmed teh avtorjev ni prišel iz Ponta in iz vzhodnih delov Male Azije, temveč so večinoma iz Istanbula in večjih mest na zahodni obali, prav tako pa se po prihodu v Grčijo nihče izmed njih ni bil prisiljen nastaniti v revnih solunskih barakah. Skratka, med revnimi begunci iz kmečkega zaledja ni bilo pogojev, da bi se med njimi pojavil pisatelj, ki bi spregovoril v njihovem imenu.¹² S sodobne perspektive lahko dodamo, da sta njihov glas kasneje postali generaciji otrok in vnukov. Njihove zgodbe tematizirajo moderni romani, ki so se začeli pojavljati v 80. in 90. letih in izražajo medgeneracijsko travmo potomcev maloazijskih beguncev. Kot primer lahko navedemo roman *Sedma obleka* (1985) priljubljene avtorice Evgenije Fakinu, v katerega je vpleta spomin na svojo babico, maloazijsko begunko. Lik babice je prikazan kot skoraj magična pojava.

¹⁰ Prav tam, 234.

¹¹ Σταυροπούλου, »Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφής«, 6.

¹² Mackridge, »Kosmas Politis and the Literature of Exile«, 224.

Vseh del o maloazijski katastrofi ni mogoče brati skozi optiko izgnanske književnosti, tudi kadar govorimo o prvih desetletjih in generaciji očividcev, saj bi tako spregledali dela klasičnih grških piscev, rojenih na grškem teritoriju, ki morda niso doživeli begunske izkušnje, zato pa so se borili na fronti, kakor Stratis Mirivilis, ki je o izkušnji maloazijske fronte in begunstva pisal v protivojnih romanih *Učiteljica z zlatimi očmi* in *Sirena z Lesbosa*, se poklicno ukvarjali z naseljevanjem beguncev in Grkov iz diaspore v Grčiji, kakor prozaist Nikos Kazantzakis, ki se metaforično in družbenokritično loteva problematike nesprejemanja beguncev v romanih *Bratomorilci* (1963) in *Ponovno križani Kristus* (1957), in pesnik Kostas Kariotakis, ki v nekaterih pesmih ironično komentira propad velike ideje, ali pa so bili preprosto priče svoje dobe, kakor prozaist Pantelis Prevelakis, eden glavnih predstavnikov generacije tridesetih, ki je najbolj znan po svojem romanu *Kronika nekega mesta* (1937), v katerega vplete pretresljiv opis pregona krečanskih Turkov. Lahko opazimo, da je tematski poudarek v delih obeh kategorij avtorjev nekoliko drugačen: medtem ko pri avtorjih-pričevalcih prevladujejo motivi, kot je telesno trpljenje in popolno ponižanje človeka, pa se avtorji iz osrednjega grškega prostora tematiki približujejo s stališča opazovalca družbenih sprememb in s kritiko »velike ideje«.

Navajanje celotnega seznama romanov in drugih del, ki obravnavajo maloazijsko katastrofo na ta ali drugačen način, najsibo kot osrednjo temo ali le kot stranski motiv, presega okvire tega prispevka, zato se bom na tem mestu osredotočila na nekatere v prevodu predstavljene romane in avtorje, ki so reprezentativni za to zvrst književnosti.

Modernistični roman *V soški Hadzifrangu* (Στου Χατζηφράγκου) Kozmasa Politisa je eden izmed najbolj plastičnih, najbolj doživetih opisov grškega načina življenja v Smirni, poln slikovitih pojav iz nekega drugega časa in prostora, kipeč od detajlov, ki sestavljajo neponovljivo, kozmopolitsko podobo mesta v letih 1901–1902, pred mladoturško revolucijo. Pripoved je ohlapna, sestavljena iz prizorov iz življenja preprostih delavskih slojev, iz opisov njihovih šeg in navad, mentalitete, praznikov in razvedril, z vstavki iz ljudskega gradiva. Smirna se, prej kot zakulisje tragične pripovedi o prijateljstvu dveh najstnikov s smrtnim izidom, zdi glavna tema romana, ali kot jo označi P. Mackridge, kolektivna protagonistka in naratorka knjige, ki je Politis ni osnoval le na lastnih spominih, temveč tudi na spominih in pisanju drugih smirnskih avtorjev.¹³ Sam avtor roman v intervjuju označi za »življenjepis neke dobe in neke skupnosti«.¹⁴ Za razliko od svojih prejšnjih del v njem ne piše v standardnem knjižnem grškem jeziku, temveč se prepušča nostalgčnosti smirnskega idioma in regionalizmov do te mere, da se mu zdi potrebno

13 Prav tam, 237.

14 Intervju z G. P. Savidisom. V: *V soški Hadzifrangu* (Στου Χατζηφράγκου), Atene: Ermis, 1988, str. 265.

romanu dodati glosarij, kjer prevaja tudi pogoste vrivke v turščini, z rabo katere karakterizira like Turkov. To posebnost jezika, s katerim je skušal avtor prebuditi posebno aromo tistega življenja, sem skušala ohraniti tudi v prevodu z vpeljevanjem izrazov, kot so mahala, hanume, romejsko ipd.

Roman je razdeljen na tri dele. Prvi je predvsem nostalgичni opis življenja skupine otrok in mladih ljudi v Smirni. Drugi del deluje kot zareza v naraciji: krut in šokanten, opisuje pogovor med naratorjem in beguncem iz Smirne vrtnarjem Jakumisom, že na grških tleh, v katerem Jakumis živo opiše dan, ko je Smirna zagorela in je v nekaj urah izgubil mlado nosečo ženo, hišo, vrt in obrt. Naracija tretjega dela se spet vrne v Smirno preteklosti, vendar na nostalgичne opise zdaj pada črna senca: ne le, da se bralec začne vse predobro zavedati bližajoče se usode junakov, temveč se tudi samo dogajanje prevesi v tragedijo. V zadnjem prizoru uzremo Jakumisa in njegovo bodočo ženo, še otroka, kako se brezskrbno vozita skozi karnevalsko Smirno.

Roman je prvič izšel v reviji *Ταχυδρόμος* v obdobju 1962–1963, v knjižni obliki pa oktobra 1963, zanj je avtor prejel glavno državno nagrado za roman leta 1964. Kljub pozni letnici nastanka velja za eno glavnih del generacije tridesetih.

V istem času, leta 1962, štirideset let po maloazijski katastrofi, sta izšla tudi prozno delo Fotisa Kondogluja *Ajvali, moja domovina* (Το Αϊβαλί η πατρίδα μου), ki ga lahko dojemamo kot zbirko tematsko povezanih kratkih zgodb ali kot lirični roman z ohlapno zgodbo, ter roman *Krvava prst* (Ματωμένα χόματα) avtorice Dido Sotiriu. Okrogla obletnica in časovna oddaljenost sta, kot se zdi, v vseh treh avtorjih obudila potrebo po ohranjanju izgubljenega časa in kraja, na zvrstno in stilistično raznorodne načine: če je Kozmas Politis svojo žalostniko za Smirno vtikal, nekako skril v kulise romana, pa Kondoglu naravnost in brez okolišenja objokovanje izgubljenega rodnega kraja razglasi za glavno temo svoje pripovedi. V motu k prvi zgodbi zapiše:

Objokujem svojo izropano domovino, Ajvali v Mali Aziji, in z njo svoje toplo gnezdo, odmaknjeno posestvo, na katerem sem živel. To je bil skalnat hrib, polotok, ki so mi ga zapustili dedje; tam zgoraj so od pamtiveka živeli in umrli moji predniki, večinoma so bili menihi. Živeli so mirno in naravno, imeli so ovce, polja, vinograde, to in ono. Zdaj ni ugoden trenutek in primerno mesto, da bi povedal, kaj je bil ta otok, kakšno življenje so vodili njegovi prebivalci, kakšna nepopisna lepota ga je krasila, kakšni ljudje kopnega in morja so živeli na njem, opisoval njihove nenavadne zgodbe, nevihte, viharje, ki so ga bičali – in neskajeno srečo, ki jo je izžareval. Zdaj, v žalostinki, ki jo pišem, objokujem njegovo izgubo, toda kako me boli, tega, vem, ne bom mogel nikoli izraziti v besedah.

(Κόντογλου, *Το Αϊβαλί, η πατρίδα μου*)

Kondoglu je slogovno ubral diametralno nasprotno pot od Politisa, če izvzamemo sorodnost maloazijskega idioma, v katerem piše. Piše v privzdignjenem jeziku, ki se navdihuje pri pompozni cerkveni govorici po eni strani, po drugi pa pri rudimentarnem slogu ljudskih pravljic in pripovedk, iz katerih neumorno črpa v svoji nostalgичni prozi. Njegovi junaki so svetniki in ljudski junaki, ki spominjajo na Martina Krpana, idealizirani zejbečki in tihotapci, kakršne srečamo tudi v *Eolski zemlji* Iliasa Venezisa. Njegovo pisanje ohranja nacionalistično tradicijo, v kateri se pravoslavni elementi mešajo z referencami na antično izročilo, maloazijske Grke predstavlja kot neposredne potomce antičnih Joncev in Homerja – medtem ko so to šolarčkom pri Politisu povsem tuji pojmi, Kondoglu zasleduje poteze starih Grkov v preprostih ribičih na Egejski obali. Kot slikar namenja veliko pozornosti opisom krajine in njenega zemljepisa. Tako pri Kondogluju kot pri Politisu sem se pri slovenjenju zemljepisnih imen držala starejših grških poimenovanj (razen mest, kjer so eksplicitno navajana turška imena), saj so se mi ta zdela organski del njunih nostalgичnih pripovedi. Drugače sem se odločila pri modernejših avtorjih, predvsem Rei Galanaki. Prevajanje zemljepisnih imen pri avtorjih iz Male Azije je poseben problem, saj ima vsako mesto, reka ali gora lahko po več, starejših in novejših, poimenovanj, hkrati pa so včasih grška imena samo bolj ali manj popačena oblika turških in obratno.

Ajvali, moja domovina v celoti sodi v kategorijo nostalgичnih del, ki poustvarjajo idealizirano različico izgubljene domovine; ekstremna je v tem pogledu, da se dogaja bolj v območju mita kot človeškega življenja. Stapljanje pravljice s spomini in mitologiziranje resničnosti je značilno tudi za *Eolsko zemljo* I. Venezisa, kjer so v lirični pripovedi meje med realnim in fantazijskim vsaj mestoma zabrisane. Kot pri Kondogluju so tudi v *Eolski zemlji* junaki zgolj tipi, ne pa ljudje iz krvi in mesa, čeprav obe deli neizpodbitno vsebujeta tudi avtobiografske elemente, in tudi tu se avtor trudi ohranjati slikovite tipe ljudi, kakršnih v novi domovini in tudi v novih časih ni več najti (tako kot Politis se recimo spominja lika kamelarja, kot Kondoglu pa z velikim spoštovanjem piše o grških banditih iz gora). Le da se pri Venezisu idila konča, ko se narrantjeva družina prvič odpravi v izgnanstvo leta 1914, medtem ko je *Ajvali, moja domovina* popotovanje po spominu, v katerem je zavest o izgubi stalna in organsko povezana s spominom.

Mnogi maloazijski avtorji pri poskusih poustvarjanja preteklosti izkazujejo veliko pozornosti tamkajšnjemu ljudskemu izročilu. V *soseski Hadzifrangu* je v pripoved vložena pravljica o morski deklici, v prevedenem odlomku pa naletimo na prirejeno različico podoknice, ki se je vse do danes ohranila v glasbeni zvrsti rembetika (*Otroci tvoje četrti, Τα παιδιά της γειτονιάς σου*), v *Eolski zemlji* lahko med drugim preberemo pravljico o kameli z belo glavo, v *Krvavi prsti* Dido Sotiriu prav tako naletimo na ljudske pesmi. Zdi se, da je bilo ustno slovstvo pomemben del maloazijske grške identitete.

Krvava prst Dido Sotiriu je eno od najbolj poznanih, klasičnih proznih del o maloazijski katastrofi, ki je doživelo številne ponatise. Avtorica, ki v uvodu zatrjuje, da je roman nastal na podlagi dnevninskih zapiskov neimenovanega maloazijskega begunca, je pripoved zasnovala epsko, v njej zaobjema dogajanje od let pred prvo svetovno vojno pa vse do katastrofe 1922. Glavni junak in narator Manolis Aksiotis, preprost vaški fant, postane nekakšen prototip grške usode v teh dvajsetih letih, saj živi tako na vasi kot tudi kot vajenec v Smirni, odpeljan je že v prva osmanska delovna taborišča med prvo svetovno vojno in se iz njih reši živ, kasneje se bori v grški vojski in se izogne ponovni internaciji, ko skupaj z grško vojsko na begunski ladji prebегne v Grčijo. Roman ni zgolj neposredno doživljajski. Vsebuje eksplicitno politični komentar, tipičen za grške leve intelektualce, saj za vojno in njene posledice krivi predvsem imperializem zahodnih sil, in takšna interpretacija je z leti prodrla tudi v glavni tok grške misli. Vsebuje pa tudi zelo pretresljive opise poboja, bega in begunske usode, v katerih avtorica zelo verjetno črpa iz osebne izkušnje. *Krvava prst* je hkrati poskus sintetičnega, sistematičnega prikaza različnih trenutkov maloazijske katastrofe. V knjigi poudarja mirne sosedske odnose med grškim in turškim prebivalstvom. Vendar, kot je to značilno za prvo generacijo piscev, ki je še imela lastne spomine na Malo Azijo, teh odnosov ne idealizira pretirano: Turek je v očeh grških vaščanov še vedno drugi, nanje gledajo nekoliko zviška, saj se imajo Grki za boljše obrtnike, zvitejše trgovce in nasploh bolj kultivirane (podobno bodo kasneje gledali tudi na preostale Grke v Grčiji).

Podoben odnos Grka do Turkov razberemo iz *Zgodbe nekega ujetnika* Stratisa Dukasa, kjer se narator postavlja s svojim tipično grškim mojstrstvom v oskrbi ovc, podobno gleda na Turke, hlapce svojega starega očeta, Venezisov narator v *Eolski zemlji*. V literaturi so odnosi med Turki in Grki zares idealizirani šele v postspominu tretje generacije, vnukov beguncev, kar je delno povezano z odsotnostjo pisca, ki bi zastopal glasove beguncev iz notranjosti Anatolije, delno morda tudi s še svežo zamero in močno propagando na zahodnem delu maloazijske obale. *Zgodba nekega ujetnika* Stratisa Dukasa je eno od dveh del grške književnosti, ki opisujeta pohod smrti na podlagi lastnih ali tujih pričevanj, in kot takšno sodi v kategorijo del o maloazijski katastrofi sami.

Leta 1963 pa je izšlo še eno znano delo književnosti o maloazijski katastrofi, *Loksandra* (Λωξάνδρα) pisateljice Marie Jordanidu, ki pripoveduje o fikcionaliziranem življenju avtoričine babice v Konstantinoplu na prelomu 19. in 20. stoletja in jo lahko prav tako uvrstimo v kategorijo obujanja preteklosti. Knjiga je bila velika uspešnica, predelana je bila tako za gledališče kot za televizijo (kot nadaljevanka), prav tako kot *Krvava prst* Dido Sotiriu.

Stoletje labirintov Ree Galanaki iz leta 2002 je edini roman v izboru, ki ga je napisala avtorica brez osebne izkušnje maloazijske katastrofe, in sodi med zgodovinske romane, kakršni so v Grčiji moderni zadnjih dvajset let. Maloazijska katastrofa je prikazana kot le ena epizoda v zgodovini Krete, tako kot

pri Prevelakisu. Takšen pristop k snovi, namreč kontekstualizacija maloazijske katastrofe v zgodovinskem romanu, v katerem opozarjajo tudi na slabe plati zgodovine in strateške napake, ki so pripeljale do polomije, je tipični pristop resnejših avtorjev mlajših generacij.¹⁵

MALOAZIJSKA KATASTROFA V MNOŽIČNI KULTURI

Odmevi teh tragičnih dogodkov so še danes, celo intenzivneje, kot bi morda pričakovali, prisotni v grški popularni kulturi. Maloazijsko katastrofo tematizirajo priljubljeni filmi in nadaljevanke, npr. leta 2019 posneta nadaljevanka *Rdeča reka* (*To Kóκkino Ποτάμι*) o preganjanju pontskih Grkov ali film o uničenju Smirne *Moja ljubljena Smirna* (*Σμύρνη μου Αγαπημένη*) na podlagi istoimenske drame avtorice Mimi Denisi iz leta 2021, ter popularni romani, recimo uspešnica *Smirnske čarovnice* (*Οι Μάγισσες της Σμύρνης*) avtorice Mare Meimaridi iz leta 2002, na podlagi katere so nekaj let kasneje prav tako posneli nadaljevanko in ki pripoveduje o mogočni grški čarovnici, ki se je naučila čarati od turške someščanke, ali pa novejši roman *Pisma iz Smirne* (*Γράμματα από την Σμύρνη*, 2022) zgodovinarja Tanosa Kondilisa, v katerem mlada ženska odpotuje v Smirno, da bi našla in prebrala babičina pisma in dnevnik, in kjer se ljubezenski motivi prepletajo s poskusom ohranjanja zgodovinskega spomina na miroljubno sobivanje narodov v kozmopolitskem mestu. Smirna je v žanrskih romanih orientalizirana, prikazana kot čarobno in eksotično mesto, ki ga narator opisuje v vseh njegovih materialnih podrobnostih, saj predstavlja izgubljeni raj, ozadje za ljubezensko zgodbo, ki najpogosteje poveže Grkinjo s Turkom ali *vice versa*. Junaki stereotipno pripadajo višjim slojem, nostalgичno so opisovane njihove trgovine, zabave in razkošje. V takšnih pogrošnih romanih so značaji naslikani črno-belo: junaki, tako Grki kot Turki, so dobri ljudje, ki se zgolj po naključju znajdejo v vrtincu zgodovine, vendar se pogosto čudežno rešijo in se včasih celo ponovno snidejo, kar je bilo v resničnem življenju neizvedljivo. Gre za avtoreferencialni žanr s predvidljivimi motivi.

Druga, bolj realistična težnja v popularni literaturi je usmerjena predvsem v predajanje družinskih zgodb in ohranjanje spomina avtorjevih prednikov, sorodnikov in drugih znancev iz skupnosti maloazijskih pregnancev. Takšni dokumentarni romani lahko bralcu približajo veliko etnoloških zanimivosti, pogosto ohranjajo tudi nekatere izraze maloazijskega govora in turcizme. Oba žanra pa, vsak na svoj način, skušata preko mikrozgodovinske pripovedi bralcu približati »izgubljene« ali »nepozabne« domovine, kakor Grki označujejo teritorije, s katerih so bili njihovi maloazijski predniki pregnani leta 1923, in osvetliti podrobnosti zapletene politično-zgodovinske situacije.

15 Σταυροπούλου, »Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφής«, 12.

V zadnjih desetletjih se pojavlja tudi veliko del otroške literature, v katerih avtorji poskušajo, pogosto didaktično in stereotipno ali sentimentalno, mlajšim generacijam približati zgodovinske dogodke na otipljivejši način, omenimo lahko ilustrirani knjižici *Meli in Melek* Vane Mavridu ter *Obljubo* Ane Konomos, v katerih prepoznamo nekatere podobne motive – prenos spomina z babice na vnukinjo in predaja predmeta, družinskega spominčka in stare igrache, kot materialnega mostu z izgubljeno preteklostjo.

Nenazadnje se s popkulturnega zornega kota vprašanju maloazijske katastrofe približuje grafični roman *Ajvali* (2014) striparja Soloupa (Andonisa Nikolopulosa), navdihnjen od Spiegelmanovega *Mausa* in *Perzopolisa* Marjane Satrapi, v katerem se avtor eksplicitno spopada z vprašanjem svojega maloazijskega porekla ter z njim povezane medgeneracijske travme. Okvirna zgodba stripa pripoveduje o naratorjevem potovanju z Lezbosa v Ajvali, kjer se sooči z družinsko preteklostjo in potomci krečanskih Turkov, ki so jih ob izmenjavi ljudstev množično naselili v to mesto in med katerimi je tedaj še našel govorce grščine. Roman vsebuje tudi štiri poglavja, v katerih je Soloup predelal štiri literarna dela, ki vsebujejo spomine na Ajvali, izpod peresa štirih avtorjev: Fotisa Kondogluja, Iliasa Venezisa, Agapi Venezi-Moliviati ter Ahmeta Yorulmaza, ki v romanu *Otroci vojne* (*Savaşın çocukları*) opisuje izkušnjo Turka iz mesta Hania na Kreti, ki je prav tako doživel travmo prisilne izmenjave. Celoto dopolnjujejo dokumenti in fotografije resničnih ljudi, saj je 450 strani dolgi grafični roman avtorjev poskus, da bi preko osebnih zgodb zaobjel celoto dogajanja.

Kot ugotavlja Janis Papadopoulos na podlagi preučevanja nadaljevanj in filmov na javni grški televiziji, je morda neuzaveščeni cilj pogostega vračanja k temi maloazijske katastrofe in življenja v otomanski državi integracija doživetja beguncev v kolektivni nacionalni spomin.¹⁶

Lara Unuk
Univerza v Ljubljani
lara.unuk@ff.uni-lj.si

BIBLIOGRAFIJA

- Aktar, Ayhan. »Το πρώτο έτος της ελληνoturκικής ανταλλαγής πληθυσμών: Σεπτέμβριος 1922–Σεπτέμβριος 1923«. V: Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης ur., Ελληνoturκική ανταλλαγή πληθυσμών: Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης. Atene: Κριτική, 2006.
- Clark, Bruce. *Twice a Stranger: Greece, Turkey and the Minorities they Expelled*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2006.

¹⁶ Papadopoulos, »Collective trauma, transgenerational identity, shared memory«, 471.

- Κακάμπουρα, Ρέα. »Ο μικρασιάτικος ξεριζωμός στις προσωπικές αφηγήσεις και τη λογοτεχνία.« V: *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση – πεζογραφία – θέατρο): Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Αθήνα, 8-12 Δεκεμβρίου 2010), τόμος 1*, 453–469. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/1041224>
- Καλαργάλης, Αριστείδης-Ιωάννης. *Η Λεσβιακή Άνοιξη: η ανασύσταση ενός πολιτισμικού φαινομένου μέσα από την αποτύπωσή του στον τύπο (1910–1932)*. Doktorska disertacija. Mitilene: Egejska univerza, 2014. <http://hdl.handle.net/11610/11183>
- Κατσιπτή-Σπυριδάκη, Ειρήνη. *Η Μικρά Ασία μέσα από την λογοτεχνία: Δοκίμιο*. Νέα Ιωνία: ΚΕ. ΜΙ. ΠΟ, 2019.
- Mackridge, Peter. »Kosmas Politis and the Literature of Exile.« *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (2015): 223–239. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.137>.
- Μουλλάς, Παναγιώτης. »Εισαγωγή.« V: *Η Μεσοπολεμική Λογοτεχνία: Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914–1939)*. 1. zv. Atene: Εκδόσεις Σοκόλη, 1996.
- Papadopoulos, Yannis G. »Collective trauma, transgenerational identity, shared memory: Public TV series dealing with the Ottoman Empire and Anatolian refugees in Greece.« V: Dirk Götsche, ur., *Memory and Postcolonial Studies, Synergies and New Directions*, 469–491. Berlin: Peter Lang, 2019.
- Σταυροπούλου, Έρη. »Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφής στη νεοελληνική πεζογραφία (συνέχειες, ασυνέχειες και ρήξεις).« V: Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, ur., *Ε Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2–5 Οκτωβρίου 2014: Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204–2014): Οικονομία, κοινωνία, ιστορία, τόμος Γ*, 379–396. https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/stavropoulou_eri.pdf.

IZVLEČEK

V članku predstavim zgodovinsko in kulturno ozadje književnosti o maloazijski katastrofi. Vojna in izmenjava prebivalstva med Grčijo in Turčijo leta 1923 sta spremenili strukturo prebivalstva v celinski Grčiji, kar je spodbudilo razvoj grškega romana, toda begunska izkušnja se takrat še ni integrirala v grški kolektivni spomin. Grška proza jo je sicer tematizirala od že leta 1924 napisane *Številke 31328* I. Venezisa, ki so ji sledili romani S. Dukasa, S. Mirivilisa, D. Sotiriu, K. Politisa, R. Galanaki idr., pa vse do danes. V romanih se ponavljajo trije osnovni tematski sklopi: idealizirano življenje v stari domovini, različni momenti same katastrofe in težavnost zakoreninjanja po prihodu v Grčijo, zato P. Mackridge predlaga njihovo obravnavo v širšem kontekstu izgnanske literature. Prerod tematike v pop kulturi po J. Papadopoulosu begunsko izkušnjo naposled vključuje v narodni kolektivni spomin.

Ključne besede: maloazijska katastrofa, grška proza, izgnanska literatura, kolektivni spomin

ABSTRACT

One Hundred Years after the Asia Minor Catastrophe: Its Echoes in Fiction

This paper presents the historical and cultural background of the fiction inspired by the Asia Minor Catastrophe. The Greco-Turkish war and the population exchange between both states in 1923 changed the ethnic structure in mainland Greece. While these events did make an impact on the development of the Greek novel, the refugee experience had not been integrated into the Greek collective memory at the time. On the other hand, it has been written about ever since 1924, the year of the first publication of *The Number 31328* by E. Venezis, which was followed by novels by S. Doukas, S. Myrivilis, D. Sotiriou, K. Politis, R. Galanaki etc. These novels tend to foreground three thematic clusters: idyllic pastoral life in the old country, different aspects of the catastrophe itself, and the struggle to take root after the arrival in Greece; that is why P. Mackridge proposes to study them in the broader context of exile literature. According to Y. Papadopoulos, the present revival of the theme in pop culture is helping to incorporate it into the national collective memory.

Keywords: Asia Minor Catastrophe, Greek prose, exile literature, collective memory

Prevodi

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.51-59>

Kozmas Politis

V soseski Hadzifrangu

Naslednji dan je bil sončen in hladen. Toliko bolje, saj bosta zadnja dva razreda osnovne šole šla na izlet na razvaline frankovske trdnjave v zgornji mahali.¹ Zato so se ob osmih zjutraj otroci zbrali pred šolo s košaricami ali culicami. Z njimi bosta šla dva učitelja, gospod Kurmendios in gospod Derveris.

Krenili so, po dva in dva, kakšnih sedemdeset otrok. Nameravali so se najprej ustaviti pri cerkvi svetega Janeza v zgornji mahali, in tako so, potem ko so za sabo pustili središče armenske četrti, zavili na Sinagoško ulico in se po stranskih uličicah židovske četrti povzpeli v nekoliko odmaknjeno romejsko² mahalo, stisnjeno med židovsko četrt in turško mahalo. Na okna osnovne šole svetega Janeza so se zgrnili šolarji in nekam zavistno gledali srečne otroke, ki so šli na izlet.

Potem ko so pomolili k svetniku, so nadaljevali pot navzgor, skozi turško mahalo. Na teh uličicah je vladala vzhodnjaška spokojnost. Učitelja sta zaradi dušnega miru pazila, da ne bi privzdignila oči k rešetkam na balkonih, s katerih so jih gotovo skrivaj opazovale hanume.³ Tu in tam jih je kakšen Turek, gredoč mimo ali z vrat kakšne kramarije, ošinil z brezbržnim pogledom. Eden ali dva pa sta pljunila za njimi. Ko so stopali mimo džamije, je z dvorišča zletela jata golobov in prhutala, siva z zelenomodrimi vodenimi odbleski, zračna, okrog svinčenih kupol poleg belega minareta. Neki hodža v kaftanu in z zelenim turbanom, ki je prihajal z dvorišča džamije, je učitelja pozdravil s poklonom, pri tem pa privzdignil roko najprej k srcu, potem k ustnicam in čelu. Odzdravila sta mu in snela klobuk.

Končno so pustili za seboj turško mahalo, prišli iz mesta in se začeli vzpenjati po stezici k trdnjavi. Samota in pušča. Nekje sredi brega nekakšna velika,

1 Mahale (iz tur.) so bile v osmanski Turčiji mestne četrti, na podeželju pa zaselki, ter obenem najmanjše administrativne enote, ločene po verah in narodnostih (op. prev.).

2 Tj. grško. Grki so bili pod imenom Romeji poznani v srednjem veku in v obdobju osmanskega carstva (op. prev.).

3 (Iz tur.) gospe, ženske (op. prev.).

polkrožna udrtnina. V njej nekaj redkega rastlinja, tu in tam majhen šop obupanega, napol osutega maka. Gospod Derveris je otrokom razložil, da se je tukaj »po vsej verjetnosti« nahajalo antično gledališče in da je na tem griču stala akropola starega slovečega mesta. Sonce je začenjalo pripekati, bližal se je poldan.

Oddahnili so si, ko so prispeli do razvalin trdnjave in posedli v njihovi senci. Območje znotraj trdnjave je bilo stalno naseljeno. Vetrovi so verjetno iz daljave prinesli pomladni pelod, saj so iz špranj v suhem zidu pognale modre in vijolične rože. Da, bil je že poldan: od minaretov turške mahale se je vse do sem dvigalo mujezinovo razvlečeno klicanje k opoldanski molitvi. Hkrati se je zaslišalo dvanajst udarcev zvona z zvonika svete Fotine.

Gospod Kurmendios je vstal:

»Pokonci in minuta molka, v čast in slavo stari Heladi. V tem gledališču dosihmal odmevajo tragedije Ajshila in Sofokleja. Tukaj je recitiral svoje nesmrtnne epe Homer Melezigen.«

Otroci niso še nič vedeli o antičnem gledališču. Strmeli so vanj in težko požirali slino od žeje.

Ko je minila minuta molka, je gospod Kurmendios z odprto dlanjo pokazal na tla:

»Kako se imenuje ta hrib?«

»Pagos!«⁴ so mu odvrnili v en glas.

Tega si ni bilo težko zapomniti. Pagos je grič, pagos je tudi led.

»Amandzis!« se je nato obrnil k Stavrakisu. »Kako se imenuje tisti najvišji vrh tam severno?« je spet pokazal z roko.

»Manisa Dag.«

»Njegovo grško ime!«

»Mm ...«

»Njegovo grško ime, Amandzis!«

»...«

»Tega ste se učili pri uri domoznanstva. Njegovo grško ime! Pa ti, Mavreas?« je vprašal Aristosa.

»Sipilos, gospod.«

»Amandzis! Tisti vrh tam, najvišji na vzhodu?«

»...«

»Ti povej, Sekeroglu.«

»Boz Dag, gospod?«

»Da. Njegovo grško ime.«

»...«

Aristos je dvignil roko.

»Povej, Mavreas.«

4 Grško tudi »led« (op. prev.).

»Tmolos, gospod.«

»Izborni!«

Razširil je roke in objel pol obzorja:

»Vse to je bilo grško. Vse to,« glas mu je na lepem zadrhtel, oči so se mu zalesketale od solz, ki jih je trudoma zadrževal, »je bilo, je in bo grško ...«

Pokazal jim je hrbet, da bi prikriil ganotje, in iz prsi se mu je izvil tih ihtljaj – kot da to ne bi bil njegov ihtljaj, pač pa bi njegove besede poslušali in že zdaj žalovali sanje in upi:

»... na vse veke.«

Z nekega vogala se je skotrljal razrahljan kamen in njegov odmev se je množil od stene do stene, trdnjavo je napolnilo hrumenje. Otroci so se prestrašeni zdrznili. Gospod Derveris je pristopil k sodelavcu in mu nekaj zašepetal. Toda on je, še vedno obrnjen stran in z razširjenimi rokami, vzkliknil:

»Poglejte naokrog! Poglejte, kakšna krasota!«

Otroci so kot začarani strmeli v njegov hrbet. Tudi oni so začutili kepo v grlu, nekakšno tiščanje v želodcu. V globoki tišini se je skotrljal še en kamen. Otroci so se ponovno zdrznili, potem pa so spet zapadli v otrplost trenutka. Nekateri so našli izhod v vrtanju po nosu.

Zagato je razrešil gospod Derveris.

»Otroci, sedite in jejte ... in ne hodite predaleč stran!« jim je zaklical.

To zadnje je navrgel, ker so, kot bi ob zvenu njegovega glasu spet oživeli, stekli po bregu navzdol, da bi se odžejali pri vodnjaku, ki so ga opazili med vzpenjanjem, malo nad turško mahalo.

S sabo so imeli običajno malico za izlete: hladne mesne kroglice, kakšen sadež ali prgišče rozin. Nekateri so imeli samo kruh s sirom, vendar so pri-griznili tudi kakšno mesno kroglico. Gospod Derveris je objel gospoda Kurmendiosa okrog ramen, odvedel ga je malo na stran, še onadva sta se usedla na tla in odprla svoja zavoja. Otroci so se izogibali pogledu na hrbet gospoda Kurmendiosa, kot da bi v njem podzavestno videli slabo znamenje.

Toda zares, kakšna krasota tule zgoraj – se pravi, kako lepo je tu. Otroke je obdajalo nebo. V majskem opoldnevu je bleščava zlato sinje gloriije orosila obzorje in se posedla po gorskem hrbtu. Toda malo nižje od gorskih vrhov je sonce popisovalo stvarstvo. Vsaka skala, vsaka soteska, še celo vsak kamen so se jasno odražali od dveh gor, Tmolosa in Sipilosa, sonce jih je klesalo s tisoč dleti svojih žarkov – kasneje pa, v ravnini, se je polotilo dodelovanja krošenj, vsakega lista posebej, posipalo jih je z zlatim prahom. Osamljeni stolpi, ponosni v svoji samoti, so se poganjali iz zelenja, tam daleč, proti Kazamirju in Sevdiköyü, kjer se je vil razpotegnjeni beli dim vlaka, in tukaj, bližje, tako da bi se jih skoraj lahko dotaknil z roko, potopljeni med vinograde, vrtove, oljke in lehe, zeleni zanos, vršac Kukludzas, Burnovas s platanami in žuborečimi potočki, tamle, kjer se vzpenjajo borovci, je Kozagaki, poleg njega pa nadvse ljubljene Budzas – vse to je ena sama pristna grškost ... V daljavi je vijugal

belosrebrni Eremos, izlival se je in s sladko vodo počil morsko vodovje v bližini kraja Fokes, še enega našega obmorskega mesta z doki in trdnimi ladjami, in Melis je valil svoje vode tod blizu, na to stran od Paradisosa, tekkel je pod mostom, mimo svetega Konstantina, noč in dan je garal v mlinih v dolini Svete Ane, in spodaj pod prerokom Elijo se je dvonadstropni akvadukt Kamares razkoračil nad koritom in pretakal vodo z enega brega na drugega ...

Dve popoldne. Otroci so pojedli in se pomenkujejo v skupinicah, ker niso vsi iz iste mahale.

»Zakaj doma nočejo, da bi hodili v cerkev svetega Konstantina?«

»Ne vem. Mogoče zato, ker čez most hodi veliko kamel. Glej, razločno jih vidiš od tod, ena, dve, tri ... enajst zvezanih v vrsti, spredaj pa kamelar na osličku. Če se kamele razjezijo, potem grizejo.«

»Ah, ne. Ni zaradi kamel. Pri svetem Konstantinu so slabe ženske.«

»Te, ki jim pravijo 'dekline'?«

»Ne vem. Slišal sem brata reči kleparju Pandelisu, da so lepe in da ti v vsem ustrezajo.«

Po mostu so stopale še druge kamele, otovorjene, v tem letnem času so prenašale sladki koren in surovi opij iz globin Anatolije. Pred njimi pa kamelar, pozimi in poleti v svoji beli polsteni pelerini. Glas njihovih zvoncev ni segel do sem.

»Ti!« se je Stavrakis na lepem obrnil k Aristosu. »Zakaj si dvignil roko, ko me je učitelj spraševal o tisti gori? Minas ima prav, važič si. Nekega dne te bom tako prebotal, da si boš za vedno zapomnil.«

»Ne, Stavrakis, nisem dvignil roke, ko je učitelj vprašal tebe. Pozneje sem jo, ko ni znal Sekeroglu. Ne veš, da sem tvoj prijatelj?«

»Daj mi mir!«

»O, ne, reci, da veš, da sem tvoj prijatelj.«

»Že v redu! Daj mi mir.«

»O!« je zavpil Panos, sin gospe Filio. »Iz Kokarjalija pluje parnik.«

Otroci so usmerili pogled k morju. Bilo je brezvetrje, ne blede, ampak živahno, svetlo sinje brezvetrje. Morska širjava se je lesketala v soncu. Samo daleč, v ožini, v plitvini poleg predmestja, se je sršila in temnela, in v daljini je bel oblak, čisto sam na celem nebu, kazal, da bo od tam prišla ohladitev. Mogoče bo, kot se je včasih zgodilo, zapihal večerni morjak. Sonce je podaljševalo morje in ga vezalo s kopnim.

Statis je planil pokonci in vrgel kamen v gekona, toda plazilec je pobegnil v režo v suhem zidu.

»Cesmeli,⁵ ali se Cesmes vidi od tod?«

»Cesmes? Kako bi se videl od tod, na drugi strani je, nasproti Hiosa.«

»Najprej bomo zavzeli Hios, od tam do Cesmesa pa je samo še ura plovbe.«

5 Cesmeli, popačena oblika tur. Çeşmeli, pomeni prebivalec kraja Çeşme (op. prev.).

/.../

Vstopili so v turško mahalo. Zdaj, na večer, so uličice kar oživele. Pred kavarno je nekaj Turkov kadilo nargilo. Po njihovih škornjih se je videlo, da so Turki s Krete.

»Ena, dve, ena, dve,« je gospod Derveris učencem odmerjal korak, da bi pokončno odkorakali mimo njih.

Pustili so kavarno za sabo.

»K vragu s temi izmečki,« je zagodrnjal neki Krečan in hotel vstati, z roko na pasu.

»Sedi, Ahmetakis,« ga je zadržala njegova družčina.

»K vragu s temi izmečki!«

»Težave si boš nakopal. Namestnik je od sultana prejel ukaz, naj Romejem ne skrivimo lasu na glavi.«

Otroci so medtem že zavili okrog vogala. Še dve ulici, pa se bodo znašli na železniški postaji Bazmahane. Nenadoma se je iz neke hiše usula gruča turških otrok. Verjetno je bila to šola, saj so v rokah nesli knjige. Za hip so osuplo obstali, potem pa so začeli kričati za grškimi otroki:

»Džauri!⁶ Kirit istersiniz? Al Kirit!⁷ Zraven so delali nespodobne kretnje, zažvižgal je kamen in padel dva metra za zadnjimi grškimi otroki.

»Mirno! S hitrim korakom!« je ukazal gospod Derveris.

Toda Stavrakis je s tal pobral velik kamen. Sicer je bil res siten in prepirljiv, vendar srčen. Vzel je zalet in zalučal kamen. Preletel je nad glavami turških otrok in treščil v neka vrata. Ven je prišla stara Turkinja s palico in začela vpiti. Turkinje so stekle po ulici navzdol. Drug kamen je oplazil roko nekega drugega otroka. Malo je manjkalo, pa bi se razbesnel pretep. Na lepem se je zaslišal hiter konjski peket in jezdec je s privzdignjenim korobačem planil nad turške otroke, da so se kresale iskre:

»Aip! Aip! Utanmasınız?«⁸

Otroci so ga pri priči prepoznali:

»Bekir aga!«

Eden izmed njih je predrzno vzkliknil:

»Danes je, moja Amalia! Jutri ne bo, moja Katina!«

Turški otroci so se razkadili. Jezdec je zmagoslavno obstal. Zasmejal se je in rekel:

»Ajde! Domu. Çabuk!«⁹

Kdo ni poznal Bekirja age. Ni mogel obiti celega mesta v enem dnevu, toda vsaj enkrat, dvakrat na teden je na svojem sivcu prijezdil skozi vsako

6 (Iz tur.) neverniki (op. prev.).

7 (Tur.) Hočete Kreto? Vzemi Kreto!«

8 (Tur.) »Sramota! Sramota! Vas ni sram?«

9 (Tur.) hitro.

mahalo. Korenjaški vzhodnjak, visok, mogočne postave, s turbanom iz platna, izvezenega z zlatom, v rožnati srajci in črnem suknjiču, z nagljem za ušesom in s srebrnim bičem. Rjave oči so se mu iskriale na rožnatem obrazu z rjavo brado in brki, ko je hvalil svoje blago:

»Danes je, moja Aglaia! Jutri ne bo, moja Maria!«

Z drugimi besedami, tecite, dekleta, kupit, preden mu zmanjka s sladkorjem posipane pražene čičerike. Takšno je bilo njegovo blago. Bela in rožnata s sladkorjem posipana zrna pražene čičerike v dveh košarah, obešenih na vsaki strani žametastega sedla z zlatimi zakovicami. Danes najbrž ni krožil po mahalah, verjetno je šel podkovat konja, če sodimo po topotu, ki je prihajal izpod konjskih podkev, in po iskrah, ki so se kresale izpod njih na s kamni tlakovani cesti. Turške podkve, ki so prekrivale celo kopito.

»Ajde! Domu. Çabuk!«

Ko so prišli pred šolo, jim je hotel gospod Kurmendios spet spregovoriti o slavnih prednikih, vendar ga je gospod Derveris opomnil, da se bo vsak hip znočilo in da morajo otroci domov. Sicer je gospod Kurmendios ugovarjal z živahnimi kretnjami, vendar so se otroci že razkropili, in vsaka gruča se je namerila v svojo mahalo.

Otroci iz soseske Hadzifrangu so, potem ko so prišli na ulico Žalostne Matere božje, zavili levo, da bi prišli v svoj revir. Minas se je na lepem zaustavil na škrlatni uličici.

»Glej si ga no! Spet ta snubec, ki si išče nevesto v naši mahali.«

»Nič ga ni izučilo, ko smo ga predvčerašnjim od glave do pet poškropili z blatom.«

»Boš videl, to bo ta, ki igra serenade na mandolino in poje *Sam sem šel na breg morja*.«

Huda žalitev je bila, vsaj za otroke, da v njihovo mahalo zahaja svirilirit tuj gizdalin.

»Pridi z mano,« je Staisu rekel Minas. »Saj veš,« in ga je dregnil s komolcem.

Šla sta naprej, delala sta se, da brezskrbno stopata mimo snubca, Minas je porinil Statisa, ki je z vso težo priletel v gizdalina. Spodrsnilo mu je, še malo pa bi padel, in medtem ko je pobiral s tal slamnik, je otrokoma požugal s trstično sprehajalno palico:

»Zakaj ne pazita? Smrkavca!«

Medtem so se jim približali še drugi otroci. Snubec je bil šest, sedem let starejši od njih in močne postave, toda kot pravi modri pregovor: Gorje hrustu, ki ga dobijo v pest trije slabiči. Namenil jim je besen pogled in odšel ob spremljavi porogljivega tuljenja.

Vendar niso minili niti trije dnevi, in spet se je ponoči zaslišala z istim glasom zapeta serenada. Zdi se, da je bil snubec šaljivec, saj je zdaj pel z nekoliko prirejenim besedilom.

Otroci iz tvoje četrti se mi posmehujejo,
glej ga svata, gizdavca, mi vpijejo.
Jih že dobim, barabe, jih že še poženem v dir,
tako jih bom zmikastil, da bo za vedno mir.

Pravili so, da ga je skominalo, kdor koli je že bil, po hčeri tesarja, ki je živel tri ulice nižje od trga, v soseski spodobnih ljudi.

Na obronku, bi lahko rekli, te soseske je živel gospod Lambros, stražar pred vrati Grškega društva, tistega, v katerem se je zbirala visoka družba. Visoke postave, malo zgrbljen pod pezo let, sivolas sploh ni vihal nosu, čeprav je bil oblečen v vojaško fustanelo.¹⁰ (O, ko bi tudi mi nosili fustanelo! so se med seboj pogovarjali otroci.) Toda na god svetega Janeza, ko so svetnika nesli v procesiji, v župniji malo nad faro svete Fotine, je stal ponosno vzravnčan.

Razkošje zastav, ulice pa modro-bele reke. Procesija se je začejala pri cerkvi. Na čelu sta stopala gospod Lambros in stražar veleposlaništva v fustaneli, opasana s sabljo. Za njima so šle vse šole, po štirje v vrsti, s profesorji, učitelji in učiteljicami, nato pa diakoni in popi, oblečeni v zlato-rdeče in zlato-modro, ministranti s srebrnimi, žvenketajočimi kadilnicami, monštrance so sijale v soncu, ikona svetnika v pozlačenem okvirju, cerkveni pevci, odrasli in otroci, so mu peli hvalnico. Vendar svetnik ni bil nič v primeri z veličastvom vladike – »na mnoga leta, vladika!« so prepevali cerkveni pevci, odrasli in otroci – pod nebom, od glave do peta ves v zlato, z mitro in škofovsko palico, pred njim arhidiakon s triramnim svečnikom, poleg njega pa konzul, trirogeljnik s peresi, prsi vse v zlato, epolete in meč ob boku.

Bili so zvonovi, z oken in balkonov so jih škropili z rožno vodo, jih obmetavali s cvetjem in se križali.

Za nebom so šli uslužbenci konzulata, vsi do zadnjega, vse do najnižjega pisarčka, šopirili so se s trirogeljniki in meči, starešinski svet,¹¹ osrednji odbor,¹² druga mestna smetana, zdravniki in odvetniki, cilindri, redingoti in fraki, tu in tam kak osamljen fes, za njimi pa kot vedno čreda ljudstva.

Tu so bile zadeve bolj uradne. Protokol, hierarhija. In vsakič, ko se je procesija ustavila za molitev, je ceremoniar – lahko bi mu rekli tako – splezal na zidec pred hišo, visoko privzdignil klobuk in vzkliknil:

»Živelo njegovo cesarsko veličanstvo, živel naš sultan Abdul Hamid Drugi!«

»Živeel! «

»Živelo njegovo kraljevo visočanstvo, živel kralj Grkov Jurij Prvi!«

O, zdaj se je šele začelo rušiti nebo od vzklikov: Živel! Videl si, kako so

¹⁰ Krilo, del zgodovinske oprave grških vojakov (op. prev.).

¹¹ Voljeni vodje krščanskih skupnosti v otomanskem imperiju (op. prev.).

¹² Odbor, ki so ga v Smirni konec 19. stoletja ustanovili pripadniki vse močnejšega srednjega sloja, da bi zmanjšali vpliv voljenih starešin (op. prev.).

frfotale njegove sinje zaplate. Skoraj bi jih lahko ujel, če bi poskočil malo više s stegnjenimi rokami.

Iste dne so se ob treh popoldne začela športna tekmovanja na štadionu v Burnovasu. S polnimi usti hrane si komajda ujel vlak. In ko si prispel na štadion, si naletel na otročad iz vseh revnih romejskih mahal, ki je splezala na ograjo. Nihče ne ve, kako jim je to uspelo – so že navsezgodaj vzeli pot pod noge ali so se pripeljali kot slepi potniki na vlaku? Vse discipline so bile naše: tek, met, skok, bradlja in dvovišinska bradlja. Samo v kolesarjenju so pogosto zmagovali Angleži. Zanje sta tekmovala dva brata, za nas pa prav tako. Enkrat je bil spredaj en brat, medtem ko je drugi počival, potem spet drugi, da se je spočil prvi.

»Kipiraš? Obojni so kot strojček,« so govorili otroci.

Toda letos so se otroci iz soseske Hadzifrangu vrnili poklapani.

»En presneti Anglež je zmagal na sto jardov, v skoku v daljavo in v teku na sto deset metrov z ovirami. V vsem hkrati.«

Poznali so vse športno izrazje.

»Nič ne skrbi, ne bo še enkrat imel takega krompirja. Tokrat je naše zgrabil krč. Nisi videl Kumopulosa, kako je šepal?«

Nad ulico, v kateri je živel stari stražar Lambros, so se začenjale revne četrti. Tukaj so, tako kot na trgu, stanovali delavci, mezdniki, krošnjarji, ribiči in zelenjadarji, fizični delavci. Dekleta so bila šivilje, vezilje ali pa delavke v tobačni tovarni Rezi. Toda tudi ta mahala je imela svojo aristokracijo. Aristokracija se ni odlikovala niti po bogastvu – kje pa – niti po poreklu – še enkrat kje pa. Ena od njih je bila gospa Hrisa, stara devica, in to po pravici: imela je šolo na domu in za borih osem na mesec je učila abecedo kakšen ducat smrkavih paglavcev. Pošteno si je služila svoje meso in zelenjavo.

Z botro Eromfili je bilo povsem drugače. Bila je služkinja po bogatih hišah, ena izmed gospa je bila krstna botra njenemu sinu Kimonasu. Za veliko noč in novo leto ga je oblačila v praznična oblačila in ga vodila domov k botri, »princesi«, se pravi vdovi po otočanu z Jonskih otokov, »de Kajvemkakšnem«, ki se je v to mesto priselil kot zdravnik. Botra Eromfili je neprestano ponavljala »bila sem pri princesi«, »grem k princesi«, »naša botra princesa«.

Botra Sofia iz Ajvalija, Amandzisova žena, je svojo pripadnost aristokraciji dokazovala s ponavljanjem:

»Veste, kakšno družino imamo v Ajvaliju? Sploh si ne morete zamisliti! Pa sorodnice!«

Razen Stavrakisa je imela še hčer, Antipi, starejše dekle, koščeno skoraj tridesetletnico (med obema rojstvom je imela še dva splava), ki ji je vsake toliko zavrela kri.

»Omoži me že! Me slišiš? Omoži me že!«

»Kaj naj naredim, če pa mi je tvoj oče pognal doto? Bila bi zaželena nevesta!«

»Kakšno doto?« se je vmešal Amandzis. »Tista dva vrča olja?«

»Dva vrča olja na leto, do sedaj bi nabrala že sto lir!«

»Omoži me žel!« je histerično kričala Antipi. »Če me ne boš omožil, bom šla v hišo pri svetem Konstantinu.«

»Z lastnimi rokami te bom zadavil, če boš naredila kaj takega!«

»Gorje!« je zavreščala njena mati, padla na tla in se stresala.

Stavrakis je odhajal z doma, postopal je po ulicah, ni se brigal za šolo, odraščal je v fičfiriča. V edino oporo mu je bila Floks, očetova lovska psička. Jemal jo je s seboj kam na samo med vrtovi, usedla sta se na tla, eden nasproti drugega, Floks mu je gledala v oči in pomenkovala sta se, največkrat molče.

Razen aristokracije je imela mahala tudi svoje lopove. Nezaželeni gostje v kavarnah, prodajalci srečk za loto in tombolo, sumljivi poklici, s komboliji¹³ med prsti, z očmi s težkimi vekami, opremljeni za pretep. Kadar je prišla Eka-terini Veroni z igralsko skupino in v poletnem Kokolisovem gledališču upri-zorila *Antiopo*, so jih izbrali kak ducat in jih preoblekli v bakhantke: srajca vse do kolen, preščipnjena s pasom, brčice so jim prelepili z obližem, roke in meča so jim namazali z mazilom, po katerem so posipali moko, da so prikrili dla-ke. Antični zbor, so pravili izobraženci v občinstvu. Hrusti pa so poskakovali okrog Dionizovega kipa, narisane na karton, z okornimi tacami so topotali po deskah gledališkega odra, medtem ko je voditeljica zbora – igralka – pela: »Pojem o čistem sinu Zevsa in Semele,« in ko je prišla do »privzdigujoče težko nogo« in do »Bakhos! Bakhos! evoj evan evoj evan evoj evaaan!« so bakhantke visoko dvignile svoje pomokane noge.

Isti so si za pusta oblekli dolge srajce, si porisali obraze in zakrožili po ulicah, preoblečeni v črnice, *erimiola ejvala, para mafis ejvala*.¹⁴

V tej predstavi je voditelj zbora, tisti, ki je igral na boben *tümbelek*,¹⁵ na koncu v čašo zbiral kovance in drobiž.

Prevedla Lara Unuk

13 Molku podoben niz koralid, ki ga predvsem grški moški tradicionalno vrtijo med prsti za spro-
stitev in postavljanje (op. prev.).

14 Gre za grški pustni običaj v Mali Aziji, pri katerem skupina moških, ki se imenuje *ermiola*, hodi
po trgovinah in poje: »Bog daj, nimamo denarja, Bog daj itd.«. Besedilo pesmi je pretežno v
turščini, z nekaj vrinjenimi grškimi besedami (op. prev.).

15 Vrsta bobna gobaste oblike, turško *tümbelek* (op. prev.).

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.61-69>

Fotis Kondoglu

Ajvali, moja domovina

OBJOKOVANJE

Objokujem svojo izropano domovino, Ajvali v Mali Aziji, in z njo svoje toplo gnezdo, odmaknjeno posestvo, na katerem sem živel. To je bil skalnat hrib, polotok, ki so mi ga zapustili dedje; tam zgoraj so od pamtiveka živeli in umirali moji predniki, večinoma so bili menihi. Živeli so mirno in naravno, imeli so ovce, polja, vinograde, vsega po malem. Zdaj ni ugoden trenutek in primerno mesto, da bi povedal, kaj je bil ta otok, kakšno življenje so vodili njegovi prebivalci, kakšna nepopisna lepota ga je krasila, kakšni ljudje kopnega in morja so živeli na njem, opisoval njihove nenavadne zgodbe, nevihte, viharje, ki so ga bičali – in neskajeno srečo, ki jo je izžareval. Zdaj, v žalostinki, ki jo pišem, objokujem njegovo izgubo, toda kako me boli, tega, vem, ne bom mogel nikoli izraziti v besedah.

Kaj naj zapišem na papir, ne da bi se skotrljala vroča solza, ki bi stopila črke? Tvoje ime? Ali kje se je nahajal sveti kraj, kjer si nekoč ležal, na neskončni površini sveta. Kadar priklicujem v misli zlate dni, ki so za vedno izgubljeni, me stiska pri srcu. So bile to mar sanje? Je bil čarobni privid? Kaj je torej ta svet? Sprašujem za toliko drugimi, ki so to že vprašali pred menoj. Ljubljeni kotiček! Sveta gora! Mar mi nisi bil oče, mati in sleherna ljubezen? Kako si se tako odmaknil od mene in se oddaljil, da te oko ne more več razločiti? Pozimi sem se zabaval ob svoji grenkobi nad tvojo izgubo. Mogoče, čisto mogoče je bilo moje srce odrevenelo od snega. Toda zdaj, ko so gore ozelenele, ko jagnjeta blejajo blizu moje pustote, oh, zdaj se je tudi v meni odprla žgoča rana, ki me neusmiljeno trpinči. Razmišljam o pomladi na naših skalnatih gričih in solze mi tečejo iz oči. Kljub temu vem, da tudi ti praznuješ z vonji in zelenjem, kakor praznujejo vse gore tega sveta. Vse pozablja, samo človekovo srce se spominja in krvavi.

Danes sem obstal pred nenadnim prebujenjem narave kot pred nepričakovanim čudežem. Zima nam spregovarja v drugem jeziku. Je kot moški

strogih navad. Njen čas je jezen in severnik se nenehno bije z jugom. Danes piha morjak. Vse je drugačno, kot bi bilo začarano. Sprašujem se, ali bom imel moč živeti, ko se bom postaral, na tem svetu, ki je njegova pomlad neskončna in njegova starost minljiva?

Toda ali nisem kot starec daleč stran od tebe, moja ljubljena gora? Edina izmed vseh gor! Kam naj usmerim korak, da bom našel svoje gnezdo? Proti severniku ali proti zahodniku ali proti jugozahodniku? Škrjanec veselo leta po zraku in njegov sladki spev se sliši, ne da bi ga videli nad poljanami, kot bi pel kakšen dobri angel na nebu. Dobro ve, da je njegovo gnezdo na varnem in da se bo vrnil vanj. Jaz pa sem sirota brez upanja. Hodim med rožami, vetrč sladko šumlja v listju, pod drevjem se razteza zelena senca in v njej se kopa vse; toda v meni je večna zima. Moje srce je kot tista začarana vrtnica, o kateri pravijo, da zacveti samo enkrat.

Sonce gre po svoji poti in moji dnevi minevajo. To me veseli, kajti dnevi, ki minevajo, so črne noči. Počasi se posvečuje moja duša in odhajam k počitku v Gospodu. Ne veselijo me več zemeljske rože, ki jih takole, z enim pihljajem, pomori ostri severnik. Ne venčam si glave z mirto, ki živi le en dan. Vse to so strupeni napoji, ki mi srce osvežijo le za trenutek, potem pa v njem odprejo neozdravljive rane. Le naprej, sijoča zvezda! Nekoč sem bil tako srečen, da sem si želel, da tvoji obrati ne bi bili tako hitri, zdaj pa dobro vidim, da ima nesrečni smrtnik samo en odrešilni pristan: tisti, kamor greš tudi ti počivat vsak večer. Morda se tam daleč spet odprejo njegove oči, ko se bo zdanilo in bo zasijala večna, nepremagljiva zarja.

AJVALIJSKI ZALIVI

To je resnična zgodba, čeprav je podobna igri domišljije.

V anatolskih krajih se nahaja z vseh strani zaprt zaliv, kot bi bil to svet, ločen od preostalega sveta. Od zunaj, z odprtega morja, se ne vidi nič razen nekaj nizkih hribov. Z zahoda ga obliva odprto morje s kopico otočkov, neobljudenih razen enega, največjega, tako imenovanega Moskonisija, na katerem stoji vas. Vmes, med tem otokom in celino, iz katere moli nekakšen polotok in obdaja zaliv, se nahaja njegovo ustje, tako imenovana ožina Taliani, kar v turščini pomeni ribogojnico.¹

Kdor vstopi v to notranje morje, se čudi in strmi, od kod se je zdaj vzel ta svet, ko pa ga sploh ni bilo videti – kot da odpreš čarobna vrata in stopiš skoz-nje. Tam najdeš stvaritev domišljije, polno miru in radosti. Vse je majhno in razločno začrtano, kot narisano s čopičem, položni hribi, nenavadne pečine, rti, peščene plaže, zalivčki, iz katerih izpluje dehteči vetrič, otoček ali dva, kot

¹ Turško *dalyan* (op. prev.).

bi lebdela na vodi, nenavadni čolnici starinske oblike, ki plujejo v najskrivnejših kotičkih zaliva, skratka, vse se zdi kot slepilo domišljije. Saj je vse tako lepo, in ko prideš v ta kraj, občutiš takšno blaženost, da ne bi lagal, če bi rekel, da niti v raju ne bo lepše. Seveda, so še tisti čudežni otoki na oceanu, kjer, tako pravijo, živijo divjaki, toda ne morejo se kosati s temi kraji, ki jih je, poleg tega, da se ponašajo z eksotično lepoto narave, po kateri spominjajo na tiste otoke, Bog postavil na grško morje, kjer bije srce sveta, tik ob Azijo, blizu krajev, kjer vzhaja sonce, na Vzhod² vseh Vzhodov.

Hodiš po praznih obalah, toda ne zdijo se ti prazne, kajti tukaj so živeli najstarejši ljudje, takrat, ko so bili postavljeni temelji sveta. Na pesku uzreš ostanke od ognja med dvema velikima kamnoma iz morja in rdeče lupine od pečenih rakovic, in sam pri sebi pomisliš, da so na tem mestu najbrž južinali Odisej in njegovi tovariši.

Zadaj za malim in praznim rtičem v brezvetrju počiva sveže popleskana ribiška jadrnica, onstran vrvi pa se penijo hladni valovi, ki jih starec severnik žene kot ovce; jadrnica je kakor Argo, ki so jo na kopno privlekli skodrani Jazon in njegovi tovariši. Od tistih časov se niso pretirano spremenili ne njen privihani kljun ne vesla ne ogrodje, kamor sta pripeta jambor in križ, ne gredelj ne veznice, ne oči za srečo in ne morske deklice, ki so naslikane na njenih bokih. Ves njen trup apetitno in sveže diši po soli, kakor je dišala tudi Argo.

Toda tudi ljudje, ki nedaleč stran po turško sedijo drug ob drugem pod nekim obmorskim hrastom, po besedah, gibih in potezah obraza do pike spominjajo na stare Grke, takšne, kot jih vidimo vklesane v marmor ali narisane na vrčih. Od teh neomikanih ljudi poleg navadnih besed – pa še celo te so v čistejši grščini, kot jo govorimo mi izobraženi – slišiš še drugačne, starodavne besede, ki so se ohranile samo v njihovih ustih.

Zgoraj na gorah kot stražnice stojijo samotne cerkvice; sveti Elija stoji najvišje. Pravijo, da so tudi stari Grki visoko, visoko v gorah zidali cerkve, posvečene Apolonu, v katerih so ga častili kot boga, ki daje luč, lahko bi rekli kot sonce, in da so Grki, ko so se pokristjanili, na njegovo mesto postavili preroka Elijo, ker se je tudi on vzpel v nebo, sedeč na ognjenem vozu. Govorijo, da sta Helij in Elija eden in isti, in gradijo kapele po gorskih vrhovih, ker nanje najprej posveti sonce, ko zjutraj vzide.

V morejskih³ krajih sem slišal še neko drugo zgodbo o preroku Eliji:

Nekoč je potoval z neko ladjo, zajel jih je hud vihar, vsi so popadali čez krov in utonili, razen preroka Elije, ki se je rešil in dosegel kopno. Vendar se je, celinec, kakršen je bil, tako zbal morja, da je šel daleč proč, ne da bi se ozrl nazaj, na plečih pa je nesel veslo. Šel je v notranjost, tako daleč, da se ni več videlo morja, in je prispel do ograde, kjer so bili neki pastirji. Vprašal jih je: »Kaj

2 Grška beseda Anatoli pomeni tako vzhod kot Anatolijo oziroma Malo Azijo (op. prev.).

3 Moreja je bilo srednjeveško poimenovanje za Peloponez (op. prev.).

je to?» in jim pokazal veslo. Oni pa so mu odvrnili, da je veslo. Ko je to slišal, se ni ustavil, ampak spet vzel pot pod noge in hodil ves dan, dokler ni prispel do druge vasi, potem pa je spet vprašal: »Kaj je to?» in so mu odgovorili: »Veslo.« Brž je odšel tudi od tam in je dolgo hodil, dokler ni na večer prišel v neki drug kraj, kjer so živeli gorjanci. Pa jih je spet vprašal: »Kaj je to, kar nesem?» Oni pa so mu odgovorili: »Deska!« – ker niso nič vedeli o morju in niso nikdar prej videli vesla. Tedaj se je prerok Elija končno pomiril in se naselil v tistem kraju, sezidal si je hišo vrh hriba. Zato pravijo, da so vse njegove cerkvice na gorskih vrhovih, daleč od morja. To zgodbo sem slišal od celincev, ne od primorcev. V teh krajih, o katerih zdaj pripovedujemo, stojijo cerkvice Aj Liája⁴ pogosto tudi blizu morja, vendar so vedno postavljene na gorskih vrhovih.

Razen cerkvic vrh strmih gora in na samotnih otokih tu in tam vidiš kakšen star, zrušen stolp ali kakšno samotno trdnjavo.

Zaradi vsega tega in zaradi marsičesa drugega menim, da so lepota, zamaknjenost in neizrekljiva sreča, ki jih ta dežela prinaša človeku, izjemne in bolj vzvišene od vsega drugega. Po pravici je neki menih s Svete gore, ki je nekaj časa preživel v enem izmed samostanov v tem zalivu, napisal na desko nekega psalterja:

»Kakšno življenje! Kako srečen kraj!
Resnično, tu je pravi raj!«

PASTIR ALEKSIS

V Anatoliji so vse do naših časov živeli starodavni ljudje. Še jaz sem spoznal nekatere izmed njih in videl, kakšnega kova so bili starodavni ljudje, kakršnih danes ni več. Niso se spremenili od starih časov Troje, in prav takšni so bili v času, ko je Konstantinopol slovel kot krščansko kraljestvo, in obdržali so se vse do takrat, ko sem se rodil, torej do časa, ko je vladal sultan Abdul Hamid II. Kasneje takšnih ljudi ni bilo več.

V naši deželi so se rojevali levjesrčni ljudje visoke postave, zato je zaslovela in so jo občudovali po vsej Turčiji in v vseh grških deželah, kot bi bila nova Troja.

Nekoč sem šel v Magnisijo, v neke krščanske vasi, ki ležijo med turškimi in se jim reče *jaur kioja*;⁵ domačini kar niso vedeli, s čim naj me počastijo, ko so izvedeli, od kod sem. Slišali so za tihotapce in se postavljali z efeji,⁶ ki so jih

4 Svetega Elije v lokalnem dialektu (op. prev.).

5 (Iz tur.) neverniške vasi (op. prev.).

6 Efeji so bili vodje zejbeikov, pripadnikov paravojaških tolp v gorah v otomanskem imperiju – tako Turkov kot Grkov – ki so imeli funkcijo vaških straž, bili pa so tudi banditi in tihotapci (»kontrabandzides«). Tukaj je govor o grških maloazijskih zejbekih in tihotapcih (op. prev.).

poznali po imenih in dejanjih: Tiganitis, Markos, Kanelos, Larezos, Pagidisi, Stelaras, Gimbekas in veliko drugih – tako kot so v časih Troje sloveli, vse do notranjosti celine, hrabri Ahilej, Hektor, Patroklos, Ajant, Odisej, Diomed, in v kasnejših časih Nikiforos Fokas, Janis Cimiskis, Konstantin Paleolog, Markos Bocaris, Kolokotronis, Kicos Dzavelas, Pavlos Melas in drugi.

Med junaki, ki so se rojevali v naši deželi, so bili tudi obrtniki, ki so izdelovali puške, umetelno okrašene, natančno izdelane, zložene do sijaja, pa tudi sloveče nože z vrezanimi vzorčki. Na rezila pa so vrezovali tudi pesmi, ki so jih zložili nožarji, takšne kot tale krvoločna:

Dvesto sem jih ubil sede!
Kaj bo šele, če bom vstal?

Največji mojster med nožarji je bil Fuskas, delaven in vzkipljiv človek gora kot Kutalianos,⁷ ki je govorico krasil z obilico hajduških pesmi; bil je vroče krvi. Zato je imel na delavnici izvesek: Orožarna Vulkan. Imel je glavo Leonida z razmršenimi kodrastimi lasmi, vrat pa širši od telesa enoletnega fantka, poleti in pozimi je delal z razgaljenimi prsmi, z razpeto srjaco. K njemu v delavnico so se hodili pomenkovat junaki, govorili so malo, ampak pretehtano, kakor stari Grki, bili so oblečeni snažno, vedli so se možato. Samo Tirtaj Fuskas je bil zgovornejši, tu in tam je zarjul kot bik in na pamet zrecitiral:

Kicosova mati je ob reki sedela

in druge takšne viže.

Te štorije pa in tudi efeje naših krajev pustimo za kdaj drugič, če bo prilika tako nanesla, in raje spregovorimo o nekih drugih gorjancih, ki so bili do kraja staroveški in neukročeni.

Neki rod takšnih ljudi je izviral iz časov, preden sem se rodil. Bili so iz Janičarske vasi, pastirji. Moja rodbina po materini strani. To je bila bogata vas, godilo se jim je dobro kot Abrahamu, bili so pošteni in blagoslovljeni ljudje, ki se niso učili niti pisati niti obrti, temveč so zgolj pasli ovce in obdelovali polja. Moški in ženske so bili zelo zaljubljeni, nenehno so hodili vasovat, kljub temu da niso zganjali nečednosti in so bile njihove hiše skromne in poštene.

Sredi vasi je imel hišo srenjski načelnik, ne pozabimo pa tudi na cerkev, ki je bila velika, gosposko zidana in okrašena z dragimi predmeti, v njej pa je na svojem širokem tronu sedel sveti Atanazij, aleksandrijski patriarh z mogočno brado, velik mož, okrašen z zlatim felonom,⁸ epitrahilijem⁹ in

7 Panagis Kutalianos je bil v tistem času znamenit rokoborec (op. prev.).

8 Brezrokavno ogrinjalo pravoslavnih duhovnikov, ki pokriva prsi in hrbet (op. prev.).

9 Vezeni ovratni trak, podoben katoliški štoli (op. prev.).

vezenim epigonatijem,¹⁰ čigar stopala so počivala na zlati blazini. Kot oče je blagoslavljal svoje otroke, može in žene, in njihove otroke, dečke in deklice, v knjigi pa, ki mu je ležala na kolenih, so bile zapisane njegove besede, da so jih lahko brali redki pisмени in jih ponavljali drugim, ki niso znali brati. Veleval jim je, naj »se ne pričkajo, ne kradejo, ne jezijo, naj imajo radi svoje žene, hodijo v cerkev in se spominjajo mrtvih, pa jih bo varoval Kristus, h kateremu molimo in ga častimo«.

Pri svetem Tanasisu, svojem očetu, so krščevali otroke, zato je bilo vsem moškim ime Tanasis, večini žensk pa Marija. Te so bile brhke kot enoletni jagenjčki, jedre, polnih prsi, s kitami do pasu, sramežljive, gospodarne in snažne, kot bi njihovo doto izpljunila kača, samo da so se glasno smejale in vpile, s čimer so pohujševale moške.

Tako so ti ljudje složno živeli.

Že od davnih časov smo imeli posestvo, in na njem polja, drevje in precej živine, govedo, ovce in koze. Ko sem bil še majhen, star kvečjemu dve leti, je ovce pasel Aleksis Kapsalis, mlad fant, star kakšnih dvaindvajset let, varovanec in krščenec moje babice. Kadar je prišel gor v izbo, je najprej poljubil roko svoji botri, ženski, podobni mogočnemu paši, ki je po turško sedela na divanu in ga spraševala po živini in drugih rečeh.

Ta Aleksis je ubil Turka in se zatekel k svoji botri, ona pa ga je skrila in ji je pasel ovce. Dvakrat so se celo oglasili turški biriči, ki jih je vodil neki desetnik, in ko so pojedli in popili, kot veleva običaj, so njegovo botro vprašali, ali je kaj hodil tod mimo tisti *kaçak*;¹¹ moja babica pa jih je prebodla s srepim in jeznim pogledom, in Turki so se ji poklonili in jo prosili odpuščenja, da so sploh vprašali. Takšno naravno premoč je izžarevala ta ženska.

V Aleksisovi družini so bili sami pastirji, odkar stoji svet, ker je pastir prvi poklic, ki ga je opravljal človek. Tudi njegov oče je ubil zejbeke in je nekaj let preživel v zaporu, vendar je prišel na prostost živ in je prav tako pasel ovce v vasi. Njegov stric je bil sloviti Markos, ki je bil strah in trepet zaradi svojega junaštva, pa je pobral šila in kopita in odšel na Samos in v druge kraje. Bil je zaprt v temnici, do pasu v vodi, vendar mu je uspelo uiti iz zapora, oborožil je dve barki in se proslavil z velikimi dejanji, prelil je veliko krvi, na kopnem in na morju, dokler ni zla sreča na Siroso pripeljala predenj njegovega sovražnika, ajvalijskega junaka, tihotapca po imenu Tiganitis. Spopadla sta se na siroški čaršiji in trgovine so se zaprle, preden sta se zablistala noža in sta drug drugega zabodla do smrti. Na tlakovce sta se zvalila dva silaka, za katerima so ljudje žalovali in je njuna hrabrost odmevala vse do Konye in Bräile.

Spomnim se torej Aleksisa, njegovega nečaka. Zelo me je imel rad, posajal si me je na kolena in me tako močno božal, da sem jokal; mati in tete pa so ga

10 »Nakolenčnik«, romboidno platno, ki ga pravoslavni škofje in prezbiterji nosijo čez koleno (op. prev.).

11 Tur. ubežnik (op. prev.).

oštevale, ker je bilo njegovo božanje tako divjaško, da me je nežni obraz boled od njegovih grobih šap, ki so imele močen vonj po mleku, ki ga je molzel. On pa se je smehljaj, ne da bi kaj rekel, odganjal je ženske in me štiporamo odnašal v ogrado.

Sedel je na skali in kot pravi Kiklop molzel ovce. Neki drug volčič, mlečnozobi korenjak Menelagos, pa je ovce seganjal k molži. Ko je ovce pomolzel, je potopil roko v golido in jih poškopil, pri tem pa iz sebe izpustil krik, po vsem videzu nekakšen zagovor, ki so si ga predajali vse od starih časov. Obrisal si je z rok mleko, ki se je penilo v golidah, se prekrižal, potem pa vstal, me vzel na roke in me včasih okobal posadil na koštruna, včasih pa je materi ovci vzel dve, tri majhna jagnjeta in jih vlekel za nožice, da bi me zabaval, potem pa jih postavil okrog mene, da so me objela.

Ogrado so z vseh strani obdajale orjaške skale, v daljavi pa se je videlo morje. Ovce so mulile in zvončki so cingljali. Nič drugega nisi slišal, razen kadar je kdo močno kihnil. Vonj, ki se je dvigal od ovčjih bobkov, je bil oster in težek. Ker ovca v vsem prekaša drugo živino, tako koze kot govedo in konje, z mlekom, ker je gostejše, z mesom, ki je slastnejše, z runom, ki daje boljše volno, pa celo z urinom in bobki, ki so močnejši in učinkovitejši.

/.../

Nekega leta, bližal se je december, se je s svojo čredo zadrževal ob morju, v bližini kraja, s katerega so se videli samotni otoki, ki jim pravijo Ekatonisa, ko je uzrl jambornico, zasidrano pri otočku Pera Moshos.

Opoldne je sedel v brezvetrju, blizu Talianija, ko se je od ladje približal čoln in je iz njega skočil Janis Kefalas, ki smo ga že omenili.

Usedla sta se in se pomenkovala. Rekel je Aleksisu, da je s Siroso pretiho-tapil tobak in cigaretni papir, ki ga je skril na Pera Moshosu, in da ju mora pre-peljati na celino in ju spraviti v mesto, potem pa bo moral še enkrat prepluti ožino. Rad bi, da bi mu Aleksis pomagal, da ga ne bi odkrili, saj je on, Aleksis, pravi kralj vseh pašnikov.

Aleksis je z veseljem pristal, iz prijateljstva. V treh, štirih nočeh sta prepe-ljala kar sto velikih zavojev tobaka in na tisoče svežnjev cigaretnega papirja ter jih skrila v votlino v soteski, porasli z robidovjem in divjim bodičevjem.

Čas je mineval, postopoma se je toplilo. Vendar se Kefalas ni prikazal. Aprila je nekoga poslal povedat Aleksisu, naj ga na določeni dan počaka v votlini.

Tako je torej na dogovorjeni dan, še preden se je zdaniilo, odgnal ovce na pašo in odšel k votlini.

Zaklal je jagnje, ga spekel, imel je tudi nekaj skute in sveže pripravljen sir. Zleknil se je pod javor in gledal ladje, ki so obračale, preden so zapeljale v ožino. Svetilniki ob Talianiju so goreli.

Votlina je, kot smo že omenili, ležala v zaraščeni soteski, ki je sekala goro Svetega Janeza. Zazrl se je na odprto morje. Na severu se je med celino in otočki Moskonisia morje zožilo v preliv Taliani, po katerem so se ladje bližale velikemu Ajvalijskemu zalivu. Na zaprtem morju si videl tudi otoček, na katerem se je bohotalo trstičje, kot lebdeči lonec z rožami; to je bil Sveti Janez Krstnik z lepo, staro samostansko zgradbo.

Na pobočjih soteske so se razprostirali gosti oljčni gaji, nanje pa je metala senco gozdnata gora Svetega Janeza.

S kraja, kjer je sedel Aleksis, se je videlo samo na zahod, kjer se je vzpenjala strma pot, tudi ta zarasla. Na eno oljko je obesil plašč, na drugo pa puško; in kot bi vedel, kaj ga čaka, si ni odpasal nabojnice.

Opoldne je zaslišal Kefalasa, kako mu žvižga, in mu je odgovoril. Kmalu ga je zagledal, kako se vzpenja po strmi stezi.

Pozdravila sta se, se usedla po turško in skadila cigareto ali dve.

Kefalas se je zdel nekam žalosten, nekam bled, nekaj je momljal predse in se neprestano oziral k stezi. Toda nedolžni fant ni ničesar posumil.

Kefalas se je usedel na stran, daleč od Aleksisa, in ga na skrivaj pronicljivo opazoval, po lisičje.

Sedla sta k jedi. Medtem ko je Aleksis z rokami trgal meso, se mu je zazdelo, da je zaslišal, kako v gozdu pokljajo vejice, in je privzdignil glavo.

Videl je, da se je Kefalas dvignil in se z enim skokom pognal za oljko, kakšnih deset korakov stran, tam pa obstal ter brž zažvižgal. Iz gozda, z desne strani, pa so mu odgovorili.

Aleksis je med oljkami razločil sedem, osem mož, do zob oboroženih turških biričev, ki so se sklonjeni bližali po pobočju soteske. Zaslišal je, kako se pogovarjajo po turško.

Spredaj je šel desetenik, s pištolo v eni in s sabljo v drugi roki. V istem trenutku je Kefalas s pištolo ustrelil proti Aleksisu, vendar ga ni zadel.

Aleksis je, kot bi trenil, snel puško in skočil v kritje za oljko z debelim debelom. S prvo kroglo je Kefalasu prestrelil nogo. Z drugo kroglo je ubil desetnika, ki se mu je že približal. Preostali Turki so se vrgli med robidovje, streljali so in vpili, da je odmevalo po soteski. Svinčenke so gosto kot toča padale okrog Aleksisa, vendar ga ni nobena zadela. Kefalas se je z ranjenimi nogami, bled kot sveča, skotrljal po bregu in se poskušal rešiti.

Borili so se več kot pol ure. Krogle so udarjale ob velike kamne in jih drobile, zemlja se je sipala Turkom na glave, kot bi bili odkopani iz groba.

Bilo jih je sedem, trije so bili ubiti in še eden ranjen v vrat, z dlanjo si je poskušal zamašiti rano. Toda borili so se hrabro.

Oljko je zadelo vsaj sto krogel, njene korenine so bile raztreščene, plašč je bil prerešetan, od kamnov in razorane zemlje pa se je dvigal gost oblak prahu.

Sredi vsega tega pa je klečal Aleksis, pravi tiger, boril se je, še kako živ! Sonce, drevje in vse stvarstvo niso bila nič v primerjavi z njegovim junaštvom!

Pot mu je kapljal z las in zlate brade kot rosa, ki kaplja z dišečega drevesa! Nesnaga se mu je prilepila na lepi obraz, vratna žila mu je utripala in se napenjala kot lok!

Nož je odložil poleg sebe na travo. Njegove roke so streljale in polnile puško, ne da bi sploh hitele, kot bi bil kralj na svojem prestolu, kot bi imel v rokah veliko oblast.

Njegovi nedolžnost in skromnost sta se na lepem spremenili v ogenj, ki bi lahko sežgal ves svet. Ni ga mučila niti jeza niti sovraštvo niti zamera, temveč je bil miren in spokojen. Toda mladost in junaštvo sta potrebovala boj, kakor orel potrebuje nevihto in strele, da bi začutil pogum.

Ko so Turki videli, da je večina, z desetnikom vred, že padla, so, namesto da bi jim uplahnil pogum, čisto podivjali, vstali so in streljali stoje.

Aleksisu je zmanjkalo krogel. Zgrabil je nož in planil nadnje.

Krogle so mu kot toča prerešemale telo, nekatere prsi, druge trebuh, tretje pa ude. Vendar glave niso zadeli, in namesto da bi omahnil na tla, je naredil še nekaj korakov, se vrgel na Turka in mu z nožem razčesnil glavo, potem pa je malo naprej padel vznok in izdihnil dušo.

Turki so najprej odrezali glavo izdajalcu Kefalasu, ki je bil že dolgo mrtev, potem pa pristopili k Aleksisu, da bi obglavili še njega. Ker pa so bili preprosti ljudje, so molče obstali in občudovali njegovo lepoto, saj je njegova glava ostala nedotaknjena in mirna, kot bi spal. Nazadnje pa so mu jo le odrezali in jo odložili k drugim.

Pokopali so vsa trupla razen Kefalasovega in nasipali gomilo nad jamo, v katero so položili desetnika Mustafo efendija iz Konye, da bi mu izkazali poslednjo čast. Potem sta dva privzdignila ranjenca, tretji pa jim je sledil, v rokah pa je za lase nesel glavi, po eno v vsaki, in tako so se spustili na obalo.

Ravno takrat je mimo plula vojna ladja. Zavpili so ji, naj skrene k obali, in kapitan je ponje poslal čoln. Ladja je prihajala iz Vlahije in je bila last kapitana Nikolasa Kondoorgisa, ki so mu pravili Grica. Mornarji so se zgrozili, ko so zagledali okrvavljene Turke in hropečega ranjenca, še bolj pa, ko se je na ladjo povzpел Turek, ki je privzdignil krvavi glavi in ju vrgel na palubo.

Ob sončnem zahodu so jih pripeljali v Ajvali in po mestu je završalo, da so pri Sveti Petki ubili Janisa Kefalasa in Aleksisa Kapsalisa.

Glavi so balzamirali in ju obesili na glavarjevo hišo ljudem v svarilo.

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.71-77>

Rea Galanaki

Stoletje labirintov

Andreas Papavlakis je spet začutil, da mu zmanjkuje zraka, kot vsakič, ko se je spominjal strahot tistega vojnega pohoda. Ni se jih hotel spominjati. Vstal je in odprl okno. Limonovec s sosednjega vrta je zadehtel, in njegov vonj je vseboval tako nekaj pogrebnega kot nekaj poročnega, visoko na nebu so jasno sijale zvezde, obdal ga je hlad vedre marčevske noči, tudi pustno norenje se je že poglelo. »Sem torej živ?« se je vprašal kot že tolikokrat prej.

Kajti na pokopališču svetega Konstantina v Irakilu so za učiteljevim mlajšim sinom Andreasom Papavlakisom kot za padlim v Mali Aziji že opravili zadušnico, ki so jo naročili njegovi sestri in brat Sifis, ki je bil takrat, kmalu po poroki, že vdovec brez otrok. Razdelili so si njegovo kolivo.¹ Njegovi sestri Zabija in Marivo sta prosili Boga odpuščanja za grehe pogrešanega, njihov brat je bil mlad in izobražen, gotovo mu ne bo mogel očitati hudih grehov. Sifis si je spet puščal brado, ki si jo je komaj utegnil obriti po prejšnjem žalovanju, ženski pa sta se ovili v črnino in se zaprli v hišo za čas, ki ga določajo običaji za sestre ob smrti neporočenega brata. Tako ali tako se je vsa Grčija ovila v črnino. Celinski Grki² so se po vsej državi, pa četudi le za kratek čas, prvič zedinili v skupnem žalovanju, kljub srditim političnim nasprotjem, saj ni bilo vrat, na katera v tej vojni ne bi potrkal Haron. Na teh tleh novi, čeprav starodavni Grki, ti, ki so jim rekli begunci, kolikor se jih je uspelo rešiti in se vkrcati na zasidrane ladje v пристanišču goreče Smirne, ne da bi jim na kateri od tujih ladij odsekali dlani, čim so se oprijeli krovne ograje, ne da bi jih s kakšnega drugega broda ustrelili, ko so plavali proti njemu, in ne da bi se od teže potopil čoln, ki jih je peljal na ladjo in jih odnašal stran od po vsem svetu slovečega pristana s francoskim imenom Quai – za njimi je namreč od enega konca do drugega gorela Smirna, ki jo je požgala vojska Mustafe Kemala³ – ti Grki niso

- 1 Ritualna jed v počastitev mrtvih v pravoslavni cerkvi, kuhano pšenično zrnje, pomešano s suhim sadjem (op. prev.).
- 2 Mišljeni so Grki z območja ožje Grčije v nasprotju z begunci iz Male Azije (op. prev.).
- 3 Atatürk (op. prev.).

jokali samo za enim ali dvema padlima. Žalovali so za vsem. Za vsem, kar si lahko zamisli človeški um, kar lahko vzljubi njegovo srce.

Zadušnico za podporočnikom Andreasom Papavlakisom so opravili eno leto po fronti. Družina je mislila, da so krokarji že razkljuvali njegovo nepokopano truplo v globinah Male Azije, kje natančno, niso vedeli. Najverjetneje kje na liniji fronte blizu mesta Afyonkarahisar, kjer je 13. avgusta 1922 ob petih zjutraj s strategijo klina napadel vrhovni poveljnik paša Mustafa Kemal v lastni osebi in v zgolj nekaj dneh potolkel grško vojsko. Grško vojsko, katere zadnji vrhovni poveljnik je prišel iz nadvse elegantne Ženeve in se nastanil v enako elegantni Smirni, telegraf pa je, kadar je sploh deloval, potreboval pet ur, da je njegove ukaze prenesel na fronto, ki je sam ni nikdar uzrl, niti skozi svoj binokel. Grško vojsko, ki se je že umikala in je po norosti vojaškega pohoda in pričakovanem porazu pri Sangariosu eno leto nepremično stala na fronti.

Vojsko, odrezano od dobave in podpore bivših zaveznikov, odkar so v Grčiji izvolili rojalistično vlado. Zdelano od brezupnega pohoda, ki je že na vse načine začenjala izkazovati svoj bes. Predvsem pa grško vojsko, ki je začenjala dojemati, da je, ko je zakorakala tako daleč v to tujo deželo, v pokrajine, kjer so le redko živeli prebivalci grškega porekla, in pri tem včasih ropala, posiljevala, mučila in požigala, saj je to prastari zakon, ki se ga držita obe vojskujoči se strani, posredno skorajda krepila svojega nasprotnika Mustafa Kemala. Dojela je torej, čeprav tega ni nihče razločno izrekel, da je od neke točke naprej sovražnik bil bitko za domovino. Vsi so vedeli, da je Kemal, ki je s tem povezal usodo ideje Velike Grčije in trhlega otomanskega imperija, že vstal proti Visoki porti⁴ in je novačil lastno vojsko. To je bil glavni razlog, da na teritoriju, ki ga je osvajala grška vojska, ni bilo za boj sposobnih Turkov. Večina moških je že odšla, ne zato da bi se skrili, temveč da se pridružijo revolucionarni vojski Mustafe Kemala.

Podporočnik Andreas Papavlakis je bil med nenadnim napadom na svojem mestu pri topu težke artilerije, kamor so ga razporedili kot izobraženca. Bil je v nevarnosti, da ga bodo ubili med prvimi, saj so Turki z gor nasproti najprej izvedli napad na težko artilerijo, ker so poznali že več mesecev nespremenjeni položaj topov. In ker ni bil predviden premik topov na drug, sovražniku nepoznan položaj, ki bi bil v tem trenutku nujen, je kmalu vse potihnilo. Zavzeli so prvi strateški položaj, Črno skalo. Na drugem vojaškem položaju, Trinajst deset ali Hasan Bel, pa se je nahajal mešani oddelek že legendarnega polkovnika Plastirasa, na čigar glavo so Turki razpisali tiralico. Ko so bili topovi uničeni, je Andreas Papavlakis začel teči skupaj s številnimi vojaki iz drugih razbitih enot, pridružili so se Plastirasu in se uspešno branili pred nenehnimi napadi. Znočilo se je, Hasan Bel še ni padel in poveljnik divizije Resat beg, ki

4 Sultanova vlada in dvor (op. prev.).

je vrhovnemu poveljniku Kemalu prisegel, da ga bo osvojil do večera, je prijel za revolver in se ustrelil – takšna govorica je vsaj zakrožila med branilci. Vendar se je moral tudi Plastiras naslednji dan umakniti, ne, ker bi bil premagan, ampak ker se je moral pokoriti uradnemu ukazu o umiku grške vojske. Njegov polk je bil skoraj edina organizirana enota v tem, zaradi odsotnosti kakršne koli usklajenosti paničnem in pobežljanem umiku. Andreas Papavlakis je nekaj časa ostal v tem znamenitem polku, vendar ga je med umikom proti Afyonkarahisarju zapustil, saj je hotel izvedeti, kaj se je zgodilo z njegovim bratom Sifisom, ki je tam služboval kot narednik.

Sifis pa se je kakšno leto za bratom Andreasom rade volje ponovno pridružil vojski. Hitro je ovdovel, ker je imela njegova žena sušico. Nekateri so šušljali, da so mu dali tako bogato nevesto, ker je bila že bolna, zato da bi se naučila življenja in morda še rodila otroka. Vendar otrok nista imela. Sifis je ženino zapuščino zaupal v varstvo nekemu prijatelju. Rahlo šepanje, spomin na balkanski vojni, ga ni pri ničemer oviralo. Dosegel je, da se je kot narednik znašel v isti pokrajini kot Andreas, ki je bil sicer mlajši, vendar že podporočnik. Kratko usposabljanje v topniški šoli, ki je tiste mesece delovala v Afyonkarahisarju, naj bi mu pomagalo pri napredovanju in še tem bolj pri perečem problemu kroničnega mrtvila na fronti.

Na dan velikega napada v topniški šoli ni zvonilo za budnico. Vsi so se zbudili od nenehnega topovskega streljanja, ki je bobnelo in odmevalo v bližnjih soteskah. Možem iz šole so naložili, naj branijo Afyonkarahisar, vendar so meščani že vsi pobegnili, samo hodže so še molili na minareti. Proti popoldnevu so možje iz šole prejeli povelje, naj počakajo na dinamitarja, potem pa gredo na bojišče in uničijo topove, ki so ostali tam, da ne bodo padli v sovražnikove roke. Niso imeli drugega vira informacij, toda iz tega povelja so razbrali, da je fronta razpadla. Šli so uničiti topove, Sifis pa je vse znance, na katere je naletel, spraševal, ali vedo, kaj se je zgodilo z njegovim bratom Andreasom, ki se je bojeval v težki artileriji. Od nekoga je izvedel, da so se mnogi vojaki, potem ko se je topovsko obstreljevanje končalo, pridružili Plastirasovemu polku, celo videl je Andreasa, kako je odhajal v tisto smer, vendar v tej zmedni ni bilo nič zanesljivo. Sifis se je z drugimi vojaki iz šole povzpел na grič, hoteli so si ogledati celotno bojišče, da bi videli, kje se bori Plastiras, vendar so jih Turki z nasprotni strani opazili in jih začeli obstreljevati s topovi. Ubrali so bližnjico in odšli povprek čez prostrana polja, na katerih so gojili opij, potem pa čez vrtove z jajčevci in paprikami. Vrnili so se na svoj položaj v šoli v mestu. Znočilo se je. Sifis je šel na večerno patroljo zaskrbljen, saj ni imel novic od Andreasa, poleg tega pa je moral biti previden, ker so bili prebivalci Afyonkarahisarja vsi brez izjeme Turki, vendar je bilo v mestu tiho, kot da v njem ni žive duše. Še isti večer so si žalostni, tesnobni vojaki prvič javno zaupali svoja politična

prepričanja. Izkazalo se je, da so jih bile tri četrtine venizelovcev.⁵ Izlili so svoj bes na kralja in Gunarisovo vladno, niso se več bali niti vojaškega sodišča niti ustrelitve, preklinjali so, grozili, s solzami v očeh in razglašeno so začeli eno za drugo prepevati bojne pesmi venizelovcev. Z njimi je ves besen prepeval tudi Sifis, čeprav je v dveh letih tega vojnega pohoda po svojem skromnem mnenju zaznal določene napake v ekspanzivni politiki svojega rojaka in ljudskega voditelja. Pozorno je prisluhnil tudi besedam nekega srčnega prijatelja iz celinske Grčije,⁶ fanta od fare, ki mu je zaupal, da se je včlanil v socialistično in delavsko stranko, ki so jo pred kakšnimi štirimi leti ustanovili v Atenah, vendar Sifis še ni slišal zanjo. Nekoč mu je celo pokazal tanko, na roko napisano glasilo, ki je nezakonito krožilo med njihovimi na fronti.

To je bila Sifisova zadnja noč na fronti. Naslednjega dne so jih uradno obvestili, da je turška konjenica že navsezgodaj prodrla na sever, ker je našla prehod skozi gozd, uničila je železniško progo ter prekinila telefonsko in telegrafsko zvezo z Ušakom in Smirno – tako da niso več imeli nobene povezave s poveljstvom v Smirni. Vso ravnino so preplavili Turki, ki so bombardirali mesto. Proti poldnevu so prejeli ukaz, naj izpraznijo Afyonkarahisar in se zberejo na drugem kraju. Poveljnik jim je v šoli prebral ukaz in dodal, da bo pot dolga in težka, zato naj ne jemljejo s seboj ničesar razen čutaric, menažk in pušk ter vsak po dvajset krogel. Vse drugo so odnesli v klet, polili z bencinom in zažgali. Preostali Afyonkarahisar je že požiral ogenj.

Andreas je zagledal plamene gorečega mesta. Zbal se je, da ne bo več videl svojega brata Sifisa, in prav tedaj se je oddaljil od Plastirasovega polka ter začel teči brez kritja. Samo zato, ker so ga takoj zajeli, je ušel krogam in se izmaknil turškim četašem,⁷ ki so sodelovali v napadu, po dva in dva zvezani na konjih, da ne bi kateremu od para padlo srce v hlače in bi pobegnil. Od tistega trenutka je zapadel v nekakšno otopelo pomračitev uma, saj je verjel, da so podporočnika Andreasa Papavlakisa ubili krogla ali divji četaši in da je ta, ki so ga Turki odvedli v ujetništvo, nasilje in ponižanje, zgolj njegova prazna, brezimna lupina, zato pa ga tudi ni bolelo, ničesar ni čutil, ničesar se ni spomnil. Imel je samo občutek, da je, kadar so v ujetniško taborišče vstopali četaši, da bi si izbrali žrtve, ki so jih usmrtili le nekaj korakov stran, k njemu prihajal angel varuh, ki ga je zaščitil in skril, kot da bi izginil z obličja zemlje. Kot so mu povedali kasneje, je v tem brezčasnem stanju preživel dve leti, in ta čas se mu ni zapisal v spomin, vse dokler ga po premirju ni našel Rdeči križ in mu povrnil telo, kri in um živega človeka, povrnil mu je tudi

5 Pristašev politika Elefteriosa Venizelosa, vodje gibanja za narodno osvoboditev, ki je bil pozneje tudi predsednik grške vlade. Po rodu je bil s Krete (op. prev.).

6 Grčija v prvotnem obsegu po osamosvojitvi leta 1830, vendar pred priključitvijo Soluna med balkanskima vojnima, Krete in nekaterih drugih ozemelj (op. prev.).

7 Gr. *ροῦτεç* iz tur. *çete*, v tem kontekstu neformalni turški borci proti Osmanskemu imperiju, oboroženi banditi, znani po krutosti, ki so se med obema vojnima pridružili Atatürkovi vojaškim silam (op. prev.).

ime, razločno napisano na uradnem dokumentu, in mu pomagal, da se je vrnil v Iraklio na Kreti.

Kar se tiče Sifisa, je, tik preden naj bi z vojaki iz svoje šole odrinil na dolgo pešpot umika iz notranjosti Male Azije proti Egejskemu morju, stekel v poljsko bolnišnico pogledat, če bi morda med ranjenci, ki jih bodo, ker ne gre drugače, večinoma pustili tam, našel brata Andreasa. Čim je zagledal, čim je zaslišal na tisoče ranjencev, ki so kričali bodisi od bolečin, bodisi ker so doumeli, da jih bodo pustili tam, ga je tako stisnilo pri srcu, da je kmalu odnehal. Spet je stekel na grič, na katerega se je vzpel že dan prej, vendar niti od tam med tisoči Grkov, ki so se neurejeno umikali, ni mogel razločiti Andreasa, čeprav se je njegov brat, ki si ga je prav tako prizadeval najti, prav tedaj mudil v ravnini pred njim. Kmalu je moral oditi skupaj s celo šolo, čeprav je obupoval ob misli, da je brat morda že padel. Bil je večer pred vnebovzetjem neke že odsotne Matere božje. Od takrat se je tudi Sifisa polotila nekakšna pomračitev, vendar nasprotna kot Andreasa v ujetništvu, možgani in telo so mu delovali pospešeno, v strahu, da ga ne bi ubili, da ne bi bil ranjen, saj bi to pomenilo smrt, da ne bi klonil od lakote in žeje, v želji, da bi se rešil in dosegel morje. Šele po tem, ko se je rešil, ko je sodeloval pri revoluciji legendarnega Plastirasa, imenovanega Črni jezdec, ki je zrušil kraljevino in dal usmrtiti vse, ki so jih imeli za odgovorne za poraz, po tem, ko je spet stopil na kretska tla, je zmogel v spominu ponovno urediti labirint petnajstdnevnega pešačenja iz Afyonkarahisarja v Smirno. Vendar niti tedaj ni mogel obnoviti vrstnega reda dogodkov, temveč so se prepletali v kaosu, v shizofreniji pekla. Spomnil se je na primer, kako se je rešil v bitki v dolini Aliveran, ki so jo od tedaj imenovali grobišče Grčije, saj je tam padlo trideset tisoč umikajočih se vojakov in so Turki ujeli poveljujočega vojskovodjo. Rešil se je, ker se je z nekaj tovariši iz topniške šole izmuznil iz doline, skrit med dve vrsti mul, ki so tovorile lesene zaboje s strelivom edine bojne enote, ki ji je uspelo na vrat na nos zbežati iz doline smrti. Spomnil se je nenadnega studa, ko je lačen zagrizel v škorenj, okrvavljen od človeške krvi, in navdušenja nad olupki lubenic, ki so ležali v prahu na tleh. Male reke, ki je skupaj s svojimi vodami odnašala kanalizacijske odplake mesta Sağlık in v kateri se je odžejal, potem ko si je, preden je pil, na usta položil krpo. In tega, kako se je pozneje, v Smirni, zglasil na poveljstvu artilerije in poročal, da je bila njegova enota razbita. Pri priči so ga poslali med topničarje težke artilerije, ki so se ravno vkrcavali na ladjo v pristanišču, da bodo odpulili v Grčijo.

Vstopil je na odprti voz tramvaja, ki so ga vlekli konji, in se odpeljal v Punto, pristanišče, kjer naj bi se vkrcal na ladjo. Neka mlada ženska je vstala in mu prijazno prepustila sedež. Potniki so ga zaskrbljeno spraševali po novicah s fronte. Ni jim povedal, ni jim smel povedati, kaj točno se je zgodilo, z razločnim in mirnim glasom jim je rekel samo:

»Jaz sem Krečan.«

Tedaj se je tramvaj tako sunkovito ustavil, da ni veliko manjkalo, pa bi se prevrnil, potniki pa so planili pokonci in ga obkrožili takšnega, kakršen je bil že petnajst dni. Strahotno umazan, neobrit, z brado, posivelo od prahu, sprijeto od pota, čisto ožgan od sonca, z vojaško kapo, ki mu jo je v Aliveranu prestrelila krogla, v suknjiču brez epolet, da ga ne bi prepoznal sovražnik, s hlačami, strganimi na obeh kolenih, na eni nogi je imel obut vojaški škorenj, na drugi pa čevelj nekega padlega tovariša, še vedno je držal svojo kratkoceveno manliherico, čutaro in menažko. Obkrožili so ga, napol nori od strahu, in ga med jokom in vriščem spraševali, kje je zdaj Venizelos, zakaj ga še ni, da bi jih vse pregnal, ker on zmore, kar hoče, in da bi rešil, kar se rešiti da. Sifis je molče jokal skupaj z njimi.

Izstopil je že pred Punto, ker ni več zdržal. Skril se je v obokani vhod gosposke hiše, ki se mu je zdela zapuščena in zapahnjena, zgrabil je bronasti obroč tolkača, naslonil obraz na roko, ki ni zdržala niti dotika tiste ženske dlani, in bruhal v jok. IhTEL je stoje, naslonjen na izrezljana vrata, vse dokler se mu niso zašibila kolena in se je sesedel. Tako ga ni bolelo srce niti med balkanskima vojnama niti ob smrtih v družini. Šele zdaj je poznal smrt. Neki mimoidoči Grk, preprost človek, ga je vprašal, ali kaj potrebuje. Sifis je pri priči planil pokonci. Rekel je, da ne. Mimoidoči je odšel in se vrnil z vrčem ledenega čaja. Dal mu je piti in mu rekel, da so lastniki, če išče njih, zaklenili hišo in odšli v Atene.

»Kmalu bodo nazaj,« je rekel, vendar je njegov ton izdajal, da tega ne verjame. »Kaj se dogaja?« je po premoru vprašal Sifisa.

»Tudi ti odidi, pri priči, zbeži,« mu je odgovoril, ne da bi premišljeval o tem, kaj se mu lahko zgodi, če se razve, da daje takšne nasvete.

Spil je cel vrček, stekel na ladjo, tam so vseprek tovorili orožje in vkrcavali vojake. Zglasil se je, poiskal si je kotiček poleg dimnika, se na mestu ulegel in se pogreznil v spanec. Ko se je zbudil, so že pluli po grških vodah.

Ocenil je, da je moralo miniti kakšnih osemnajst ur. Njegova ladja, na kateri je bil del preostankov grške vojske, je izplula, še preden so Turki vkorakali v Smirno, vendar je od drugih vojakov izvedel, da so požgali mesto in koljejo prebivalstvo. Prekel je svojo vojaško discipliniranost, ki mu ni pustila, da bi potnikom na tramvaju povedal resnico. Nazadnje se je s svojo novo enoto izkrčal v Solunu. Slučajno je z naslednjo ladjo prišel njegov prijatelj, tisti, ki mu je pokazal ilegalno glasilo. Sifis je zdaj pozorneje prisluhnil njegovim besedam. Pogosteje se je družil z njim.

Njegov brat Andreas se ni prikazal ne v Solunu ne na Vzhodnoegejskih otokih, prav tako njegovega imena ni bilo na seznamih ujetnikov. Čas je mineval, šteli so ga za mrtvega in to mnenje uradno zapečatili z zadušnico za mir njegovi trpinčeni duši, vendar se je dve leti po tem, ko so ga odvedli v ujetništvo, Andreas Papavlakis vrnil s francosko ladjo iz Češmeja v Pirej, od tam pa z drugo ladjo v Iraklio na Kreti. Med potovanjem so si njegov razum

in čustva prizadevali, vendar s trudom in neurejeno, da bi ga predramili iz duševne otopelosti in ga pokrpali v celoto, da bo mladi moški, ki bo spet stopil na tla rodnega otoka, podoben tistemu, ki ga je nekoč zapustil. Andreas Papavlakis še ni bil zmožen izračunati, pred koliko leti je to bilo, ker se je v ujetništvu zanj štetje ustavilo. Morje ga je prevzelo, morski veter je razpodil more. Vendar moški, ki se je izkrcal v iraklijskem pristanišču in se spraševal, zakaj ga ni prišel nihče počakat, čeprav je predstavniku Rdečega križa naročil, naj telefonira njegovemu bratu, v nobenem pogledu ni bil in niti ne bo več postal tisti, ki ga je zapustil leta 1918. Tako suh, da je kar plaval v tujih oblačilih, ki jih je dobil od Rdečega križa, da bi izgledal kot človek, in vznemirjen, ker Sifisa ni bilo v pristanišču, se je odpravil v domačo hišo, ne da bi se razgledoval po mestu, čez katero je stopal po isti poti, kot je bil vaje, pri tem pa pozabil, da sploh nima ključev. Spomnil se je nanje, ko se je znašel pred hišo, in je potrkal na vrata. Nihče mu ni odprl, še enkrat je potrkal, stal je pred vrati in čakal. Izza vogala se je prikazala mlada soseda, ki je nesla košaro divjih zelišč. Obrnil se je k njej, da bi jo pozdravil in jo vprašal, zakaj mu ne odprejo, ženska pa je zakričala, odvrгла je košaro, stekla domov, zaloputnila z vrati in se zaprla v hišo. »Cikorija,« je opazil Andreas, ki je gledal raztresena zelišča, medtem ko so še druge ženske zagnale vik in krik in se križale za napol zaprtimi polknicami. Pet, šest malčkov ga je obkrožilo na varni razdalji, kazali so si ga s prstom in vpili: »Mrtvak, glej ga, mrtvaka!« Neki deček je vanj vrgel kamen, vendar je nehal, poslušen kriku matere, ki je na pol odprla polknico, da se ne sme kame-njati pokojnikov. Andreas Papavlakis je dojel, da telegram ni prispel na cilj, če je na Rdečem križu sploh pustil pravi naslov, ali pa se je izgubil listič, kamor ga je zapisal. Torej je bil še vedno mrtev. Sedel je na hišni prag in skril obraz v dlani. Neka druga soseda je poslala otroka, naj steče na trg po Sifisa. Andreas je privzdignil rdeče oči in pogledal otroka, ni imel moči, da bi mu rekel, naj steče, kolikor hitro ga nesejo noge. Spet je sklonil glavo. Tedaj je na laseh začutil roko. Alisava, najstarejša izmed sosed, ki se je že sprijaznila z mislijo na smrt, saj je bila že sama z eno nogo v grobu, in ki je že takrat, ko ga je kot dete ujčkala na kolenih, vstopila v žensko življenje po življenju, prav tista, ki je še vedno videvala njegovo mater Anezo, kako zaliva rože na vrtu, je bila edina, ki se ga ni ustrašila. Pri devetdesetih letih napol slepa, brez zob, se je spotikala, ko se mu je bližala, in hvalila Gospodovo modrost, to, kako zna na svoji nebeški preslici presti enkrat nit življenja, drugič smrti. Mirno je s palico razgrnila otroke in položila tresočo se roko Andreasu na lase.

»Si prišel?« ga je nežno vprašala.

Bil je živ.

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.79-82>

Dido Sotiriu

Krvava prst

In ko mi noge ne bi preprečevale, kot dve ogromni trmasti muli, bi zbežal. Razum mi je nehal delovati. Tisti hip me ne bi mogli ustaviti niti vsi sveti, če bi se spustili na zemljo. Vrgel sem se ji v strasten objem. Edavié pa je ječala, ko sem jo napravil za svojo...

Ko sem se streznil in se mi je razum povrnil, sta me obšli občutji nežnosti in radosti. Na ustnicah sem začutil besede, prepojene z ljubeznijo, a te so tam tudi obstale. Trenutek me je našel in nepovabljeni sta se mi pred očmi prikazali podobi prijateljev Hristosa Golisa in Kostasa Panagoglosa. Prvi se me je ledeno dotaknil, drugi pa me je divje gledal z razjarjenimi očmi.

Skočil sem v zrak in stekel k reki. Um se mi je zameglil. Zdelo se mi je, da sem dušo popolnoma oskrnil z nekrščanskih dejanjem. Naše ljudstvo je stalo na robu smrti v bitki s Turčijo, jaz pa sem držal v objemu telo tega dekleta, ki je pripadalo stoletnemu sovražniku. Zgrabil sem cepec in se z besom spravil nad obleko. Edavié je prebledela in me pogledala, ne da bi kaj rekla. Ko bi jo le lahko, bi jo utopil sredi tiste reke, ki je tekla tako mirno in brezbrizno, medtem ko je okrog nje od samega veselja frfotalo na desetine metuljev in vrabčkov, ki niso vedeli za človeške viharje.

Kaj se mi bo zgodilo, moj Bog, kaj se mi bo zgodilo? Kam me bo zanesel ta novi val?

Edavié se tri dni ni prikazala v gumnu. Je bil to dober ali slab znak? Zgubljal sem svoj spanec in mir. Ko pa sem se četrty dan povzpел v gozd po les, sem za seboj slišal njene lahne korake. Obrnil sem se in jo zagledal, kako mi sledi. Ustavil sem, da bi jo počakal. Padla mi je v objem in brez besed bridko zajokala. In solze so privrele tudi meni v oči. Ne vem, koliko časa sva stala tako drug ob drugem, skupaj v sreči in nesreči, ampak to srečanje se mi je vtisnilo globoko v spomin. Še zdaj po več kot petdesetih letih se mi zdi, da jo vidim, kako si z rokami obupano zakriva obraz: »Kaj se mi je moralo zgoditi!«

Čez dva dni me je prišla iskat v gumno. Bila sva sama in sva se začela pogovorjati. Bila je živčna, skoraj prestrašena.

Živina cepa kakor muhe od težke bolezni, ki je padla na naše črede, je rekla. Bojim se, da je to nesrečo priklicala najina pregreha. Če izvejo moji starši, naju bodo ubili oba!

»Se bojiš ali morda obžaluješ?«

»Ne obžalujem in ne bojim se, ne zase, Manolis, samo zate mi je mar. Nočem, da bi se ti zgodilo kaj slabega zaradi mene. Ljubezen me je oslepila, da sem izgubila razsodnost. Ti si kristjan, jaz pa Turkinja. Zakoni so strogi. Poroka bo težka. Kaj si ti želiš od tega življenja tu, ko pa imaš toliko zemlje na smirnskih koncih?«

»Edavié, sem ji odgovoril, naredil sem vse, kar sem lahko, da bi pobegnil pred najino ljubeznijo. Zaneslo naju je. A kljub temu nočem, da misliš, da sva midva kriva za bolezen, ki je zadela naše črede. Takšno breme krivično teži tvoje srce. Razmišljati o poroki pa, kakor praviš, ta trenutek ne moreva...«

Deklica se je bojevala s svojimi solzami, potem pa se me je toplo oklenila.

»Kar boš ti hotel, Manolis, to se bo zgodilo,« mi je zašepetala.

Tisti večer nisem zatisnil očesa. Mučile so me skrbi zaradi Edavié. Močno sem se zapletel. Bal sem se, da bi se razvedelo za najino razmerje in bi se moral spreobrniti v islam, da bi jo poročil. Moral sem se hitro odločiti, pa naj je bila odločitev še tako težka. Zbežal bom! Svojo odločitev sem zaupal prijatelju Panagisu Dervenogluju, fantu, da mu ni para, iz Kukluce.

»Jo ljubiš?« me je vprašal.

»Ne vem. Edino, kar vem, je, da moram zbežati daleč proč od nje,« sem mu odgovoril. »Druge rešitve ne vidim.«

»Tudi jaz bi rad zbežal, povratka v bataljon ne bom prenesel. Vendar pa sva zelo daleč od domače zemlje. Beg se mi zdi težko izvedljiv.«

Globoko se je zamislil in potem odločno rekel:

»Hudiča, saj ti zaupam! S tabo pojdem! Uspelo ti bo, jaz pa boljše priložnosti ne bom dobil.«

Prevedla Sara Križaj

/.../

Dva dni sem se skušal vkrcati na vlak. Nazadnje se mi je uspelo ujeti za polomljena vrata in medtem ko je vlak peljal, sem splezal na streho. Takrat iz vasi prihajalo na tisoče žensk in otrok s kriki »Četaši!¹ Prihajajo! Prihajajo!« A vlaki se niso ustavljali, da bi sprejemali potnike. Znotraj vagonov je vladal popoln kaos.

¹ Pripadniki paravojaških enot, prim. op. 7 k prevodu Ree Galanaki, »Stoletje labirintov« (op. prev.).

Obnoreli od strahu, besneči in povsem prestrašeni so se oboroženi vojaki in civilisti zapletali v spopade in streljali. In begunci zunaj so tekli na vso moč in rotili, preklinjali in grozili: »Brezbožneži! Zakaj nas zapuščate? Ustavite!« Vlak, ta črna zver, pa je sopihal in pihal ter spuščal žvižge, ostrejšje od rezila, da bi potisnil množico stran od tračnic.

Mislim, da smo potovali kakih šest ur, ko se je pozno ponoči vlak ustavil tako nenadoma, da je vse nas, ki smo viseli, vrglo dol kot izstrelke. Kolesa so zarezala skozi preštevilna telesa. Preživeli so skušali s pomočjo vžigalic in sveč prepoznati mrtve. Kriki žalosti so se razlegali v noči. Starši so skušali s klici najti svoje otroke in otroci so iskali starše. Vse zaman.

Padel sem na sveže preorano polje. Česa hujšega nisem utrpel. Počutil sem se omotično in utrujeno, želel sem si, da bi zaspal in se nikdar več ne prebudil. Ampak, življenje, še celo v takšnih trenutkih te je strah, da bi ga ne izgubil. Plazil sem se kakor kača in nato kot žival po vseh štirih, dokler se nisem zmozel postaviti pokonci in hoditi. Prerinil sem se v človeško množico, ki je stokala, udarjala in se zlivala zdaj sem in zdaj tja kot ujeta zver.

V moji bližini je taval otrok, ki je obupano klical imena svoje mame, dedka in babice. Opazil sem, da skuša držati korak vstric z mano. Postal je moja senca. V nekem trenutku, ko sem ga prehitel, mi je proseče zaklical: »Stric, ne zapuščaj me! Strah me je!« Prižgal sem vžigalnik in se sklonil, da si ga ogledam. Bil je deček največ osmih let, suhljat, s čisto obrito glavo.

»Kako ti je ime?«

»Stelios,« mi je odgovoril.

Stegnil sem svojo roko in ga prijel za njegovo. Trepetal je kot zmrzujoč ptiček. Hodila sva kot oče in sin. Vsakič ko sva se približala množici, je otrok s svojim visokim piskajočim glaskom klical: »Dedek, dedek!« Tedaj sem postal in mu pustil iskati.

Ah, sem premišljal pri sebi, se podobno dogaja tudi v moji vasi? Je Kostas odpeljal družino v Smirno še ob pravem času? Ali je čakal, da bi najprej pobral pridelek? Že pred časom sem jim pisal. Naročil sem jim, naj ne glede na to, kar se zgodi, zberejo kolikor denarja morejo in ga imajo pri roki, kajti sam Bog ve, kakšne nesreče nas lahko še doletijo. Že tri mesece od njih nisem dobil pisma, najhuje pa je bilo, da nisem prejel nobene vesti od brata Stamatisa, ki je bil tudi sam »nekje na fronti.« Zdaj pa, takoj ko se bomo vsi zbrali v Smirni, se bomo vkrcali na ladjo za kak Samos, in ko bo ta nevihta minila – saj bomo vendar le za korak stran – se bomo zopet vrnili v naše kraje.

Danilo se je. Z gora se je spuščala blede rožnata svetloba in se razlivala po sadovnjakih. Grozdje je prezrelo in neobrano viselo na trtah in drevesne veje so se šibile pod plodovi. Ah, da bi zdajle lahko šel na naša polja, s pesmijo na ustih, s cvetom, zataknenim za uho, in zraven sebe bi imel svojo Katino, jez-dila bi na našem žrebičku z dečkom na prsih. In da bi Turki prihajali na vrata in nas prijazno pozdravljali kot nekoč. »Aksamariniz, hair olsun, Çorbaci!«

»Ogur ola, efendi!« »Oh, Sekfiet, brat, naši bogovi se niso nikoli spravili. In kaj se bo zdaj zgodilo z nami?« »Ne çare? Onlari hap unatalim aziz hemseriler!«²

Otroku so začele otekati noge in komaj je še hodil. Da bi ga zapustil, mi srce ni dalo. Smilil se mi je. Začel sem spraševati na levo in na desno, da bi našel kakega njegovega rojaka. In tedaj se je pojavila neka ženska, ki ga je prepoznala in mu rekla: »Mali! Tvoj dedek te išče; kje si se pa izgubil?!«

Napotila naju je k izviru, kjer je bil stari mož na straži. Takoj ko je otrok to slišal, so mu zrasla krila in kar poletel je. »Greva, stric, hitro!«

Blizu vodnjaka sem zagledal starca v bregešah, ki je bil splezal na drevo, in si z roko senčil oči, ko je pregledoval ceste, pri sebi pa je izgubljeno stokal:

»Stelios! Stelios!«

»Dedek! Dedek!«

Možak je skočil z drevesa in ga močno objel.

»Vnuček! Stelios! Kje si bil, mali moj?«

Nekaj časa smo hodili skupaj. Dedek mi je pripovedoval o vsem, kar je pretrpel:

»Ko se je vlak ustavil, je moja ženo in hčerko vrglo na tla. Stara gospa, srečnica, je takoj umrla. Moji hčerki so kolesa odtrgala noge. 'Moje noge, očka! Moje noge,' mi je rekla! Ah, moja mala punčka...«

Otrok se je skrčil vase in se stresel.

»Potem je omedlela. Hotel sem jo stisniti v svoj objem. Pa nisem mogel. Padla sva na tla, sople sva. 'Očka,' mi je rekla, 'kje je moj mali Stelios!' Šel sem, sem in tja. Klical sem. Potem sem se vrnil k njej. 'Stelios, očka! Teci, pohiti! Pusti mene!' Položil sem jo ob drevesni štor, da je ljudje in konji ne bi potep-tali. Potem sem se podal na pot, klical sem in poizvedoval. 'Tamle mora biti,' mi je rekel sorodnik mojega sina, in pokazal na goro. Gremo, striček Stilianos, noge naprej, srce nazaj, tjale! Kako sem te pustil, hčerkica moja, moja mala, da te raztrgajo divje zveri!«

»Mami moja! Mamica moja,« je zajokal otrok in obupano skril obraz med svoje male dlani.

E, pri vseh na svetu, vi, veliki pomembneži, ste že kdaj slišali tak glas?

»Greva k mamici, dedek!«

»Greva, sinko, greva!«

Številni, ki so slišali zgodbo, so se tedaj oglasili:

»Stari, se ti je zmešalo? Hočeš, da umreta ti in še otrok?«

»Prišli so Pehlivanovi četaši!«

Stari mož in njegov sin sta nam obrnila hrbet in tekla nazaj! Noč je prekri-la zemljo. Tega sveta že ni ustvarila božja roka. Ne, prav zares ga ni.

Prevedla Eva Avguštin

2 »Kaj imamo od tega, rojaki...dajte, pozabimo na vse skupaj...«

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.83-87>

Agapi Venezi Moliviati

Poslednji dan v Ajvaliju

Začelo se je že mračiti, ko sem se tistega dne vračala domov, obnemogla in v dno duše izčrpana. Hiše so bile vse prazne, z na stežaj odprtimi vrati, mesto je bilo divje in zapuščeno. Živali vseh vrst so bezljale po ulicah kot ponorele, kure so preplašeno udarjale s perutmi, kot da se nadnje spušča jastreb, psi so tulili, da te je spreletaval srh, krave pa – od kod se jih je sploh vzelo toliko? – so mukale, se grozeče zaganjale predse, in ker niso našle ljudi, z zastrašujočim truščem udarjale z rogovi v zidove.

Stopala sem sama, še povsem neizkušeno mlado dekle, poleg mladega turškega častnika, ki sem ga ravnokar spoznala, polna poguma in upanja, zaradi katerih ves ta besneči pekel v meni ni vzbujal strahu ali groze, čeprav me je navdajal z bolečino. Sicer pa nisem imela pojma o vsem tem, kar se je medtem zgodilo. Odšla sem od doma takoj po tem, ko so mi Turki odvedli brata¹. Glavo sem si pokrila z materino črno ruto in sem se, gnana od mračnega obupa, začela potikati po cestah in jokati. Hotela sem se obrniti na častnike, upravitelja, odgovornega, sama nisem vedela, na koga. V glavi nisem imela nobene druge misli kakor nanj, in srce mi je obvladala želja, da bi ga rešila. Še sama se ne spomnim, pred koliko ljudmi sem padla na kolena, koliko kolen sem poljubila, koliko solz sem prelila. Nekateri so se me otepali, drugi so me odrivali, tu in tam me je kdo sočutno pogledal – mogoče me je celo imel za noro. Jaz pa se nisem bala in ne obotavljala. Še naprej sem moledovala in jokala. Tri dni sem tavalala, ne spomnim se kje, in tri noči sem spala za vrati praznih hiš, v temi in samoti.

Tretjega dne – morala sem biti hudo bolna – sem na lepem začutila, da se mi neka roka dotika čela in mi potem meri utrip. To je bil neki turški zdravnik. Rekel mi je, da sem zelo bolna in da imam 40 stopinj vročine. Poleg njega je stal, podoben angelu, zelo mlad častnik, skoraj še fant. Kot iz nekakšne psihične prisile sem drhte pokleknila pred njim, mu objela kolena in mu s tisto malo francoščine, kar je je znal, in tisto malo turščine, kar sem je znala jaz, predvsem pa s srcem, povedala o svoji bolečini in ga prosila, naj mi vrnejo ljubega brata ali pa naj me ubijejo.

1 Tj. pisatelja Iliasa Venezisa.

Tedaj se je zgodil nepričakovani čudež. Sklonil se je, me nežno privzdignil in me prijel za roko, jaz pa sem ga prosila, naj gre z mano k nam domov, da ga predstavim družini in da ga pogostimo. Obljubil mi je, da bo storil, kar je v njegovih močeh, in od tolikšnega upanja in sreče sem postala slepa za to, da je vse naokrog prazno.

Ko sva prispela, so bila vrata naše hiše zaprta. Mogoče jim ni uspelo vlomiti vanjo, ker je bila zelo trdno grajena. Trkala sem, spet in spet, klicala, vendar ni bilo odgovora. Tedaj sem se na lepem zavedela prave razsežnosti nesreče, do zavesti mi je prišla tragičnost mojega položaja. Bila sem čisto sama, mlado dekle v spremstvu popolnega tujca, turškega častnika, v praznem, zapuščenem in sovražnem mestu. Zlomila sem se, izčrpana od brezupa in vročice. Sesedla sem se na stopnice in krčevito zaihtela.

Medtem ko sem tako jokala, mi je v ušesih nenadoma, kot božji blagoslov, zazvenel očetov drhteči glas:

»Kje si bila, otrok? Da si le živa! Nas so pregnali in smo šli, vsi so v pristanišču, vsak hip se bodo vkrkali. Jaz pa sem prišel nazaj. Iskal sem te.«

Padla sva si v objem, najine solze so se zlile v eno, neznanec pa naju je žalostno in ganjeno božal, kot bi hotel sodelovati pri tej drami, kateri je bil priča.

»Pridi, greva,« mi je rekel oče.

Takrat sem se obrnila in pogledala neznanca. Očetu sem povedala, kdo je, razložila sem mu, da nam bo pomagal. Vsi skupaj smo se odpravili proti kraju, kjer je bil brat zaprt v polkletnem prostoru z železnimi rešetkami.

Vse do danes mi v ušesih odzvanja njegov glas:

»Spravite me od tod, Agapi!«

Medtem ko je bil v suženjstvu, sem še v spanju slišala ta glas. Vlila sem mu vse upanje, kar sem ga sama premogla, rekla sem mu, da brez njega ne grem nikamor, poskusila sem mu predati svojo vero, da ga bomo rešili, in ko so nama – kot se spominjam – pazniki rekli, da morava proč, sva se odpravila proti pristanišču, žalostna, vendar polna upanja.

Našla sva družino v bednem stanju, objeli smo se in zajokali. Povedali so mi o vsem, kar se je dogajalo, o grozi, ki so jo doživeli, nasilju, s katerim so se soočili. Poskusili so mi predati svoj strah, zato da bi šla z njimi. Toda jaz sem se odločila ostati.

Zdaj se je že dodobra zvečerilo. Ljudje so se v temi pričeli vkravati na parnik in ob tem krčevito ihteli. Oče se je zadnji hip, ko je sprevidel, da vztrajam pri svoji odločitvi, odločil še sam:

»Ostal bom s tabo.«

Ladja je odrinila od brega. Dlje ko je bila, tišji je postajal odmev naricanja popotnikov.

Ko je bilo vse pri kraju, je bila že noč, in v pristanišču ni bilo nikogar, samo mi. Tri sence.

Mladi častnik je rekel:

»Kam bosta šla? Ti si bolna, oče je star, kam bosta šla?«

»Nikamor,« sem mu rekla. »Tukaj bova ostala.«

»Pridita z mano.«

Njegov glav je bil hkrati ganjen in ukazovalen. Postavil se je med naju, na eni strani je imel mene, na drugi očeta, in začela sva mu slediti kakor mesečnika, molče, brez ene same besede. Nisva vedela, kam greva in kaj naju čaka. Vendar mi je bilo za to čisto vseeno. Žalost, ki mi je preplavljala dušo, je bila tako brezdanja, da ni bilo več prostora za nič drugega. Tisto, kar se je že zgodilo, je bilo strašnejše od vsega drugega.

Podpirali smo drug drugega, dokler se nismo nekje ustavili. To je bila srednje velika hiša. Mladi turški častnik je iz vljudnosti in sočutja očetu prepustil svojo posteljo, naročil je vojaku, naj mi pogrne ležišče poleg postelje, v sosednji sobi pa so še zanj razgrnili žimnico. Prinesel mi je knjige in album, da bi se zamotila, mi svetoval, naj zaspim, saj sem bila bolna, in rekel, da se bo vrnil pozno zvečer. Odšel je in slišala sem, kako je vojaku naročil, naj pazi na naju, ker sva njegova varovanca.

Oče je zaspal, jaz pa sem čakala, da se bo častnik vrnil. Ko je prišel nazaj, je bil dobro razpoložen in malo potoglav – verjetno je kaj spil. Pokazal mi je dokument, napisan v turščini, in mi razložil, da bo s tem dokumentom pripeľjal mojega brata pred svojega načelnika, češ da bo lahko sam videl, da je še premlad za nabornika. Naročil mi je, naj mu napišem sporočilo in mu povem, da mora trditi, da je star sedemnajst let. Če bom zdrava, bom lahko – je rekel – tudi sama stala pri vratih in ga videla.

Rahlo opijanjen, kot je bil, mi je dlani objel s svojimi in se mi začel v solzah izpovedovati:

Prihajal je iz Burse, ime mu je bilo Kemaleddin, imel je mater, očeta in tri sestre. Tri lepa dekleta, stara šestnajst, osemnajst in dvajset let. Vse tri je imel rad, svojo najmlajšo sestro pa je oboževal. Zdaj ni imel več nikogar. Naši so jih vse pobili. Prisegel je pri koranu, da se bo maščeval in ubil vsako grško dekle, ki ga bo uzrl pred sabo.

Nenadoma pa je zagledal mene. In bila sem čisto takšna, kot je bila njegova najmlajša sestra, enaka do zadnje pičice. Po ničemer naju ne bi mogel ločiti. Ko me je videl jokati in moledovati, se mu je zdelo, kot bi pred njim stala njegova sestra, živa in zdrava, moja prošnja pa je bila kot prošnja njegove sestre. Ni samo pozabil na prejšnjo prisego, temveč je tokrat prisegel, da bo naredil vse, kar je v njegovih močeh, da ne bom jokala jaz, njegova sestra.

Potem sem bila jaz na vrsti, da mu povem svojo pravljico o izjemni ljubezni, ki naju je povezovala – brata in mene. On je jokal, jaz sem jokala, rekla sva, da je za vse kriva vojna. Svetoval mi je, naj ne stopam k oknu, da me ne bi videli, ker sva bila v nevarnosti tako midva kot on.

Naslednjega dne je bilo vse tako, kot je napovedal. Sledila sem vojaku, ki me je odpeljal tja, kamor mi je rekel častnik, in kmalu sem zagledala

brata, ki sta ga vodila dva vojaka. Brž ko sem ga zagledala, sem zaslutila, kaj se bo zgodilo. Neobrit, z brki in brado, ne samo da ni bil podoben sedemnajstletniku, ampak je bil videti, kot bi imel že zdavnaj trideset let. Kmalu so ga spet privedli mimo, izgubil se mi je z oči in nisem ga več videla. To je bilo zadnjič.

Odšla sem skupaj z vojakom, v duši pa nisem imela dovolj prostora, da bi zместila vso svojo žalost in obup. Neustavljivo sem jokala. Toda ko se je ta nepozabni moški vrnil domov, mi je vlil novo upanje, trdnejše: zadnji hip, tik preden bo odplula zadnja ladja, bo spravil mojega brata iz ječe, ne da bi kogar koli prosil za dovoljenje, midva pa bova čakala nanj v pristanišču in ga v vsesplošni zmedbi in direndaju pretihotapila na ladjo.

Minila sta še dva dneva. Počutili smo se že kot družina. Uredila sem mu obleko, mu prišla gumbi in pokrpala nogavice. On pa je skrbel za nas kakor za svojce. Vsako jutro je pošiljal v ječo vojaka s polno košaro hrane. Ko se je tretji dan proti večeru vrnil, nama je rekel, da bo jutrišnji dan odločilni. Odplula bo zadnja ladja. To je bila naša prilika.

Vendar se zdi, da ne more usode nič odvrniti. Še preden se nama je uspelo spustiti v pristanišče, kot smo se dogovorili, se je mladi turški častnik že vrnil ves iz sebe. Tistega jutra se je zgodila tragedija. Klet je bila prazna. Vse jetnike so odpeljali v globino Anatolije.

Nobenega razloga nimam, da bi podvomila, da ga je res šel iskat v ječo. (Ko se je brat vrnil iz ujetništva in sem mu omenila nekaj malega o vsej zadevi, se je spomnil, da mu je res neki znanec, ki je prišel z naslednjo pošiljko, rekel, da je neki Turek vztrajno ponavljal ime Ilias.)

Kot sem že povedala, je bila to zadnja ladja, ki naj bi še odplula. Mladi turški častnik me je rotil, naj grem. Oče me je prosil ves v solzah. Mladenič mi je skušal ves zgrožen razložiti, kaj bo sledilo, če ne odideva. Njegova četa bo naslednjega dne krenila od tod in moral naju bo izročiti vojski. Mučili naju bodo, njemu pa sodili, saj je bil njegov prestopnik dovolj resen za smrtno kazen – med vojno je skrival sovražnika. Hkrati mi je znova in znova obljubljal, da mu bo, če kdaj naleti na mojega brata, pomagal zbežati ali mu vsaj pomagal po svojih najboljših močeh.

Napol sem omedlela. Spomnim se, da sta me dvignila za eno roko vojak, za drugo on, in me odnesla dol po stopnicah. In čim sem bila zunaj, so zatresčili vrata, da se ne bi mogla vrniti.

Poskrbel je za vse. Pri vratih naju je čakal otovorjen konj. Rekel je očetu, da ne ve, kam naju bodo odpeljali niti kaj naju bo čakalo tam, kamor greva. Zato nama je v dve veliki vreči natrpal deke, rjuhe, žimnice, očetovo perilo in živež za en teden.

Poljubila sem mu roke, on pa me je nežno in skrbno poljubil na lase in slišala sem, kako je zašepetal: »Zehra, Zehra.« Morda je bilo to ime njegove sestre. Nisem mogla izdaviti niti besede, jokala sem.

Vse dokler ga je bilo mogoče razločiti, sem s palube parnika gledala njegovo vitko postavo v pristanišču, ko nama je mahal v slovo. Želim mu vse dobro, kjer koli že je. Nikoli ga ne pozabim omeniti v svojih molitvah.

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.89-98>

Stratis Dukas

Zgodba nekega ujetnika

Ob uničenju Smirne sem bil skupaj s starši v pristanišču, v Punti. Iztrgali so me iz njunih rok. Ostal sem v Turčiji kot jetnik.

Prijeli so me opoldne skupaj z drugimi. Zvečerilo se je že, patrolje pa so v vojašnico še kar vodile moške. Skoraj opolnoči, ko smo bili že nagnetení drug ob drugem, so vstopili pazniki in nas začeli tepsti s koli, kamor je priletelo, brcati te, ki so sedeli na tleh s kolenom ob kolenu, in gaziti po njih. Na koncu so si izbrali in vzeli, kolikor so jih hoteli, in med preklinjanjem odšli.

Ustrašili smo se, da nas bodo vse pobili.

Pisar, ki je imel pisalno mizo poleg vrat, nas je poslušal, ko smo se žalostno pogovarjali, in nam je pomignil, naj pridemo bližje.

»Ko bodo prišli,« nam je rekel, »in vas poklicali, se umaknite nazaj. In zadržite moje besede zase, ne izdajte me.«

Od tistega večera so vsako noč jemali ljudi iz dvoran, mi pa, ki smo poslušali streljanje s Kadifekalesija,¹ smo se tolažili: »Najbrž streljajo v tarčo.«

Po dneh, ki so minili v strahu, nas je prišel prevzet častnik s štiridesetimi vojaki. Odpeljali so nas na dvorišče in nas ločili od civilistov; takrat sem videl tudi brata. Razdelili so nas po štiri in štiri in nam ukazali, naj pokleknemo, da nas bodo prešteli. Častnik, ki nas je nadziral s konja, je rekel:

»Poskrbel bom, da od vas ne bo ostala niti sled,« in izdal ukaz, naj krenemo. Vseh v postroju nas je bilo kakšnih dva tisoč.

Čim smo stopili ven, so nas odgnali na trg. Tam je turški živelj, ki nas je čakal, planil po nas kot drhal: mize, stole, kozarce, kar jim je pač prišlo pod roke, so metali v nas z vseh strani. V kavarnah so bili z njimi tudi frankovski² mornarji in so pasli zijala.

¹ Kadifekale(si) (tur. »žametna trdnjava) je stara smirnska akropola na hribu Pagosu, danes imenovanem Kadifekale Dağ (op. prev.).

² Sicer zastareli izraz je bil v tem obdobju v rabi za vse zahodne Evropejce, zlasti pa Francoze (op. prev.).

Ko smo prišli na Basmahane,³ se je pred nas postavil neki hafiz.⁴ Pogledal nas je:

»Alah, Alah,« je rekel, »kaj se tu godi!«

In je poklical askerja ago.⁵ Ta se je ustavil.

»Stotnik!« je spet zavpil.

Pekete, pekete je prijahal stotnik in pozdravil. Hafiz ga je vprašal:

»Ali to uči naša knjiga?«

Stotnik je odzdravil.

Mi pa smo v vrsti stopali mimo njih.

Opoldne smo prišli v Halka Bunar.⁶ Tam so nas obdali z žico. Ko se je zvečerilo, je prišel turški efe iz naše vasi in nas je poklical po imenih, naj stopimo naprej, češ da nas bo rešil, v resnici pa bi nas ubil. Mi pa smo se vrgli na tla, da nas ne bi prepoznal.

Ob zori je prišel iz Magnisije drug častnik in so nas odgnali. Cele ure smo hodili. Nismo vedeli, kam nas peljejo. Samo po okolici smo ugotovili, da gremo proti Magnisiji.

Namesto da bi nas peljali po javni cesti, so nas vlekli po gorah, in ko nismo bili več v ravnini, smo se razkropili. Tam nismo mogli hoditi v vrsti po štiri in štiri. Vojaki pa so kriče ukazovali:

»Po štiri in štiri! Po štiri in štiri!«

Poskušali smo, vendar smo se spet razkropili. Tiste, ki so obnemogli in ostali zadaj, so civilisti zvlekli v gozd in pokončali.

Z veliko napora smo prišli do javne ceste.

Tam pa so nas spet čakale gruče starih ljudi, od šestdeset do osemdeset let, s starinskimi noži, in ko smo se jim približali, so planili nad nas in stotniku klicali:

»Prepustite jih nam, da opravimo z njimi!«

Stotnik pa se je smejal in jim odgovarjal: »Ne.«

Mi smo mu vpili:

»Gospod stotnik, zanesemo se na vas.«

In smo šli dalje.

Ceste na levo in desno so bile posute s smrdečimi trupli. Pri vodnjakih so stali stražarji in čuvali vodo, ki je tekla iz pip, mi pa smo gledali in smo bili še bolj žejni.

Veliko jih ni zdržalo poti. Jaz sem hodil skupaj z bratom, in ta je nosil boršo enemu izmed Turkov, ki so nas stražili, zato sem pomislil: »Denar imava, dajva mu ga, in bova lahko pila.« In sem bratu rekel:

3 Železniška postaja v Smirni (op. prev.).

4 Turški učenjak, ki zna recitirati Koran na pamet (op. prev.).

5 Častnika (tur., op. prev.).

6 Predmestje Smirne, danes Halkapınar (op. prev.).

»Zelo sem žejen, ne bom zdržal.«
 »Stisni zobe, brat,« mi je odvrnil, »če vidijo, da imava denar, naju bodo ubili.«
 »Ne, ne morem več, daj mi denar, da bova lahko pila.«
 Dal mi ga je in stekel sem naravnost k Turku.
 »Malo vode,« sem mu rekel, »vsak hip bo po meni.«
 »Kaj praviš, pes? Niti požirka ti ne dam.«
 »Asker aga, stori dobro delo, na, pa še ta denar vzemi.«
 »Daj mi ga,« mi je rekel, »in spij skrivaj.«
 Pil sem in dal tudi bratu.
 To se je dogajalo avgusta.

Končno smo nekega večera prispeli v bližino Magnisije. Tam nas je čakala množica z gorjačami in kričala:

»Ujetniki prihajajo!« In so planili nad nas.
 Stotnik jim je zdaj govoril:
 »Pojdite stran! Ko smo se mi borili, ste se vi zabavali.«
 Razkropili so se, pri tem pa vpili, da »nas bodo nekoč *Junanlar*⁷ spet klali«.

Stotnik nas je razdražen segnal na kup, kot ovce v ogrado, in okrog nas postavil stražarje.

Voda, kruh, ničesar takega ni bilo!

Kdor je imel denar, ga je dal stražarjem in je pil. Tudi naša skupina ga je dala nekemu Arabcu in nam je prinesel polno vedro.

»Samo hitro,« nam je rekel tudi on, »stotnik ne dovoli.«

Pil sem in pil ... Brat me je potegnil stran, da bi pil še on, k vedrici so planili še drugi, in voda se je izlila.

Naslednje jutro, še v temi, je stotnik zavpil:

»Pripravite se!«

Postavili smo se v vrste štiri po štiri in krenili. Odgnal nas je v Magnisijo. Tam nas je zaprl v bolnico, ki je stala med borovci, obdana z ograjo, in nas predal nekemu desetarju.

Od utrujenosti nismo čutili lakote, samo žeja nas je mučila. Kot bi bili bolni, smo se ulegli pod borovce in žvečili sveže borove iglice, nastlane po tleh. Ko se je na nebu pokazalo nekaj oblakov, smo prosili za dež. Oblaki so se razširili, potemneli, se spustili nižje in se spet počasi razkadili. Sonce je zdaj začelo še bolj žgati, mi pa smo obupani kričali:

»Vode! Vode!«

Vendar nas ni nihče slišal.

7 Grki (tur., op. prev.).

Čez pet ur je prišel neki svetlolas, dobro oblečen hodža in mi smo ga v en glas prosili:

»Hodža, Alah askina,⁸ žejni smo, vode!«

Kot bi se razveselil naše bede. Rekel je:

»Ko bi vas le gledal takšne do bridkega konca, kako se plazite kot kače.«

In je šel.

Ta je šel, na vozu pa se je pripeljal drug. Mi smo spet vpili.

»Alah askina, malo vode, žejni smo, ne moremo več!«

Ko si nas je še ta dobro ogledal, je rekel:

»Dovolj zabave.«

In je ukazal vozniku, naj odpelje.

Tako je minilo sedem dni. Kdor je imel denar, je pil, kdor pa ga ni imel, je pil svoj urin.

Številni so pocepali od žeje in lakote. Stražarji so nam naprtili, naj jih odstranjujemo. Mi pa smo se prerivali, vsak bi rad šel nosit, ker bo zunaj pil vodo.

Ven jih je šlo kakšnih dvajset s cizami in so jih odvrgli daleč stran, zunaj mesta ...

V bolnici so bili tudi ujetniki iz Magnisije, ki so nam rekli, da je v vodnjaku na dvorišču voda.

Nismo jim verjeli.

Ponoči so nas zbudili kriki in izvedeli smo, da so Magnisijčani razbili lončeno vodovodno cev in je pritekla voda. Vsi smo planili pokonci in se spet prerivali, kdo bo prvi pil. Stražarji so zaslišali hrup in so začeli streljati. Ko je bilo že precej trupel, so nas zaprli za žico. Tam notri smo nabirali prgišča blata in ga sesali.

Čez sedem dni je spet prišel hodža in mi smo ga kriče rotili.

»Molčite,« nam je rekel, »ker bom odšel, če boste kričali. Prišel sem vam pomagat.«

Ravno takrat so prinesli košare s komisom. Postavili so nas v vrsto po dva in dva in dali vsakemu paru pol. Potem so nas v vrsti spustili k vodnjaku pit vodo.

Tega dne je prišel pomemben mož iz Ahmetlija, so nam rekli vojaki, in »od zdaj naprej se vam bo dobro godilo«.

Zvečer so nas obrali! Kar smo imeli na sebi, prstane, ure so nam vzeli. Še celo zlate zobe so nam izruvali iz ust.

Zjutraj so nas odgnali. Ko smo se odpravljali, so se zunaj zbrali zejbečki z zurnami in tapani.⁹ Ko smo prišli ven, so nas napadli z orožjem. Takrat je prišel drug častnik. Prevzel nas je in smo krenili.

Tri ure hoda iz Magnisije je bil velik ograjen vinograd. Tja nas je zaprl in postavil stražarje, da so nas stražili do zore.

Razpršili smo se med obrano trto in jedli liste s komisom.

8 Za božjo voljo (tur., op. prev.).

9 Zurne so ljudsko pihalno glasbilo, tapani pa ljudski bobni (op. prev.).

Ko se je znočilo, sta dva poskušala zbežati. Stražarji so ju zgrabili in ju ubili pred našimi očmi. Zjutraj nam je stotnik rekel:

»Neverni psi! Jaz skrbim za vas, vi mi pa bežite?«

In je ukazal, naj nas odženejo.

Ure in ure smo hodili. Ustavili smo se na neki postaji in prišlo je nekaj turških civilistov. Prosili so častnika, naj jim dovoli pogledati, ali je med nami nekdo, ki ga iščejo, da bi ga vzeli.

»Prav,« jim reče. »Poglejte, in če ga najdete, ga vzemite.«

»Aferim, aferim,«¹⁰ so rekli in se zrinili med nas. Našli so ga. Armenec je bil, vrtnar s te postaje.

»Glej ga, prekleti Armenec, tebe iščemo.«

»Kaj bi radi od mene?« jim je rekel. »Samo Bog mi lahko sodi.«

In je z dvignjeno glavo, kot bi želel, da ga vsi vidimo, šel skozi naše vrste.

»Vzemite ga!« je zavpil stotnik.

Ko je Armenec to zaslišal, se je vrgel na tistega, ki je prvi stegnil roko, da bi ga zgrabil, in mu divje pregriznil goltanec.

Preostali so ga pri priči ubili; prej je utegnil še reči:

»Kar dajte, maščeval sem se že.«

Za seboj smo pustili še toplo truplo, ki so ga brcali naokrog, in krenili proti Kasabasu. Tam je bilo eno samo pogorišče. Zaprli so nas v ogrado. Od tam smo videli, kako so mimo vodili druge ujetnike, in ko smo od daleč slišali njihove krike, smo se zahvaljevali Bogu.

Zjutraj so nas odgnali v Ahmetli. Ko smo prispeli, nas je stotnik čakal na postaji, in od njega smo izvedeli, da bomo ostali tam.

Odpeljal nas je na neko izsušeno gmajno in nas pustil na soncu. Mi smo ga prosili, naj nas odpelje na drugo stran, kjer je bilo drevje.

»Ne,« nam je rekel, »na soncu boste.« In je šel.

Popoldne je začelo deževati. Razveselili smo se. Pili smo vodo v prgiščih, umili smo se in se ohladili.

Ko se je zvečerilo, je prišel stotnik in nas postavil pod nadstrešek. Stojte smo dočakali jutro. Vso noč je deževalo.

Zjutraj je spet prišel; s seboj je imel še pisarja. Razdelil nas je v brigade in izločil obrtnike, kakšnih deset pekov in mesilcev testa, dvajset tesarjev in kovačev in ravno toliko zidarjev in fasaderjev; ko jih je izločal, jim je govoril:

»Vi, ki ste rušili, boste zdaj zidali.«

In jih je izročil vojakom.

Pisar je zavpil:

»Ni nihče izmed vas mlinar? Zrnje imamo za mletje. Ni nihče izučen za mlinarja?«

¹⁰ Odlično, odlično (tur., op. prev.).

Naprej so stopili moj brat in še dva druga.

Mesilci so šli v pekarno in napekli komis iz nepresejane ječmenove moke. Od tistega dne so nam ga delili po četrť.

Nekega dne sta dva mesilca ukradla malo testa, ker sta načrtovala pobeg. Stražar ju je zalotil pri kraji. Zjutraj so ju odpeljali pred stotnika, ki je živel v neki bajti v bližini.

»Tale dva sta včeraj ukradla testo, da bi zbežala,« so mu rekli.

Stotnik je izza pasu potegnil pištolo.

»Glejte, kdor bo še poskušal kaj takega, bo crknil kot pes,« je rekel in ju ubil pred našimi očmi. Potem nam je naložil, naj očistimo postajo. Od nesnage so nas zbolele oči.

Neki narednik, ki je stal ob nas, ime mu je bilo Turan, je divje vpil na nas in nas tepel, da bi ga občudovale ženske z vlaka. Tistim od nas, ki so jih oči hudo bolele, je rekel, da jih bo odpeljal v bolnico, da jih pozdravijo, v resnici pa jih je odgnal v sotesko in jih pobil.

Nekega dne je stotnik stražarjem ukazal, naj v vaseh razglasijo, da lahko, kdor potrebuje hlapce, pride in si jih vzame.

»Vseh sort jih imamo, jim povejte: pastirje, zidarje, kovače, kar potrebujejo.«

Zjutraj so prišli muhtarji¹¹ in si začeli izmed nas izbirati po petdeset, osemdeset mož, kolikor so jih pač potrebovali, kot bi bili živina.

Takrat se nas je dvanajst sovaščanov dogovorilo, da bomo izvedeli za kako dobro vas, in ko bodo spet prišli iskat obrtnike, bomo šli vsi skupaj.

Čez nekaj dni nam je neki desetar, ki nam je bil naklonjen, ker smo mu že na začetku, ko so nas prijeli, podarili pas, ki mu je bil všeč, rekel:

»Pripravite se. Tu blizu je dobra vas, Bunarbaşı pri Bozdađu. Dobro se vam bo godilo.«

Vprašali smo ga, ali bo šel tudi on z nami.

»Ne,« nam je rekel, »meni stotnik ne pusti. Predal vas bom muhtarju.«

Predal nas je in smo šli.

Prišli smo do divje hruške ob cesti in se vrgli na nezrele hruške.

»Dajte no, pridite,« je vpil muhtar, »večer je že.«

S polnimi usti smo se vrnili na pot.

V vas smo prišli ponoči. Razdelili so nas na tri kraje, po štiri. V tej vasi smo delali dvajset dni. Že od prvega dne smo se odločili, da bomo dezertirali, in smo začeli skrivaj spravljati kruh in kar nam je še preostalo od hrane, za na pot.

Na koncu smo določili dan. Krenili bomo v petek opolnoči. Ko je bil čas, sem zbudil tovariša, in drug za drugim smo se zbudili vsi. Vendar so si drugi premislili. Midva sva jim rekla:

»Odločena sva, da greva.« In sva šla.

11 Predstojniki vaških skupnosti (iz tur., op. prev.).

Ko sva bila že kakšno uro hoda od vasi, sva prišla do brezna s hudournikom na dnu. Tako globoko je bilo, da sploh ni bilo slišati bučanja. Tam sva se ustavila.

V bližini je bila še ena vas. Psi so naju zavohali in začeli lajati.

»Izdali naju bojo,« sem rekel tovarišu, »še nocoj morava priti čez.«

»Ja,« mi je odvrnil.

Spuščala sva se, se plazila in oprijemala kamnov, toda ni nama uspelo. Na sredi spusta sva se ustavila v skalni votlini. Tam sva dočakala zoro.

Ko se je zdanilo, sva nad breznom zaslišala glasove. Za petami so nama bili, mladi in stari, in so naju lovili s psi.

Sčasoma so se glasovi oddaljili. Še nekaj časa sva ostala v skrivališču, potem pa sva se spet začela spuščati po strmini.

Sonce se je bližalo opoldnevu, ko sva se znašla spodaj v kotanji.

»Vaj, vaj,«¹² sva zavzdihnila, ko sva videla drugi breg, na katerega se bova morala vzpeti. Nekaj časa sva hodila pokonci ob dreveči vodi, potem sva stopila vanjo. Drselo nama je na velikih kamnih. Voda nama je segala do kolen.

Ko sva tako šla predse, sva v bližini na lepem zaslišala škrebļanje. Ustrašila sva se; stisnila sva se tesno drug k drugemu in opazovala. Nizko nad nama so krožili krokarji. Sklonila sva se in pila vodo, čeprav nisva bila žejna. Potem sva premočena stopila iz potoka in se začela vzpenjati.

Sonce je zahajalo, medtem ko sva se vzpenjala in se oprijemala korenin ščavja. Trudoma sva prilezla na vrh. Zvečerilo se je že.

Ko sva prišla na ravnico, sva se razgledala naokrog. Pred seboj sva v daljavi zagledala kočē jurukov.¹³ Psi so lajali. Pastirji so si klicali:

»Psi lajajo, ljudje grejo.« In so streljali v zrak.

/.../

Od daleč sem zagledal še eno veliko čredo ovc, ki so se spuščale po bregu in se pasle med oljkami. Ko sem prišel bliže, sem poklical pastirja, ker so psi začeli lajati. Pastir je šel proti meni, jaz pa proti njemu, srečala sva se in se pozdravila.

»Čigave ovce so to?« sem ga vprašal.

»Hadži Mehmedove,« mi reče, kot mi je že povedal čuvar polj.

»Mogoče tvoj gospodar potrebuje pastirja?«

»Že sedem dni hodi v Tiro po hlapca, pa ga še ni našel. Če hočeš, počakaj, da se vrne. Ali se spoznaš na pastirsko obrt?«

»Znam in molsti in pasti.«

»Potem pa jih pojdi past, dokler ne pride. Poženi jih v bob. Gospodar je danes rekel, naj jih spustimo tja, da se napasejo.«

¹² »Oh, oh« (iz tur., op. prev.).

¹³ Juruki so bili gorski Turki, heretiki (op. prev.).

Jaz sem šel in požvižgal čredi, ki me je ubogala, kot bi me poznala.

Okrog poldneva sem videl hadži Mehmeda, kako se je bližal sam na konju. Ko je takole sedel v sedlu, se mi je zazdel bogat človek. Ustrašil sem se ga. Pastir je stopil k njemu in mu pomagal razjahati. On pa je obstal, si ogledoval ovce, ki so se vrstile mimo njega, in Hasanu rekel:

»Drugačne so kot zjutraj. Zdi se mi, da so se dobro napasle, živahne so.«

»Ja,« mu je rekel, »novega pastirja imamo.«

»Kje pa je! Jaz pa ga iščem po Tiri.«

Hasan mi je pomignil, naj pridem zraven. Začel sem se tresti. Od strahu mu nisem mogel pogledati v obraz.

»Pridi sem,« mi je rekel. »Si ti pasel ovce? Od kod si?«

»Iz Makedonije,« sem mu rekel. »S Kosovega polja.«

»Zdiš se mi dober, priden. Obdržal te bom. Sreča te je prinesla k meni. Vsak dan sem hodil v Tiro po pastirja in se vračal praznih rok. Kako ti je ime?«

»Behçet,« sem mu rekel.

»Hvala,« mi je rekel. »Verjetno si lačen. Greva domov.«

Krenila sva. On na konju in jaz peš. Počutil sem se, kot da me pelje na vislice.

Ko sva šla mimo džamije, se je prikazalo kakšnih dvajset oboroženih četašev z nabojnicami. Ko sem jih zagledal, sem prebledel. Šaljivo so ogovorili mojega gospodarja:

»Sedem dni hodiš v Tiro in se vračaš, pa nisi našel boljšega pastirja!«

»Je že v redu,« jim je rekel. »Spomladi, ko bomo delali jogurt, ga bom poslal, da se pomeri z vami.« In je ošinil s pogledom mojo suho postavo.

»Pusti jih,« mi je rekel, »ne jemlji si k srcu.« In sva krenila dalje.

Ko sva prišla do hiše, mi je rekel:

»Sezuj si opanke in pridi gor.«

»To se ne spodobi,« sem mu rekel, »umazan sem.«

»Pravim ti, sezuj se in pridi gor.«

Sezul sem opanke in jih odložil ob stran, pripravljen, da jih vsak hip pograbim in zbežim.

Gospodar je imel strica, očetovega brata, in poklical ga je, da se dogovorita za mojo mezdo. Potem je ženskam naročil, naj postrežejo s hrano, in pogrnilo so soffro.¹⁴ Gospodar se je umil, zmolil in sedel k mizi, ne da bi jedel.

»Jej, fant,« mi je rekel, »ne oziraj se name. Jaz se postim. Zaobljubil sem se, da se bom tri leta postil, če se džauri poberejo. In vsemogočni me je uslišal.«

»Ja,« sem rekel. »On jih je pregnal, in ne naša sila.« Vzelo mi je tek. Pojedel sem nekaj grizljajev in vstal od mize. Vstali so še oni.

Dali so mi tobak, da si zvijem cigareto, in me spet začeli spraševati, od kod sem prišel.

¹⁴ Nizko, okroglo mizico (op. prev.).

»Iz Aydina,« sem jim rekel, »prišel sem s trebuhom za kruhom.«
 »Zdaj, ko si prišel sem,« so mi rekli, »se nič ne boj. Dobro ti bo. *Junanlarji* so odšli. Tu vladamo mi.«

»Ja,« sem rekel, »odšli so. Ne omenjajmo jih.«

»Ismi rahmani rahim.«¹⁵ In pogovor se je vrnil na začetek.

»Si pastir?« me je vprašal gospodar. »Ali dobro obvladaš to obrt?«

»Ja,« sem mu odgovoril. »Preizkusi me, gospodar, in če se bom izkazal, me obdrži.«

»Če bom zadovoljen s tabo, ti pri meni ne bo ničesar manjkalo. Kakšen dogovor hočeš?«

»Za dva meseca,« sem mu rekel, »da se bolje spoznava, potem pa bomo videli. Takrat pa se lahko domeniva za naprej, za leto ali dve, kolikor boste hoteli.«

To sem rekel, ker sva se s tovarišem dogovorila, da se bova srečala čez dva meseca.

»Prav,« mi je rekel, »naj bo tako. Koliko hočeš?«

»Petdeset lir,« sem mu rekel, »za ta dva meseca.« V resnici sem hotel samo zaslužiti za kruh.

»To je veliko,« mi je rekel, »dvesto petdeset ovc z jagnjeti imam in tri hlapce. Ne izide se mi. Reci manj. Če bom zadovoljen s tabo in boš dobro opravljal svoje delo, ti jih bom dal, ko se izteče najin prvi dogovor. Za zdaj jih vzemi petintrideset in ostani.«

»Ne. Štirideset,« sem mu rekel, »in zelo boš zadovoljen.«

»Naj bo,« mi je odvrnil, »pet bankovcev gor ali dol. Dobil boš obleko in hrano, in kadar boš hotel, boš lahko šel v mesto.«

Dogovorila sva se.

Tisti večer je bila zabava. Dobro sem se imel.

»Bahçet,« mi je rekel gospodar, »pozabil sem. Najbrž si želiš iti spat, ker si utrujen.« In me je odpeljal v izbo. Dal mi je pelerino in mi pokazal nekaj obleke, ki so jo že prej prinesle ženske.

»Na, preobleci se,« mi je rekel, »in si postelji, to je tvoje.«

Niti očesa nisem zatisnil od strahu. Ves čas sem se bal, da me bodo izročili. Tako sem prebil noč, ovit v pelerino.

Ob svitu sem zaslišal glasove.

»Bahçet,« me je kmalu poklical gospodar, »si vstal?«

»Ja,« sem mu odgovoril in šinil pokonci.

Hitro sem se umil. Skupaj smo spili kavo in odšla sva v ogrado. Jaz peš in on na konju. Ostali pastirji so naju čakali tam.

Čas je bil, da odženemo ovce iz ograde. Med tem, ko smo jih gnali ven, sem jih naštel tristo, ovc z jagenjčki in jalovk.

15 Lokalna varianta rekla Bismillah rahmanir rahim, »V imenu Boga, najsočutnejšega in najbolj usmiljenega« (iz ar., op. prev.).

»Gospodar,« sem mu rekel, preden sem krenil, »od danes jih bom vsak dan preštel, in če se katera izgubi, bo to šlo na moj račun, če pa pogine, ti bom prinesel njeno runo.«

Gospodar me je potrepljal po hrbtu.

»Kakor si rekel, Behçet. Držiš besedo. Bravo.«

Zvečer sem od dvesto petdesetih ovc namolzel štiriinpetdeset ok mleka. Skupaj z jutranjo molžo šestinosemdeset. Ko je prišel gospodar, se je začudil. Računal je na kakšnih dvaintrideset ok mleka.

»Vaj, vaj,« je dejal, »to pa je veliko. Tu smo imeli Grke, po znanju obrti si jim kos. Enakovreden si jim.«

»S Kosovega polja sem,« sem mu rekel, »pri nas nimamo ničesar drugega razen živine.«

»Srečo imam,« se je veselil, »nad pastirjem se zdaj ne morem pritoževati. Zadovoljen sem.« In mi je dal halvo.

Hasan se mu je pritožil, da je že tri leta pri njem, pa mu še ni dal halve.

»Kdor je marljiv in gospodaren,« mu je odgovoril, »se mu dobro godi.«

Blizu nas so imeli ograde tudi Arvaniti.¹⁶

Nekega dne, ko sem prignal ovce na pašo, me je na cesti pričakal njihov gospodar.

»Škoda,« mi je rekel, »da tako zapravljaš znanje. Pridi k meni in boš samo molzel.«

»Ne,« sem mu odgovoril, »dogovoril sem se. Ne bom prelomil dane besede.« In sem šel.

Zvečer, ko se je srečal z mojim gospodarjem, mu je rekel:

»Kje si našel takšnega pastirja? Ukradli ti ga bomo!«

»Ovce ti še dam, pastirja pa ne,« mu je rekel in začela sta se šaliti.

Nekaj časa je minilo od tedaj. Nekega dne pa je moj gospodar prišel iz Tire in mi rekel:

»Pridi, da ti povem dobro novico.«

»Ko bi le bila dobra,« sem mu rekel.

»V Aydinu so prijeli džaura, ki se je udinjal pri Turku in se pretvarjal, da je musliman.«

»Vse mi povej,« sem mu rekel, »kako so ujeli psa?« Začutil sem cmok v grlu.

»Šel je molit v džamijo, pa se ni znal umiti. Po tem in še po čem drugem ga je prepoznal hodža. Pri priči so ga pograbili in ga obesili na veliko platano na trgu.

Iz podrobnosti, ki mi jih je povedal, sem razbral, da je bil to moj tovariš. Tako sva še pred marcem sklenila novi dogovor za petdeset bankovcev, stroški pa so ostali njemu tako kot prej.

Prevedla Lara Unuk

16 Poimenovanje za Albance, ki so se na grškem ozemlju naselili v srednjem veku (iz gr., op. prev.).

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.99-102>

Ilias Venezis

Spokojnost

Nekega jutra v juliju 1923 ni pihal severnik, ki sicer v tem letnem času piha v Saronskem zalivu. Na enem od golih gričev Anavisosa sta kopala dva do pasu gola moška. Z njiju je tekel pot. Spodaj, v daljavi, se je v soncu lesketalo morje, ozračje je bilo gosto in koprenasto. V solinah, v »vrtovih«, ujeta voda je bila tako nepremična, da je sama dodeljevala obliko času in kraju.

»Utrudil sem se,« je rekel eden od obeh moških, »v tej vročini!«

Drugi je prenehal udarjati po zemlji.

»Jaz tudi, Vasilis, naveličal sem se. Kam to vodi?«

»Potrpiva,« mu reče prvi. »Če bova imela srečo, bova na zeleni veji!«

»Aha, če bova imela srečo! Zaenkrat pa sva lačna, medtem ko si preostali tam doli služijo kruh.«

In je pokazal dol na nepremične soline.

»Jaz pravim,« je nadaljeval, »da se še midva spustiva tja dol. Dovolj mi je!«

Toda drugi ni hotel odnehati.

»Že cel mesec kopljeva, zdaj pa bova na vsem lepem vse skupaj pustila? Pa saj mora biti. Tu nekje, nama je rekel Zeleni, bi morala najti kip in potem, ko ga bova našla, o ... takrat ...«

Ni dokončal misli, ker sta se že tolikokrat pogovarjala o istem.

»Pa si prepričan,« mu je odvrnil prvi, »da ti ga bo plačal po poštenu ceni, kaj? Spomni se, kaj se je zgodilo z žensko, ki so jo našli pred tremi leti ...«

Ja, spominjal se je, kaj se je zgodilo pred tremi leti. Našli so jo drugi vaščani. Čudovito dekle z zaprtimi vekami, ki ga je zemlja ljubeče ohranila tri tisoč let. Takrat jo je Zeleni odkupil za drobiž. Po drugi strani pa, če ne bi bilo njega, bi jo morali predati lokalnim oblastem, ravno tako za drobiž. Šele kasneje so iz časopisov izvedeli, kakšno ogromno vsoto je dobil preprodajalec starin ob prodaji kore, ki je odpotovala v Ameriko.

O tem sta se pomenkovala, ko je eden od njiju uprl pogled v daljavo in zagledal oblak prahu, ki se je dvigal čisto na koncu poti, tam, kjer se je dotikala gričev.

»Poglej!« je presenečeno rekel. »Kaj neki je to?«

»Čreda koz! Kaj drugega bi bilo?«

Sogovornik pa se ni strinjal.

»Ob tem času to ne more biti čreda. Najbrž so ljudje.«

»Ljudje tukaj? Pa še koliko? V solinah je dovolj delavcev. Po kaj bi prišli?«

»Pa so, glej! Glej!«

Z dlanmi sta si naredila strešico in opazovala. Veliki oblak se je dvigal vse višje, bližal se je. Bil je kot živa snov, ki je strahoma in previdno vdrla skozi vrzel med gričema v nepremično krajino in se je molče, z neomajnim živalskim instinktom, valila skozi edini prijazni izhod iz nje k morju.

»Kot da bi bila vojska!« je spet spregovoril eden od obeh vaščanov, še bolj presenečeno. »Ampak ne!« se je brž popravil. »Vidim ženske in otroke.«

Preplašeno sta si pogledala v oči. Kaj počnejo vsi ti ljudje, ženske in otroci, v pustoti Anavisosa? Da ni bil kje potres in ni zrušil vasi, ljudje pa so v obupu krenili na pot k morju?

»Pojdiva hitro tja dol pogledat!«

»Pojdiva!«

Oddaljena procesija se bliža, oblak prahu se daljša v gostem ozračju. Polagoma se udomačuje, meša se z ozračjem in se izgublja v njem, s tisto sposobnostjo prilagajanja, ki jo premorejo stvari tega sveta. Pod oblakom pa udomačenje ni preprosto. Gruča žensk, otrok in starcev, ki jih bičajo sonce, pomanjkanje in izčrpanost od hoje, glasno ječi. Mladih moških je malo. Večina jih je bosih, vsi pa čez ramo nosijo polno bisago ali culo.

»Ah! Kam nas pošiljajo živeti! Kam nas pošiljajo!« je glasno vpila neka ženska. »Pa saj to je puščava!«

Tedaj so še druge ženske, ko jim je ena dala iztočnico, začele vse hkrati tarnati in preklinjati usodo.

»Umrli bomo v tej divjini! Umrli bomo mi in naši otroci! Umrli bomo!«

Odrasli moški in starci so po najboljših močeh poskušali umirjati paniko. Vsakdo je poskušal pomiriti žensko ob sebi, ženo, mater. Vendar se je v gostem zraku vrtinčil brezup, sila, rodovitna kot cvetni prah.

»Čisto nič!« so tarnale. »Nič nas ne bo rešilo! Tu bomo ostali!«

Ko bi tu le bilo kakšno drevo – tako so vpile. Če bi bilo tu drevo, bi si lahko spočili v njegovi senci. Toda na vsej ravnici ni bilo videti niti enega trsa, ki bi štrlel v nebo. Povsod se je črnila le rujevina, na kateri so se poigrali sončni žarki.

Trpljenje zaradi pomanjkanja vode se je začelo takrat, v tej hudi uri. Ko so odšli iz Kalivije, zadnjega naseljenega kraja v okraju, so jim rekli, da bodo na poti navzgor videli dva vodnjaka, kasneje, blizu morja, pa še enega. Prišli so do prvega vodnjaka, se odžejali in se napotili proti naslednjemu. Pričakovanje jim je tolažilo strašno žejo, in ker je bilo pričakovanje, jim je malo tolažilo srce s svetlobo.

Tedaj ko je od njihove prednje straže, od teh, ki so hodili prvi, prišlo sporočilo: »Suh je! Vodnjak je suh!« so, že preveč brez moči, da bi se spopadli z usodo, vsi hkrati posedli po tleh, in oblak, ki se je privzdigoval izpod okrvavljenih nog, je obstal nad njimi. Gluho stokanje je prodrlo skozi to rumeno kopreno in se poskusilo dvigniti k Bogu.

»Kaj smo mi krivi!« so vpili. »Kaj smo mi krivi!«

Vpili so. Nato je njihov glas začel počasi slabeti, vse dokler ni zamrl v tihem ječanju.

Tedaj so se zaslišali koraki enega izmed njih, ki je sam odšel naprej, zdaj pa se je vračal in vzklikal:

»Pokonci! Pokonci! Morje!«

Morje! Le kje je to morje! Padla gmota se je pri priči zganila kot val. Topla misel na morje jo je pretresla, potem pa jo je silovito privzdignila s strašansko močjo besed.

»Pokonci! Pokonci!« so vzklikali moški. »Samo še malo zdržite! Bližamo se morju!«

Oblak, ki se je spustil nizko nadnje, je spet zajel veter v jadra in odplul skupaj z njimi, nebeška ladja. Hiteli so v nižino, zavili okrog majhne vzpetine, ko se je dvignil nov glas, bolj vroč in bolj divji, in se razkadil v prahu:

»Sol! Sol! Poglejte tja dol!«

Beli stebri solin, nepremični in brezizrazni spomenik, so se lesketali v tišini globeli in soncu. Nič na svetu ne bi moglo biti bolj nepremično in brezizrazno od te suhe krajine, vendar so se za te ljudi stebri pri priči spremenili v čarovnijo, pluli so na valu in preko gor, daleč, proti daljni domovini, tja, kjer so se belili enaki stebri, enaki kot ti tukaj.

To je bil nenadni vzgib spomina in srca, daljno sporočilo iz dežele prednikov.

»Blagoslovljen bodi!« so vzklikali Bogu. »Našli smo vsaj tole tukaj,« in so kazali na sol.

Ravno takrat so zagledali vaščana, ki sta se jim bližala s hriba.

»Hej, vi! Malo postojte!« sta zavpila gruči.

Obstali so, ko so nenadoma zagledali človeka.

»Kam greste?«

»Ali ni tu Anavisos?« mu je odgovoril neki glas. »Tja gremo!«

»Kdo ste?«

»Begunci.«

»Kaj pa iščete v teh krajih?«

»Tu so nam dali zemljo!« mu je v en glas odgovorila gruča. »Tu bomo živeli!«

»Zemljo! Kakšno zemljo?« jih je presenečeno vprašal eden od njiju. »Tu, na tem kraju, raste samo ločje.«

In je dodal:

»Umrli boste, vi in vaši otroci! Umrli boste, če zares prihajate živeti v te kraje!«

Toda gruča, ki jo je zdaj gnal pogled na sol, se je že z zadnjimi močmi, ki so ji preostale, spuščala v nižino.

Vaščana sta stala in gledala za procesijo, ki je sestopala vse nižje.

»Pa zdaj?« je nazadnje rekel tisti od njiju, ki si je prvi opomogel od prese-
nečenja. »Pa zdaj?«

»Misliš, da bodo zares ostali?« se je začudil drugi.

»Nisi videl, kako obupani so bili? Ostali bodo!«

Takrat sta, s to gotovostjo, na lepem jasno uzrla, kam vodi ta sprememba: če bodo begunci vzeli zemljo, bo šel po zlu ves ta skrivni posel stikanja za antičnimi grobnicami.

»Ti pesjani!« je zaklel eden. »Gotovo bodo zasedli tudi kraj, kjer kopljeva. Če slučajno izvejo, kaj iščeva, lahko pričakujeva, da naju bodo izdali. Pa ravno zdaj, ko sva upala ...«

»Morava ga obvestiti!« mu je odgovoril tovariš. »Še nocoj bova šla!«

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.103-110>

Stratis Mirivilis

Učiteljica z zlatimi očmi

S tolkačem je potrkal na hišna vrata, in kmalu mu je odprla priletna ženska, stara kakšnih petdeset let. Bila je visoka, glavo si je zahomotala s črnim šalom.

»Gospa Vranas?« je vprašal.

Ženska je prikimala in ga s kretnjo povabila naprej. Ta resna tiha pojava z gorečimi, skoraj divjimi očmi je nanj naredila velik vtis.

Prečkala sta podolgovato, s kamni tlakovano dvorišče, vsak tlakovec je bil obrobjen s čistim apnencem. Desno in levo je stala vrsta glinenih loncev s preprostimi rožami in zelišči, vsi so bili čisto beli od apnenca. Na vsaki strani vrat sta kot vesela lakaja s svežimi listi frfotala živo zelena topola. Po zidu je plezal jasmin, posut s snegom svojih cvetov. Spomnil se je njegovega dehtenja v učilnici. Zadaj je rasla visoka višnja. Vladalo je vzdušje snage in urejenosti, ob kakršnem bi človeku moralo zaigrati srce. Kljub temu je v tej hladni tišini začutil, kako ga navdaja slutnja žalostne skrivnosti.

Najbrž zaradi te v črnino oblečene ženske, je pomislil. Ta depresivni vtis tišine prihaja od njenih krenenj. Gotovo je nema.

Ženska ga je spremila v prostorno sobo, okrašeno s podeželsko slikovitostjo.

Učiteljica je sedela v globini sobe na zelo široki klopi, ki se je raztezala ob vsej dolžini stene od strani morja.

»Dobrodošli v naši skromni hiši!«

Pospravila je ročno delo, ki ga je imela v rokah, v pleteno košarico in vstala, da bi ga pozdravila. Pomignila mu je, naj sede na isto klop. Tam sta bili dve okni, ki sta z višine gledali na odprto morje in Malo Azijo. Sedla mu je nasproti, v širok stol z naslonili za roke, in služkinji naročila, naj prinese kavo in slaščice. Ko je nagnila obraz postrani, je videl njene temne, goste in zavihane trepalnice.

Delovala je mirno in brezskrbno, on pa se je ponovno vprašal, kako bo sprejela sporočilo in žalostni zavojček padlega. Gledala ga je naravnost v oči, drzno, zvedavo in v njenem iskrenem pogledu se je skrivalo mirno pričakovanje.

Z žalostjo je potegnil denarnico iz žepa. Vstal je in se ji približal.

»Izvolite, to je,« je rekel in prevzelo ga je nenadno ganotje, ki ga ni pričakoval. Začel ji je drugega za drugim izročati spominke mrtvega. »Vaša fotografija ...«

Nehote je spet opazil, da ji sploh ni bila podobna. Molče jo je vzela. Potem ji je dal še poročni prstan.

Nato drobec šrapnela, ki se ga je dotaknila z očitnim odporom, in nazadnje urico.

»Ura se je,« ji je rekel in sam pozorno prisluhnil svojemu nizkemu glasu, »ustavila v trenutku, ko je prišlo do eksplozije. Od tedaj kaže ta trenutek. Vrnas,« tokrat mu ni več rekel pokojnik, »je rekel, da bi rad, da za vedno kaže to uro, da jo takšno dobi njegov otrok, ko bo odrasel ...«

Nekaj je zadrhtelo v njem. Dal ji je še denarnico in se spet usedel.

Ženska je urico bežno pogledala, potem pa oči privzdignila k njemu. Medtem ko je počasi zlagala vse te predmete nazaj v denarnico, je rekla:

»Da ... To je cenena urica. Ne stane ne vem koliko ... Vseeno hvala lepa za vse ... Za vaš trud, da ste vse to shranili in mi nato prinesli ... Zelo lepo od vas. Toda njegov zaboj, ki so mi ga izročili na zapuščinskem uradu, je bil izropan ...«

Njen glas je bil hladen. Žaljiva ali preprosto neumna?

Počutil se je, kot bi ga oklofutala. Na lepem se je zavedel, v kakšnem smešnem položaju sta v tej sobi tako on kot mrtvi. Vse ganotje se je sprevrnilo v prikriti bes in gnus.

»On *pa* vas je imel zelo rad, gospa,« ji je nazadnje rekel strogo in trpko, »bledlo se mu je o vas ... V blodnjah vas je videl ob sebi.«

To ji je rekel in hkrati pomislil, da bi lahko tisti *pa* tudi izpustil. Kaj mu je bilo treba komentirati tuje posle.

Učiteljica je gotovo opazila novi ton v njegovem govoru, saj je zardela in visoka loka njenih obrvi sta se rahlo zganila. Spustila je pogled na črno denarnico. Rekla je počasi, v tonu hladnega pojasnila:

»Rad me je imel ... zares ... in jaz sem storila, kar sem lahko, da bi ga osrečila. Bil je nesrečen človek ...«

Za hip se je obotavljala, potem pa je privzdignila pogled in spet s poudarkom spregovorila:

»Veliko ljudi je nesrečnih, gospod ...«

Služkinja z glavo, zavito v žalovanje, je ponovno vstopila s pladnjem s slaščicami. Na istem pladnju sta bili dve skodelici kave. Učiteljica je vstala, dala črno denarnico v predal, ga zaprla in vzela pladenj služkinji iz rok. Odložila ga je na nizko mizico in mu postregla. Njene kretnje so bile samozavestne in prikupne. Njene roke so bile bele in skrbno negovane. Drivas si ni mogel opomoči. Bil je poln ugovorov, ki jih ni imel pravice izreči, dvomov, ki jih ni mogel razrešiti.

»Priporočam vam višnje v sladkorju,« mu je rekla z očitnim ponosom. »Sama sem jih skuhala, domače, z višnje na dvorišču ... Lepo so se karamelizirale.«

Gledala ga je in s čudno preprostostjo (ali ironijo?) čakala, da ji pove, kakšna se mu zdi njena slaščica.

Tisti trenutek se je z oddaljenega konca dvorišča zaslišalo divje kričanje. To je bilo tragično in razglašeno vreščanje, za katero ne bi mogel reči, ali prihaja iz grla človeku ali mučeni živali.

Drivas se je presenečeno obrnil. Dekle je očitno vznemirjeno visoki ženski, ki ji je, brž ko se je zaslišal glas, pogledala naravnost v oči, pomignilo, češ naj gre. Molčeča črna ženska se je neslišno umaknila. Vreščanje je po malem pojemale, vse dokler se ni poleglo. Kot takrat z ranjenci v bolnišnici. Zavladala je mučna tišina in na lepem je Drivas vprašal:

»Ali ta ženska ne govori?«

Učiteljica je te besede sprejela z nekakšnim olajšanjem in povedala mu je njeno zgodbo.

Ne, ni govorila. Bila je iz Male Azije. Četaši so ji odrezali jezik. V njeni hiši so našli grško zastavo – bila je iz Papazlija. Privezali so jo na steber, po tleh razgrnili zastavo in na njej posilili njeni hčeri. Potem so ju zaklali. Z nožem. Vrat so jima položili na desko za rezanje mesa in jima z nožem odrezali glavi. Ona se je zvezana trgala, jih rotila in preklinjala Mohameda. Tedaj so ji odprli usta, ji s kleščami potegnili ven jezik in ji ga odrezali. Ko je prišla z nasprotne obale, je bila napol nora od nesreče. Sapfo jo je vzela k sebi in od takrat živita skupaj. Skrbi za hišo, kadar je ona v šoli. Skrbi tudi za otroka.

Živahno se je zasukal.

»Otroka?«

Hotel je reči: »Kje imaš Vranasovega otroka?«

Videl je, kako ji je prek obraza naglo švignil tisti rožnati oblak. Besede so se ji zataknille v grlu, kot bi se ji zareklo. Spustila je pogled na svoje roke. Zadržano je rekla:

»Otrok ... Ampak, veste, bolan je. Pustite to ...«

Začela ga je spraševati po hiši, po sestri, življenju na vasi, Megalohoriju. Tam bi lahko človek kar umrl od dolgčasa, mar ni tako? Živahno ji je ugovarjal. To pa že ne! Njemu je tam zelo všeč. Čisto zares. Od trenutka, ko je zakopal noge v pesek na plaži, ko se je potopil v listje vinske trte, je spet zaživel resnično, veliko življenje.

»Poglejte na to z mojimi očmi,« mu je rekla učiteljica in se skoraj porogljivo nasmehnila. »Za vas je to življenje majhna zastranitev. Sapica spremembe. Za nas pa, ki stalno živimo na vasi, bi bila sprememba, ob kateri bi si spočili, samo pobeg v mesto. Tako je s tem ... Vsak vidi stvari s svojega zornega kota.«

Tako sta se pomenila. Drivas je priznal, da ima povsem prav, in pomislil, da se v tej preprosti misli skriva celotna življenjska filozofija. Vseeno pa je v

duši občutil neutolažljivo trmo, ki je morda izvirala iz starega, ponesrečenega scenarija, ki si ga je zamislil za to srečanje. Koliko utvar! Zelo rad bi govoril o svojem padlem prijatelju in ni vedel, kako naj preusmeri pogovor. Nazadnje je pod ogledalom zagledal fotografijo velikosti razglednice. Bila je v cenemem črnem okvirju. Odspodaj, v istem okvirju, je visela medalja. Vstal je in stopil bliže. Na njej je bil Vranas, slikan v svoji zlikani uniformi – verjetno je bila prva, ki si jo je oblekel, ko je bil povišan v častnika. Na rokavu se je videla vrsta ordenov s fronte. Očitno je bilo, da se je nastavljal tako, da bi se vsa ta vojna odlikovanja na sliki čim boljše videla. Opasal si je tudi meč in ga držal za ročaj kakor podeželski učitelji palico. Odspodaj je bil vojaški križ. S Sintagme so ga poslali vdovi, ko je umrl. To mu je povedala nekam bahavo. Pokazala mu je še neki dopis iz divizije, natipkan in ožigosan. V njem so ji pisali, da je lahko zelo ponosna na moževo častno smrt.

Obrnil se je in jo pogledal. Jasno kot beli dan je bilo, da je ponosna, vsaj delovala je tako. Začutil je, da v njem nepremagljivo narašča antipatija do te ženske.

Ona pa je začutila, da jo njegov sivi pogled napaja z žalostjo, in se je zasukala k odprtemu oknu. S širokim in svobodnim zamahom je iztegnila roko proti morju.

»Glejte,« mu je rekla, »ob tej uri vedno začne pihati. Vsak popoldan, do minute natančno. Ali vidite tisto škrlatno črto, ki tam pri Anatoliji brazda odprto morje? Še malo, pa bo vse morje škrlatno. Zato ker z nasprotni obale vlečejo etezijski vetrovi.«

Stala je napol sklonjena k oknu, in ni si mogel pomagati, da ne bi občudoval trdne gibkosti, ki jo je na vse možne načine izkazovalo njeno telo. Imela je jedro in hkrati ljubko postavo, ki je spominjala na čudežno prožnost mačk. Kot Atenino čelado je nosila težko krono temno rjavih las, ki so se bakreno svetlikali. Začesani so bili narahlo nazaj, skoraj izzivalno speti nad ponosnim tilnikom. Spomnil se je Vranasovih besed, da so ji vaščanke nadele vzdevek grofica.

Zdaj je dojel, da mu je bila zaradi preobila življenja, od katerega je prekipela, še bolj nesimpatična. Pred oči mu je živo stopil spomin na trpeče telo, ki ga je videl ugašati kot svečo. In zadnji preblisk njegovega življenja je bil krik ljubezni do te ženske. Zdaj je Vranasovo pohabljenno telo gotovo še huje razdejal razkroj. Tale tu pa se je veselila življenja kot razprta stolistna vrtnica. Dobro se je počutila, čudovita in trdna v svoji koži. Jedla je, dobro prebavljala, še jasmin je imela na krožničku, da ji diši. Kazala je na odprto morje, mogoče zato, da bi razkrila nadlaket, in govorila o sapici, ki morje obarva škrlatno. Uporabljala je izraze pomorščakov, ki so dišali po morskem valu. Z nasprotni obale vlečejo etezijski vetrovi. Za Vranasa ne vlečejo etezijski vetrovi z nasprotni obale. Zanj ni več niti morja, ki ga brazdajo pasati, niti te ženske, ki jo razganja od živahnosti, zdravja in lepote. Vranas pa jo

je oboževal, nekoč je bila njegova ... Nekoč? Zakaj? Bila je in je in bo vedno ostala žena padlega. Moč Vranasove ljubezni je bila tako strašna, da je ustvaril njen privid in ga priklical v globino Anatolije, da bi jo imel ob sebi. Ali ne bi mogla danes ista moč povzročiti nasprotnega, k njej privesti Vranasov privid? Občutil bi hudobno zadoščenje, če bi ji lahko razkril to misel, samo zato, da bi jo videl prebledeti od groze ... Poleg tega si jo je živo želel povprašati po Vranasovem otroku, pa si ni drznil. Občutil je, da bi bil to zanjo zelo težaven pogovor, predstavljal si je, da gre za kakšno bolezen, ki bi jo bilo pred materjo brezčutno omenjati. Nenadoma se mu je utrnila misel, da bi otrok lahko bil pohabljen, slep ali nor.

Z melodičnim glasom ga je spraševala o njem samem, o stvareh, ki je pravzaprav niso zanimale. Odgovarjal ji je skopo in vljudno, medtem ko je v sebi premleval svoje hudobne misli.

»Zelo rada bi spoznala vašo sestro,« mu je rekla. »Slišala sem, da je pravi angel.«

»Res je,« ji je preprosto odgovoril. »Pridite jo obiskat v Stolp. Zaposlena je z urejanjem hiše in še ni utegnila stopiti med ljudi. Seveda pa jo tudi žalovanje zadržuje proč od hrupnega sveta. Računam, da se bom pojutrišnjem že dokončno znebil obrtnikov. Pridite, če vam ni v nadlego.«

»Vsekakor bom prišla,« mu je rekla. »Letos smo morali zaradi izgube časa takrat, ko so šolsko zgradbo zasegli za potrebe vojske in beguncev, precej zavleči s poukom. Toda čim se bodo zaprla šolska vrata, se bom lahko več družila z njo, če ji bo seveda to po volji.«

»Kakšne odvečne, butaste vljudnostne fraze,« si je mislil sam pri sebi, medtem ko sta se pogovarjala in mlatila prazno slamo. »Igrava slabo komedijo.«

Ko je prišel do vhodnih vrat, je spet zaslišal divje krike. Prihajali so iz rumene kočice na zadnjem dvorišču, podobne prizidku k hiši. Nenadoma je pomislil, da ima najbrž tam zaprtega Vranasovega norega otroka. Za ječarko ima visoko begunko z odrezanim jezikom. Ta hiša je bila strašna. Čutil je, kako ga preplavljajo skrajno protislovna čustva.

Krenil je proti peščeni plaži. Globoko je zajemal čisti zrak. Sonce se je dotikalo morja kot gromozanskega ščita, zardelega od ognja. Zdelo se mu je, da bo vsak hip zaslišal, kako cvrči voda, kako brbota okrog razbeljenega bakra. Na vodni gladini so se poigravali zlati in škrlatni odbleski, gore Male Azije pa so imele nežno barvo jagode, mehke kot otroška polt.

Med kavarnami na obali, v bližini pristanišča, je njegovo pozornost pritegnil lokal, ki je sijal od čistoče in luči. Imel je tudi čudovito pomolno teraso, ki se je raztezala nad vodno gladino, podprta s stebri. Tja se je usedel in si naročil tropinovec.

/.../

Bilo je nedeljsko jutro in vse cerkve v Megalohoriju so žalobno potrkavale z vsemi zvonovi. Deželna zveza veteranov je priredila žalno slovesnost za padlimi vojaki iz Megalohorija s skupno mašo v spodnji cerkvi Matere božje, z metropolitom in vsemi popi iz province. Samo iz Megalohorija je padlo dvainosemdeset moških. Okrog kenotafa, ki je stal sredi cerkve, so v krogu razporedili dvainosemdeset krožničkov s kolivo, na sredi pa je stal velik pladenj Zveze beguncev v spomin na pomorjene ženske in otroke ter ujetnike, ki so trpeli v suženjstvu. Na kenotafu je stala vojaška čelada, ovenčana z lovorjem.

Leonis je bil član osrednjega izvršnega odbora in je bil častni gost. Zveza mu je prihranila častni sedež poleg kenotafa. Zraven njega je stalo predsedstvo lokalne organizacije in zastavonoša s svilenim praporjem, belim s črno obrobo in modrimi črkami: ZVM. Zveza veteranov Megalohorija.

Obred je pritegnil pravo poplavo ljudi. Velika cerkev je bila natrpano polna. Množica se je gnetla v preddverju in na dvorišču spodnje cerkve Matere božje, pravo mravljišče, in se celo zlivala ven na ulico. Znotraj so bili veterani, vdove, sirote v črnini in begunke v črnih rutah.

Leonis je videl gospo Sapfo na stolu poleg okvirja s svečami, blizu župana, skupaj z drugimi učitelji. Tudi ona ga je videla in spontano sta se pozdravila s komaj zaznavnim gibom. Spominska maša se je zaključila v globoki tišini, ki jo je prekinjalo samo hlipanje. Otožne žalostinke so razširjale svojo grenko poezijo skupaj z oblaki kadila nad sklonjenimi glavami. To je bila težka, dehteča koprena, ki je opijanjala glavo. Ko se je spominska maša končala, je sledilo »izklicevanje mrtvih«. Predsednik je drugo za drugim izkliceval imena padlih, tajnik pa mu je odgovarjal z vojaškim položajem, na katerem je padel ali bil pogrešan.

Bilo je zelo vroče in vzdušje v cerkvi je postajalo zadušljivo od dima sveč, dihanja in kadila. Tu in tam se je, čim se je zaslišalo kakšno ime, iz množice žensk v odgovor oglasil krik nezadržne bridkosti. Takrat so se vsi obrnili v smer, iz katere se je zaslišal glas, in neskončni šepet sočutja je napolnjeval cerkev in odmeval od hrumečih kupol. Kot na morju, ki se v viharju na lepem razburka in vzdrhti, preden se pomiri. Iz cerkve so odnesli dve, tri ženske, ki so omedlele ali vreščale v histeričnem napadu.

Ko je bilo izklicevanje že skoraj pri kraju, je učitelj Ksinelis, ki je sedel poleg desnega pevca, vstal s stola in se vse bolj bližal k škofovemu sedežu. Ko je škof na koncu spregovoril nekaj vljudnostnih in nepomembnih puhlic, je bil Ksinelis že tik ob Drivasu. Pomenljivo mu je stisnil roko in mu prišepnil:

»Veste ... Zveza mi je poverila čast, da imam govor ...«

Leonis ga je spodbudno pogledal in tedaj se mu je učitelj še bolj približal, mu pomignil, naj se skloni, in mu rekel:

»Vidite tisti krožnik tam z zlatim robom, na katerem stoji sveča z modrim trakom? To je Vranasova koliva.«

To je bil zelo skrbno pripravljen krožnik s kolivo, posipano s sladkorjem, kot stožec snega. Na sredi je gorela bela sveča, ki je imela namesto žalnega trak

z narodnimi barvami. Od beline sladkorja so se odražale besede, izpisane z drobnimi črnimi rozinami in pozlačenimi lističi mandljev: »Samo enkrat se umre.« V krogu so obdajale cel veliki krožnik.

Spet je začutil, da v njem narašča val besa, uperjenega v to žensko. Je bila to debelokožnost ali ceneno učiteljsko špartanstvo? Pozlačeni mandlji so se med drugimi revnimi jedmi veteranov bleščali kot zlati čini, verz je bil grob posmeh in sveča je s tem trakom izražala ceneni patriotizem. Spet se je spomnil na odlikovanje, obešeno na zid, in na uokvirjeno uradno obvestilo o Vranasovi smrti. Nehote se je zasukal proti okvirju s svečami, vendar je ni videl. Boter se je sklanjal naprej, da bi bolje slišal škofa, in zakrival njen obraz. Videl je samo njeno roko, dolgo, z vitkimi prsti, ki je žarela na črnini njene obleke. Začutil je močno radovednost. Ko bi obstajal način, da bi se znašel tam ob njej, da bi bdel, sklonjen nad njene oči, ne da bi ona to vedela. Sklonil bi se, da bi se zazrl vanje, kakor v vodnjak, da bi videl, kakšna senca jih je obšla v trenutku, ko je bilo izklicano ime njenega moža in bitka, v kateri je bil ranjen.

Tačas se je Ksinelis že vzel na prvo stopnico govornice in je že začel govoriti. Držal je nekaj na roko popisanih listov in dlan mu je drhtela med branjem. Bil je strašno bled. Samo mozolji so se mu rdečili na bradi. Dvakrat se je ustavil in si z robcem obrisal debela stekla očal, ki so se mu zarosila od sape in pota.

Ksinelis se je veteranom zahvaljeval za čast, ki so mu jo izkazali, ko so mu zaupali, naj v njihovem imenu pozdravi padle tovariše. Njihove duše so ta hip čisto bele frfotale nad trepetajočimi plamenčki na krožnikih. Te plamene, majhne in zlate, je prižgala njihova neugasljiva ljubezen do padlih tovarišev v boju, zmagi in nesreči. On sam, Ksinelis, si je štel v največjo čast, za svoj najsvetejši ponos, da si lahko tudi sam lasti naziv veterana. (Drivas je vedel, da ga je pridobil v zaledju, dokler ga niso razrešili kot za boj nezmožnega zaradi šibkega prsnega koša.) To in še veliko drugega. In v imenu živih in padlih borcev izreka prošnjo in jim na srce polaga željo. Prošnja: Naj Domovina ne pusti golih in bosih sirot in vdov padlih in tistih, ki so se vrnili napol živi. Želja: Da bi nekoč, čez dolga leta, padle lahko utešili z maščevanjem ...

Drivas je govornikove besede sprva jemal zlahka. Celo zabaval se je ob ganotju, ki je učitelja premagalo, brž ko je začel. Vendar je polagoma, medtem ko ga je poslušal, začel čutiti, da ga obvladujeta odpor in jeza. In čim se je Ksinelis, ves poten in rumen, spustil z govornice, se Leonis ni mogel zadržati in je, ne da bi prosil za dovoljenje, planil k stopnici. Vsenaokrog se je razleglo mrmranje naklonjenega začudenja. Tik zatem pa gluha tišina. Zaslišal se je njegov glas, zvoneč, skoraj razburjen:

Naj mu veterani Megalohorija ne zamerijo, da si je dovolil spregovoriti brez njihovega dovoljenja. Naj mu ne zamerita metropolit in Zveza beguncev. Vendar misli, da »tovariš«, ki je govoril pred njim, morda ni mogel v celoti izraziti tistega, kar si je želel izreči ob tej ganljivi priložnosti. Povrhu tega verjame, da imajo v hramu Boga Resnice in Ljubezni svoje mesto zgolj besede

Resnice in Ljubezni. In vpričo triinosemdesetih plamenčkov, ki simbolizirajo prisotnost triinosemdesetih padlih med njimi, lahko spregovorita samo Resnica in Ljubezen. Zdaj je potemtakem čas, da poiščemo, kaj se skriva za besedami, če želimo najti Resnico in Ljubezen. Kaj je ta »Domovina«, ki jo naprošajo, naj ne pusti sirot mrtvih in družin živih veteranov umreti od lakote? To so vsi drugi, ki so imeli to srečo, da jih vojna ni prizadela. To so predvsem tisti, ki vladajo deželi. Zatorej jim pravimo: Kar je prej izrekel »tovariš«, ni prošnja, to je upravičena zahteva. To je terjanje pravice, ki se mora razrešiti z zakoni, in ne z beraškim rotnjem in romantično dobrodelnostjo. Drugič: zmota je, velika zmota verjeti, da padli od nas zahtevajo, da jih utešimo s še enim klanjem, ponovnimi umori, ponovnim skrunjenjem žensk, ponovnimi zverinstvi. Ne ... Mrtvi so zdaj pri Bogu. Ne poznajo več strasti in fanatizma. Skupaj s telesom so slekli vso svojo zverinskost. Mrtveci ne pijejo krvi. Sploh ne krvi svojih tovarišev. Nobena nova vojna ne prinese končnega obračuna. Ustvarja samo nove razloge za obračune. Če bi naši padli ta trenutek lahko spregovorili, bi se njihove blede ustnice izoblikovale v veliko Kristusovo besedo: »Ljubite ... Mir z vami ...« Rekli bi: »Veliko vas je. Naj bo ljubezen vaša postava in naj vam vlada. Brž ko si boste to zaželeli, se bo zgodilo.«

Lep je bil, ko je tako govoril. Oči so mu sijale od strasti, krilil je z rokami in lasje na čelu so mu vihrali od divjih kretenj. Bil je blede kot vosek, njegov glas pa je zvenel globoko in toplo.

Ko je stopil z govornice, odhajal in se zadeval ob ljudi, je že obžaloval, da se je prepustil zanosu, da ga ni mogel obvladati. Množica rok se je stezala z vseh strani, da bi stisnila njegovo, in oči, ki jih je videl pred sabo, so bile solzne.

Ko je odhajal iz cerkve, bi se v bližini okvirja s svečami skoraj spotaknil ob učiteljico. Začutil je, da ga gleda, in zazdelo se mu je, da so njene oči ogromne, polne senc in vprašanj.

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.111>

Konstantinos Kavafis

Jonikon

Ker smo razbili njihove kipe,
ker smo jih izgnali iz njihovih templjev,
od tega bogovi že niso umrli.
Še vedno ljubijo tebe, o jonska dežela,
še vedno se tebe spominjajo njihove duše.
Ko se nad tabo dani avgustovsko jutro,
tvoje ozračje zavrvi od njihovega življenja
in včasih eterična postava efeba,
zabrisana, z jadrnim korakom,
prečka vrhove tvojih gričev.

(1911)

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.113>

Kostas Kariotakis

Ko ste spleтали vence za svoje sive lase
in so vam v srcih
odzvanjale trobente, in ste prišli
v to, zdaj večjo deželo –
so ljudje z jeznimi obrazi, nasršeni,
že vsi odšli.

Ko ste prejeli drug ukaz, drugo pot
in upognili ramena,
prisluhnili globoki tišini, murnom,
si v ustni kotiček
vtaknili klas, s toliko grenkobe –
se je že znočilo.

In ko ste zakrilili s svobodnimi rokami
tam zgoraj nad zvezdami,
in ko je v kristalnem pogledu, uprtem navzgor,
poblisnilo nebo,
in ko ste si nadeli sijajne vence –
ste bili že mrtvi.

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.115-116>

Ion

Begunci leta 1922

Prišli smo ... na lepem ... brez prtljage in potnih listov!
Nismo prišli kot popotniki, da bi pozabili na tegobe.
Ne berači nismo ne klateži.
Prišli smo iz dežele Homerja in Herodota.
Prišli smo, učenci apostolov,
verniki sedmeroramnega svečnika apokalipse,
postržki Komnenov in Paleologov
smo ... Poglejte ... Nas ne poznate?
Begunci smo ... Begunci! ...
Požar ... Pokol ... Izkoreninjenje!
Prišli smo! Prežitki slave in legend.
Prišli smo, begunci, zvrhani spominov ...
Nešteto nas je. In nismo samo mi.
Z nami so še po krivici ubiti, razžaljeni.
Ležijo na cestah Ajvalija,
v votlinah Ponta,
na cvetočih ulicah Smirne. Jočejo
v ječah in haremih begov.
Vse jih prinašamo v ranjenih srcih.
Tudi zanje zahtevamo delež
v narodovem tragičnem spominu.

Dali nam boste tla, da si zgradimo hišo,
in zemljo, da posejemo seme pričakovanja,
ki je ostalo v culici našega begunstva.
Stkali si bomo nova oblačila
in z njimi odeli svoje poslednje, ogolele sanje.
Naša duša bo spet vstala. Grki smo;

skozi stoletja se ponavlja ta zgodba.
Spet bomo zgradili Filadelfijo, Smirno, Nikejo.
Vzgojili otroke in vnuke.
Vam prinesli rože s polja
svoje hvaležnosti.
Toda odpustite nam, bratje in sestre. Nehote
se bomo – prvi in drugi rod beguncev –
ob zarjah in po nočeh v sanjah
vračali v izgubljene domovine.
V smirnskem pristanišču se bomo sklonili nad zemljo,
ki jo je obarvalo razkosano telo našega vladike.
Postali pri sv. Vuklasu in sv. Janisu.
Odpusti nam, Aj Janis,
tvoj ikonostas smo vzeli s seboj!
Vračali se bomo tudi v vas.
Naša domačija je razdejana.
Očeta ni več, gremo molit
na pokopališče.
Toda ... Ne, ne! Njegov grob ni tu.
Na poti so ga ubili četaši.
Potem pa naravnost na naš stolp.
Stolp je prazen ... Matere in none ni več ...
Turški otroci smeje tečejo za našim konjem,
ki pozabljen še naprej vrti vitel.

Prišli smo, begunci, pognali korenine v novih domovinah.
Pa vendar spet in spet plujemo v izgubljene.
K svojim svetiščem, ognjiščem, grobovom,
k trdnjavam in rečnim koritom
z našimi vojaki.
Spet in spet k obalam naše Male Azije.
Ljube, izdane od vseh vladarjev tega sveta!
Bratje in sestre, za nas ni novih domovin!
Za nas ni mrtvih!

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.117>

Odiseas Elitis

Malo zeleno morje

Malo zeleno trinajstletno morje
kako rad bi te posvojil
te poslal v šolo v Jonijo
da se naučiš mandarin in pelina
malo zeleno trinajstletno morje
da na stolpiču svetilnika točno opoldne
zasukaš sonce in izveš
da se usoda lahko obrne in da
se s hriba na hrib še kličejo
naši daljni sorodniki
ki pridržujejo zrak kakor kipi
malo zeleno trinajstletno morje
da z belim ovratnikom in pentljo
splezaš skozi okno v Smirno
in mi s stropa preslikaš odbleske
od Gospod usmili se in Bogu hvala
in se s kancem severnika in malce levanta
vrneš val za valom
malo zeleno trinajstletno morje
da kljub prepovedi spim s tabo
in globoko v tvojem objemu najdem
kose kamna – besede bogov
kose kamna – odlomke iz Heraklita.

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.119-123>

Jorgos Seferis

Hiša ob morju

Kar sem imel hiš, so mi jih vzeli. Slučajno
so bila leta usodna; vojne, poboji, emigracije;
včasih lovec izsledi ptice selivke,
včasih pač ne; lov
je bil v mojih letih uspešen, šibre so jih veliko pobile;
preostali se vračajo ali so znoreli v zatočiščih.

Ne govori mi o slavcu niti o škrjancu
in ne o mali tresorepki,
ki z repkom piše številke v luč;
ne vem kaj dosti o hišah,
vem, da imajo svoje pleme, nič drugega.
Najprej so nove, kot otročiči,
ki se na vrtovih igrajo s cofki sonca,
vezejo pisane oknice
in sijoča vrata na dan;
ko arhitekt konča, se spremenijo,
namrščijo se ali nasmehnejo ali celo skujajo
na tiste, ki so ostali, na tiste, ki so šli,
na druge, ki bi se vrnili, če bi se lahko,
ali so se izgubili, zdaj ko je postal
svet en sam neskončni hotel.

Ne vem veliko o hišah,
spomnim se njihovega veselja in žalosti
kdaj, ko zastanem;
in še
kdaj, ob morju, v goli izbi

z železno posteljo brez česa mojega
gledam večernega pajka, premišljujem,
da bo nekdo vsak hip prišel,
da ga lišpajo
z belo in črno obleko z večbarvnimi okrasi
in okrog njega tiho šušljajo čistiljive matrone,
sivi lasje in mračne pentlje,
da se bo nekdo vsak hip prišel poslovit od mene;
ali da se neka ženska, nizko prepasana in hitrooka,¹
ki se vrača iz južnih pristanov,
Smirna Rodos Sirakuze Aleksandrija,
iz zaprtih mest kakor iz toplih oknic,
z vonjem po zlatih sadežih in zeleh,
da se vzpenja po stopnicah, ne da bi videla
tiste, ki so zaspali pod njimi,
veš, hiše se rade skujajo,
če jih razkriješ.

¹ Pesnik uporabi homerska epitetona ελικοβλέφαρη in βαθύφωνη (op. prev.).

Efez

Govoril je sedeč na marmorju,
ki je bil najbrž ostanek antičnega portala;
na desni neskončna in prazna ravan,
levo se z gore spuščajo sence:
»Pesem je povsod. Tvoj glas
tu in tam pokuka ven ob njeni strani
kakor delfin, ki nekaj časa spremlja
zlato barčico na soncu
in se spet izgubi. Pesem je povsod
kakor peruti vetra, ki so se v vetru
za tren dotaknile peruti galeba.
Enaka in drugačna od našega življenja, kako spreminja
obraz in vendarle ostaja isti obraz
ženske, ki se je slekla. To ve,
kdor je kdaj ljubil; v luči drugih
se svet pokvari; ti pa le pomni,
Had in Dioniz sta eno.«
To je rekel in krenil na dolgo pot,
ki pelje v drug pristan, zdaj prebavljen
malo stran v ločikah. Somrak,
rekel bi, da za smrt kakšne živali,
tako gol je. Še se spominjam;
potoval je na jonske obale,
k praznim školjkam gledališč,
kjer se le kuščar plazi po suhi skali,
in vprašal sem ga: »Bodo kdaj spet polna?«
In mi je odvrnil: »Mogoče v smrtni uri.«
In je stekel v orkester, kriče:
»Pustite me, da slišim brata!«
In strašna je bila tišina okrog naju
in gladka na steklu sinjine.

Argonavti

Če hoče duša
spoznati samo sebe,
mora sama pogledati
v dušo:²
tujca in sovražnika smo videli v ogledalu.

Tovariši so bili fantje od fare, niso tožili
ne nad izčrpanostjo ne nad žejo
ne nad mrazom.
Vedli so se kakor drevesa in valovi,
ki sprejemajo veter in dež,
sprejemajo noč in sonce,
ne da bi se spreminjali
med spremembami.
Bili so fantje od fare,
cele dneve
so se znojili pri veslih, s spuščnimi očmi,
in dihali v ritmu,
kri pa jim je rdečila podjarmljeno kožo.
Nekoč so zapeli, s spuščnimi očmi,
ko smo šli mimo samotnega otočka z opuncijami,
ko je sonce zahajalo, naprej od rta psav,
ki lajajo,
če hoče spoznati samo sebe, so pravili,
mora pogledati v dušo, so pravili
in vesla so udarjala ob zlato odprtega morja
med sončnim zatonom.
Šli smo mimo
mnogih rtov mnogih otokov morja,
ki prinaša drugo morje,
galebov in tjulnjeve.
Nesrečne ženske so nekoč hlipajoč
objokovale svoje izgubljene otroke,
in druge so ponorele iskale Aleksandra Velikega
in slavo, potopljeno v globine Azije.
Zasidrali smo se ob obalah, polnih nočnih vonjav,

2 Platon, *Alkibiad* (op. prev.).

ptičjega petja, voda, ki so na rokah puščale
spomin na veliko srečo.
Popotovanja pa se niso končala.
Njihove duše so postale eno z vesli in veslinami,
z resnim obrazom premca,
z brazdo krmila,
z vodo, v kateri se je lomil njihov odsev.
Tovariši so eden za drugim odšli,
s spuščenimi očmi. Njihova vesla
označujejo kraj, kjer spijo na obali.

Nihče se jih ne spominja. Po pravici.

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.125-126>

Maria Topali

CREDO

(tokrat kot uspavanka)
za moji punčki

Njenih rok ali nog?
Ali morda glasu?
Oči ne. Vedno je hitela, sklonjena.
Roke rdeče, noge hrapave in s trdo kožo
Kot v *Kralju sladoleda*
mi oblika njene počasne smrti
omogoča da jo zdaj priklicujem, živo mrličko:
»Domačinke so,« je pravila, »ko smo mi prišli iz Domovine,
obrisale pod
in z isto krpo so pobrisale mizo.«
V tej kratki davni zgodbi (saj se je tudi ona rodila tukaj,
torej jo je morala slišati od svoje mame?)
se skriva credo
s trdo kožo kot njene pete
rdeč kot koža na njenih rokah
osredotočen kot njen pogled
z umom, ki stalno pripravlja prtljago za kam drugam.

Hiše so se bleščale, dvorišča so bila zdrgnjena, kamen tisočkrat pometen,
noge moških umite v lavorju, njihovi odstriženi nohti
na brisači (videla sem, kako se sklanja, samo njen hrbet)
govorila je: »Kakšna trma, cel svet bi se lahko
na novo rodil iz našega rodu.« »Obleka,« je govorila, »pokrpana,
ampak čista, čista,«
oči večno hitijo, spuščene, noge žuljave, polomljeni nohti,

utrujenost – plimovanje, utrujenost – luna, utrujenost – življenje
na moji koži lahko v vsaki pori, vsaki tetivi na pritisk
slišiš in vidiš ta credo. Prenašalka sem, od rojstva.

Nekega jutra so vsi odšli od doma
in mi pustili svojo zapuščino v posteljah
v kopalnici v kuhinji – na srečo nisem imela vrta! –
snela sem s stene
mali sesalec za drobtine
tega ki ga daš polniti in sesa majhne količine
ne da bi ti uničeval roke križ in zapestja

in sem posesala vse v enem zamahu.
Nisem bila v domovini, to naj se ve.
Čas je za spati, srčka, pozno je.

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.127-146>

Ljudske pravljice iz Male Azije

Grški avtorji iz Male Azije so bili zelo zakoreninjeni v svojem ljudskem izročilu, spomin na katero so ohranjali v novi domovini še dolga desetletja po pregonu. Pravljice in ljudske pesmi lahko najdemo vključene mdr. v roman *V soseski Hadzifrangu* Kozmasa Politisa, v dela Dido Sotiriu, pravljice in ustno izročilo so tudi pomemben motivni element v *Eolski zemlji* Iliasa Venezisa, ki nam je na razpolago tudi v slovenskem prevodu in v kateri lahko preberemo eksotično pravljico o kameli z belo glavo ter klasično grško pravljico o morski deklici Tesaloniki in Aleksandru Velikem, romanu, v katerem se pravljico in arhetipsko prepletata v nostalgičnem, lirskem opisu izgubljenega življenja. Na pravljичnih elementih so zasnovane tudi nekatere epizode v delu Fotisa Kondogluja *Ajvali, moja domovina*. Stratis Dukas je bil razen umetnik in pisec tudi vnet zbiratelj in zapisovalec ljudskega gradiva, prav tako kot ustnih pričevanj o sami katastrofi.

Da je imelo ljudsko izročilo velik pomen za begunce iz Male Azije tudi sicer, je razvidno že iz dejstva, da so začeli ljudsko gradivo zbirati in zapisovati v debelih zvezkih *Maloazijske kronike* le 16 let po maloazijski katastrofi.

Zato bo tudi ta blok, posvečen literaturi maloazijske katastrofe, zaključil krajši izbor pravlјic, ki sem jih črpala iz 4. in 7. zvezka *Maloazijske kronike* v digitalizirani obliki Inštituta Ekaterine Laskaridi, iz zbirke *Anatolske pripovedke* Menosa Filindasa ter zbirke esejev *Zbogom, Mala Azija* Iliasa Venezisa. Pravljice in anekdote so zvrstno zelo raznolike: od klasične ljudske pravljice o maloazijski Sneguljčici preko pravlјic o rokovnjačih, ki nas spominjajo na tihotapce iz del Kondogluja, Venezisa in delno Politisa, pa do anekdot s sultanovega dvora, zelo značilnih za to mešano okolje, ter krščanskih podučnih pripovedk.

SNEGULJKA¹

Nekoč sta živela kralj in kraljica. Sedem let se jima ni rodil otrok, zato sta bila zelo žalostna. Nekega dne je zelo snežilo. Ko je kraljica stopila k oknu in gledala sneg, je priletel ptiček, se zaletel v okno in zakrvavel. »Oh, moj Bog,« je rekla kraljica, »daj mi hčerko, ki bo bela kot sneg, njena lica pa bodo rdeča kot kri.« Bog je uslišal njeno prošnjo in čez devet mesecev je kraljica rodila hčer, ki je bila bela kot sneg, zato so ji rekli Sneguljka.

Čez nekaj časa je kraljica zbolela in umrla. Kralj se je ponovno poročil, mačeha pa ni marala Sneguljke, zavidala ji je. Imela je čarobno ogledalo in nekega dne ga je vprašala: »Ogledalce, ogledalce, katera je lepša od mene?« »Tudi ti si lepa, toda Sneguljka je lepša od tebe.« Ko je kraljica to slišala, je pobesnela od zavisti in je pastorko hotela ubiti.

Čez nekaj časa je šel kralj na vojno, kraljica pa je izročila Sneguljko svojim služabnikom in jim rekla, naj jo odvedejo v gore, v gozd, tam naj jo zakoljejo in ji prinesejo dekličino srce, da ga poje.

Služabniki so deklico odvedli, vendar se jim je zasmilila. Zaklali so zajca in njegovo srce odnesli kraljici, toda kaj naj bi s Sneguljko? Niso se mogli upreti ukazu in so jo pustili v gozdu.

Bila je globoka noč in uboga Sneguljka se ni imela kam zateči. Bala se je divjih zveri, zato je hodila in hodila vse do jutra, dokler se ni znašla v najgloblji goščavi. Tam je uzrla ogromno hišo, ki se je dvigala pred njo, pravo palačo. Počasi se ji je približala, napela je ušesa, da bi slišala, ali je kdo notri, vendar ni bilo slišati glasu. Odrinila je vrata in vstopila, in kaj je zagledala! Vse v tej hiši je bilo gromozansko, mize, stoli, čisto vse. Deklica si je zavihala rokave, poribala in pometla tla, pospravila in skuhala. Kmalu pa je zaslišala strašen trušč, zemlja se je zazibala, kot bi bil potres, zabobnelo je in deklica se je skrila.

Vzpenjali so se po stopnicah. Deklica je pogledala, in kaj je videla! Naštela je enega, dva, tri, petnajst ... pa saj ni res, po stopnicah se je vzpenjalo štirideset zmajev! Stekla je v svoj kot in se dobro skrila. Zmaji pa so, ko so vstopili, videli, da je pod poriban, soba pospravljena in hrana skuhana, in so zarjovel: »Kdor nam je naredil to uslugo, naj se pokaže! Če je deklica, bo naša sestra, če pa je starka, bo naša mati.«

Sneguljka jih je slišala, ampak je ostala tiho kot miška in ni prišla iz svojega skrivališča. Zmaji so sedli k mizi, jedli in pili, potem pa zadovoljno zaspali.

Navsezgodaj zjutraj, ob prvem svitu, so vstali in se odpravili od doma. Eden izmed njih pa je dejal: »Veste, bratje, kaj bomo storili? Eden od nas se bo skril in bo zalotil tisto, ki prihaja in nam pospravlja, in jo bo zgrabil.«

1 Pravljica iz vasi Kios, danes Gemlika v Bursi, kraja z antično zgodovino, kjer je leta 1919 živelo skoraj 5000 Grkov. Pravljica je bila objavljena v 4. zv. *Maloazijske kronike* (1948), delno jo je priredila pravljíčarka Sasa Vulgari, ki je dodala element zastrupljenega pasu, da bi ohranila pravljíčno potrojitev dogodkov.

Res se je eden od njih skril, ostali pa so odšli. Sneguljka pa jih je iz svojega skrivališča preštela in jih je naštela devetintrideset. Zato je ostala skrita in ni šla ven skuhat. Zmaj pa je ves dan čakal in čakal v svojem skrivališču, vendar ni dočakal nikogar. Ko so se preostali zmaji zvečer vrnili s svojih opravkov, so ga vprašali, koga je videl, skriti pa je rekel:

»Čakal sem in čakal vse do zdaj, pa nisem videl nič.«

Prav tako naslednji dan in še naslednji. Tri, štiri dni zapovrstjo se je vse zgodilo enako. Nekega dne pa se je eden od zmajev skrivaj prihulil za vrati in rekel: »Veste, kaj bomo naredili, bratje? Tole vam predlagam. Naredili bomo lažnega zmaja, in ko nas bo ta, ki se skriva pred nami, preštela, nas bo naštela štirideset. Tako jo bomo ugnali v kozji rog.« In res so vzeli velik svinjski mehur, ki je bil podoben glavi, in mu narisali obrvi in oči, za roke in noge so vanj vtaknili palice in ga oblekli v svoja oblačila, in kdor bi ga videl, bi mislil, da vidi zmaja.

Ko so torej odšli iz hiše, jih je Sneguljka naštela štirideset. Opogumila se je, prišla iz skrivališča, zavihala rokave, pospravila in skuhalo, ko pa se je hotela vrniti v svoj kot, je štirideseti zmaj skočil iz skrivališča, jo zgrabil za roko in ji rekel: »Zahvaljena bodi, deklica, ker si počistila, pospravila in skuhalo za nas. Nič se ne boj, usedi se tukaj poleg nas, mi pa te bomo vzeli za sestro in boš živela kot kraljica.«

Sneguljka je bila presrečna, ko je to slišala. In res, ko so zvečer prišli še drugi zmaji, so se čudili njeni lepoti in so ji dali vsak svoje darilo. Eden ji je podaril šolenčke, vezene z biseri in zlato nitjo, drugi svilene nogavičke, spet tretji izvezeni pas, pa lepe obleke, vse to, kar so zmaji čuvali v svojem gradu. In pri njih je živela kot prava kraljica.

Kaj pa je počela hudobna kraljica? Kraljica se je nališpala in okitila in vprašala svoje zrcalo: »Ogledalce, ogledalce, katera je lepša od mene?« Zrcalo pa ji je odgovorilo: »Tudi ti si lepa, toda Sneguljka je lepša od tebe, gospa.«

»Kje pa se skriva Sneguljka?« je vprašala kraljica.

»Za tremi gorami, sredi gozda.«

Naslednjega dne se je kraljica preoblekla v krošnjarja, vzela je čipke, trakove, pasove in opasnike, svilene izvezene obleke, vzela je raznovrstni lišp in šla v hišo, kjer je njena pastorka živela z zmaji. Zaklicala je: »Krošnjar gre, krošnjar, prodajam trakove, čipke in glavničke, prodajam pasove in opasnike!«

Sneguljka jo je slišala in stekla k oknu.

»Pridi, deklica,« ji je rekla mačeha s spremenjenim glasom, »pridi, dal ti bom lep glavnik, da si boš česala lepe lase.«

Tako jo je prevarala in Sneguljka je prišla iz hiše. Mačeha je zgrabila strupeni glavnik, ki ga je pripravila, ji ga zarinila v lase in jo zastrupila.

Ko so se zmaji zvečer vrnili in potrkali na vrata, so bila vrata zaprta, klicali so Sneguljko, toda ni jih slišala. Razbili so vrata, vstopili v hišo in našli deklico mrtvo. Zmaji so jokali in tarnali, preobračali so deklico sem ter tja, in eden od

njih je zagledal glavnik v njenih laseh in rekel: »Bratje, naša Sneguljka ni imela takšnega glavnika!« Potegnil ji ga je iz las in deklica je pri priči oživila. Zmaji so bili vsi iz sebe od veselja, poljubljali so jo in objemali.

»Sneguljka,« so ji zabičali, »naslednjič nikomur ne odpiraj vrat.«

Minilo je še nekaj dni in kraljica se je, zadovoljna, odpravila k zrcalu in ga vprašala: »Ogledalce, ogledalce, katera je lepša od mene?«

»Tudi ti si lepa, toda Sneguljka je lepša od tebe.«

Ko je mačeha to slišala, je od vsega hudega pobesnela. Še vedno ni opravičila s to presneto Sneguljko? Ji bo že še pokazala! In se je spet preoblekla v krošnarja, vzela je trake in čipke in se pojavila pod Sneguljčinim oknom.

»Krošnar gre, krošnar, prodajam trakove, čipke in glavničke, prodajam pasove in opasnike!«

Sneguljka ji je spet nasedla, nič ni slutila, ker je bila še mlado dekletce, spustila se je z okna in se zaklepetala z mačeho, ki je tako preoblečene v moškega ni prepoznala. V nekem trenutku jo je mačeha preslepila in jo opasala z lepim pasom, prav tako zastrupljenim, in deklica je padla na tla kakor mrtva.

Ko so se zmaji vrnili, so zagledali Sneguljko mrtvo in spet začeli jokati in tarnati: »Kaj bomo brez naše Sneguljke!« Eden izmed njih pa je opazil pas, potegnil je zanj in ga razvezal, čarovnija je popustila in Sneguljka se je spet zbudila. Zmaji so bili vsi iz sebe od veselja, smejali so se in jo objemali.

»Deklica,« so ji rekli zmaji, »zdaj pa le pazi, da se ne boš spet pustila potegniti za nos in ne boš nikomur odpirala vrat.«

Kraljica, hudobna mačeha, pa je bila spet vsa vesela, postavila se je pred čarobno zrcalo, tokrat oblečena v najlepša oblačila in nališpana z dragulji. Vprašala ga je:

»Ogledalce, ogledalce, katera je najlepša?«

Zrcalo pa ji je, o gorje, odgovorilo:

»Tudi ti si lepa, toda Sneguljka je lepša od tebe.«

Kraljica pa je tokrat od jeze čisto ponorela. »Tokrat,« je zavpila, »tokrat se mi zares ne bo izmuznila!« Preoblekla se je v starko, vzela je jabolko, z ene strani rdeče in z druge zeleno, in v rdečo, mikavno polovico dala strup. S tem jabolkom je šla pod Sneguljčino okno.

Ko je Sneguljka zagledala starko, se ji je zasmilila, prišla je iz hiše in ji prinesla kos kruha in kozarec hladne vode.

»Vzemi, deklica,« ji je rekla prebrisana kraljica, »vzemi tole jabolko, da se ti oddolžim, drugega ti uboga reva nimam dati.«

Deklica se je zasmejala, ugriznila je v sladko, rdečo polovico jabolka in zastrupljena padla na tla.

Zmaji so prišli na večerjo, trkali so in trkali po vratih, spet ni bilo nikogar. Razbili so vrata, vstopili v hišo, se vzpeli po stopnicah, in kaj vidijo? Sneguljka je mrtva. Jokali so, klicali in tarnali, toda Sneguljka se ni zbudila in tokrat ni imela na sebi ne pasu ne glavnika niti ničesar drugega, kar ne bi bilo njeno.

Kje bi si zmaji mislili, da je pojedla zastrupljeno jabolko! Oblekli so jo v zlata oblačila in prinesli zlato krsto, da bi jo položili vanjo in jo pokopali.

Nasproti palače pa je stal vodnjak, lep in velik, s kristalno vodo, kamor so vodili pojit kraljeve konje. Kraljevi služabniki so prišli napojit konje, konji pa so se bali in hrzali, ker so videli dekle v zlatih oblačilih, ki je ležalo v bleščeči zlati krsti. Od strahu so se trgali z vajeti in bežali. Ko se je to trikrat ponovilo, so služabniki to povedali kralju, kralj pa je šel pogledat, kaj se dogaja, in kaj je videl! Lepo dekle v zlatih oblačilih, ki je ležalo poleg zlate krste. Kralj jo je gledal, očaran od njene lepote. Takrat pa so prišli zmaji, da bi jo položili v krsto, in ko so jo dajali v krsto, se je eden od njih spotaknil, Sneguljki pa je iz ust priletel grižljaj zastrupljenega jabolka. Čarovnija je bila premagana in deklica je oživela, zmaji pa so bili vsi iz sebe od veselja. Kralj je bil ves oslepljen od Sneguljčine lepote in je zmajem rekel: »To dekle bom, če me le hoče, vzel za ženo!«

Čemu bi zmaji ugovarjali, bila jim je kot sestra, veliko veselje je zavladalo med njimi, ko je tudi Sneguljka pristala, da vzame kralja za moža, in tako so mu jo dali za ženo. Kralj je tedaj ukazal, naj mu služabniki pripeljejo zlato kočijo, polno različnih zakladov in bogate dote. Kralj je odpeljal Sneguljko na svoj grad, za njima pa so stopali zmaji in ju občudovali. Potem je kralj vzel Sneguljko za ženo in svatba je trajala štirideset dni in štirideset noči. Jedli so, pili in plesali, nam pa niso nič dali!

Hudobna kraljica pa je, ko je izvedela, da je Sneguljka postala mogočna kraljica, počila od jeze. Prav ji je bilo! Sneguljka in kralj sta dobro živela, mi pa še boljše.

TALISMAN IN LEPI KUHAR VAMPOV²

Nekoč sta živela zaročenec in zaročenka, ki sta šla na sprehod v gozd. Utrudila sta se in se usedla v senco pod drevesom, da bi se spočila. Zaročenka se je naslonila zaročencu na kolena in zaspala. Na prsih je imela obešen talisman. Zaročenec ga je videl in ga je vzel v dlani, da bi videl, kaj je to, kaj ima v njem, tačas ko si ga je ogledoval, pa je priletel ptiček, in hop, že mu ga je vzel. Fant je planil za ptičkom, da bi mu ga izpulil, ptiček pa je brž odletel. Ptiček je letel vse dlje, fant pa za njim. Znočilo se je, on pa je ostal v gozdu. Ni se hotel vrniti, ker ni vedel, kaj bi rekel zaročenki.

In tako tudi naslednjega dne. Tekel je za ptičkom, ta pa je letel vse dlje in dlje. Zasledoval ga je vse do Amerike.

Ko se je dekle zbudilo in videlo, da ga je zapustil zaročenec, se ni več hotelo vrniti v mesto. Ko se je zmračilo, je v daljavi zagledala luč in si rekla: »Grem pogledat, kdo je tam, da vidim, kaj bo z mano.« Po poti je našla neke stare cunje, si jih nadela, si odrezala lase in se preoblekla v fanta, da je ne bi mogel nihče spoznati. Tako je šla in prispela k ogradi, tam pa je živel star pastir, ki ni imel ne otrok ne druge družbe. Rekla je pastirju: »Boter, me ne bi vzeli v službo, reven fant sem in sam kot palec.«

Pastir ji je odvrnil: »Rad te vzamem, pral mi boš kotle in čistil vampe.«

Tako je tudi bilo. Ostala je pri pastirju dve, tri leta, potem pa mu je rekla:

»Šel bom v mesto. Naveličal sem se tujih krajev.«

Pastir jo je bogato poplačal za službo, ki jo je opravljala tri leta.

»Vzemi tele novce,« ji je rekel, »vzemi jih v zameno za svoj trud, da boš imel od česa živeti, čeprav si sam kot palec.«

Poslovil se je od nje in ji želel srečno pot.

Tačas pa je bil njen zaročenec v Ameriki. Turški kralj je ameriškemu poslal kraljevski dar, košaro grozdja, ki ga tedaj v Ameriki niso poznali. Spraševali so se: »Kaj neki je to? Nas morda želi zastrupiti?« Videli so, da je grozdje videti mikavno, toda niso se mogli odločiti, da bi ga pokusili. Prihajali so eden za drugim, vendar si niso znali razložiti, kaj neki bi to bilo. Nikoli še niso bili v Mali Aziji, da bi vedeli, kakšne dobrrote rastejo tam.

Pa si je zaročenec rekel: »Zakaj ne bi šel pogledat, kaj neki jim je poslal ta turški kralj?«

»Nam znaš povedati, kakšno čudo je to?« so ga vprašali, ko se je prikazal na dvoru.

»Seveda vem, iz tistih krajev prihajam in vam bom povedal.«

Postavili so predenj košaro z grozdom.

2 Pravljica iz mesta Sokia, tur. Söke, nasproti Samosa. Sokia je bila bogato trgovsko mesto, kamor so hodili delat Grki tako iz Male Azije kot iz Grčije. Pravljica je bila zapisana v zbirki *Anatolske pravljice in pesmi* H. N. Papadopulosa in K. P. Demerdzisa, natisnjeni v 4. zv. *Maloazijske kronike*.

»To je grozdje,« jim je rekel, pograbil je lep grozd in ga zmazal.

»Kaj je grozdje?«

»Grozdje je grozdje, tako mu rečemo pri nas, zaman me sprašujete, kaj pomeni.«

Ko je kralj videl, da je fant pojedel grozd, je po njem posegel še sam. Zelo mu je teknilo.

»Če si torej iz tistih krajev, boš znal to sadje tudi posaditi. Posadi ga še tu, da bo raslo tudi v naših krajih.«

Tedaj je zaročenec naročil, naj turški kralj pošlje veliko sadik trte, in kralj mu jih je poslal.

»Zdaj moramo najti primeren kraj, kjer bomo vzgojili trto.«

Poiskal je primeren kraj, točno takšen, kakršnega je potreboval. Naročil je kakšnim sto delavcem, naj izkopljejo jamice, in so globoko zasadili trto. Čez tri leta je trta zrasla in obrodila grozdje. Napolnil je košaro in jo odnesel h kralju. Kralj mu je v zahvalo podaril meč in mu dovolil, da po mili volji je in pije, ne da bi moral kaj plačati.

Nekega dne, ko se je zaročenec potikal naokrog, je opazil tri drevesa in si rekel:

»Odstranil bom to drevje, da mi ne meče sence na trto.«

Čisto sam se je lotil dela in začel izkopavati drevesa. Ko je izruval prvo, je pod njim uzrl ploščo z okroglim držajem. Potegnil je za držaj in pod ploščo zagledal zaklad, tri vrče zlatih lir. Na enem od vrčev pa je bil tudi talisman.

Počasi je znosil zaklad k sebi domov in kupil sode. Napolnil je sode z lirami, čeznje pa je nasipal sol. V enega od sodov pa je vtaknil tudi talisman.

Naslednjega dne je stopil pred kralja in mu rekel:

»Vinograd je zdaj nared, ne potrebuješ me več. Prosim te, dovoli mi, da se vrnem v svoje kraje, v Malo Azijo, in da s seboj odnesem tudi nekaj soli, ker je v naših krajih ne poznamo.«

»Stori, kakor želiš,« mu je odvrnil kralj in mu zaželel srečno pot.

Šel je torej in natovoril sode na ladjo, potem pa se je vrnil na kopno, da bi se poslovil od prijateljev. Ti pa so mu v slovo neprestano naročali vino in naročal ga je tudi sam, pili so, se smejali, peli, se opijanili in pozabili na čas. Šel je v пристanišče, da bi se vkrcal na ladjo, ta pa je že odpeljala v Smirno.

Ko je ladja priplula v Smirno, so jo raztovorili. Raztovorili so tudi sol, ko pa so videli, da njenega lastnika ni, so si rekli: »Prodajmo jo, izkupiček pa mu bomo dali, ko ga srečamo.«

»Komu bi prodali sode soli?« so se vprašali.

»Prodajmo jih lepemu kuharju vampov!«

Poklicali so predse lepega kuharja vampov in mu rekli: »Ti vsak dan uporabljaš sol, ti kupi te sodčke.«

Kupil jih je, in ko mu je čez tri dni zmanjkalo soli, jih je odprl. Ko je videl lire, so se mu zasvetile oči. Videl je tudi talisman in pomislil: »Skrivnostne reči se godijo.«

Zaročenec pa je čez nekaj mesecev z drugo ladjo priplul v Smirno. Šel je prevzet svoje sode soli, tedaj pa so mu rekli:

»Sode smo prodali, tukaj je tvoj izkupiček.«

Prebledel je.

»Kdo pa je kupil sol?« je vprašal.

»Lepi kuhar vampov.«

»Kje pa živi?«

Povedali so mu in šel ga je iskat. Vendar je bila pri njem huda gneča, zato se je usedel, pojedel vampe in čakal.

Ko ga je lep kuhar vampov zagledal, mu je rekel:

»Ko bom zvečer zapahnil vrata, pridi, rad bi govoril s tabo.«

Zaročenec je počakal. Ko je začel kuhar vampov zapirati, je pristopil. Tedaj mu je lep kuhar vampov rekel:

»Ali me ne poznaš?«

»Od kod bi te poznal? Prvič te vidim.«

»Bolje me poglej.«

Pogledal ga je, vendar ni razumel.

»Me ne poznaš? Tvoja zaročenka sem.«

Tedaj je povetil oči.

»Zakaj si me pustil samo? Zakaj si odšel?«

Odgovoril ji je:

»Nisem te pustil niti nisem odšel po svoji volji. Zgodilo se mi je to in to.«

Tedaj sta se objela, zajokala, se veselila. Čez nekaj dni sta se poročila in priredila veliko slavlje. Povabila sta še njegove prijatelje iz Amerike in tudi oni so prišli. In dobro sta živela do konca svojih dni, mi pa še bolje.

PLATANINA HČI³

Nekoč je živel oče, ki je imel dva otroka, sina in hčer. Govoril jima je: »Otroka moja, na tem svetu ne storita nikomur nič žalega niti nič dobrega.« Oče je čez nekaj časa umrl. Imela sta vinograde, polja, vrtove, ničesar jima ni manjkalo. Nekega dne je dekle reklo bratu: »Pojdiva, brat, v svoje vinograde in na svoja polja, pogledat svoje vrtnarje.«

Po poti sta z veje nekega drevesa zaslišala jok, otroško ihtenje.

»Brat, tukaj v krošnji joče otrok!«

»Sestra, se ne spomniš, kaj nama je rekel oče? Naj nikomur ne storiva nič žalega niti nič dobrega!«

»Šla bom pogledat, brat,« je rekla sestra, »kdo tako joče. Ne morem kar mimo.«

Šla je in zagledala golega, jokajočega otroka. Strgala si je bluzo in ga pokrila.

»Sestra, se ne spomniš, kaj nama je rekel oče? Naj nikomur ne storiva nič žalega niti nič dobrega! Kaj počneš?«

Vzela sta deklico in najela dojiljo. Vzgajala sta jo, ta pa je rasla in rasla, dokler ni bila godna za možitev. Nekega dne je sestra rekla bratu:

»Brat, nekaj te bom prosila, ti pa mi boš izpolnil željo, kajne?«

»Ne le eno, lahko tudi dve, sestra.«

»Mi smo zdaj, brat, ista družina, dve sestri in brat. Kolikor boš dobil ti, bom dobila tudi jaz, kolikor bom dobila jaz, bo dobila tudi najina rejenka. Če hočeš, ti bom dala še svojo polovico premoženja, da vzameš najino rejenko za ženo.«

»Prav, sestra,« je rekel brat, »samo popa še vprašam, ali smem, pa jo bom vzel za ženo.«

Vprašali so popa in je privolil. Tako sta se poročila. Dobro so živeli vse leto, pa še naslednje in še celih deset let. Deseto leto pa je bratova žena postala ljubosumna na sestro, češ da jo ima mož raje od nje. Hotela je postreči sestri s kačami in je pri mlekarku naročila tri kačja jajca ter z njimi napojila svakinjo. Kače so ji rasle v trebuhu in bila je vedno bolj bolna. Nekega dne je brat pri mizi jokal nad sestrino usodo in žena ga je vprašala:

»Zakaj jočeš?«

»Zaradi svoje sestre, žena, hudo mi je, ko jo gledam tako bolno. Če bo umrla, bom moral izkopati grob še zase in živ leči vanj.«

»Glej si ga no, brata, ki joče zaradi svoje sestre,« mu je odgovorila. »Sama je priklicala to bolezen nadse.«

»Za čim pa je zbolela?«

3 Pravljica je zapisana na istem mestu kot *Talisman in lepi kuhar vampov*, njene variante pa so znane tako s področja Male Azije kot Egejskih otokov.

»Ah, tvoja sestra je noseča.«

»S kom je zanosila moja sestra?«

»Ne vem, s kom je zanosila, toda pojdi zdaj, ko spi, položi ji roko na trebuh in boš videl, da se bo otrok premaknil.«

Brat je šel, položil ji je roko na trebuh, kača se je premaknila, in verjel je svoji ženi. Navsezgodaj zjutraj je poklical tri mesarje in jim naročil:

»Vzemite mojo sestro, zakoljite jo, napolnite mi tole stekleničko z njeno krvjo in mi prinesite njen mezinec v dokaz, da ste jo zaklali.«

Čim pa so prestopili prag, jim je začel slediti jagenjček. Odganjali so ga, pa se ni dal pregnati. Šel je z njimi. Čim so pustili za seboj njihove vinograde in polja, jim je rekla:

»Ne peljete me na naša polja in v naše vinograde, kam me peljete?«

»Zaklat te gremo,« so ji odgovorili mesarji.

»Zakaj bi me zaklali?«

»Tako nam je naročil tvoj brat. Napolniti moramo tole stekleničko s krvjo in ti odrezati mezinec v dokaz, da smo te zaklali.«

»Zakaj pa ne zakoljete tega jagenjčka, napolnite stekleničke z njegovo krvjo, mi ne odrežete še mezinčka in mu ne odnesete teh dokazov? Mene pa pustite tu, da me bodo požrle divje zveri.«

Tako so tudi storili. Zaklali so jagenjčka, napolnili so stekleničko s krvjo, jagenjčka spekli in dali jesti še njej, potem pa so ji odrezali mezinec in odšli. Tudi ona je odšla, ostala je tam štiri leta brez hrane, brez vsega. Ta štiri leta je prosila Boga:

»Moj Bog, daj mi košček sira, pa četudi potem umrem!«

Bog pa je videl njeno dobro srce in se je je usmilil.

Nekega dne si je rekla: »Grem poiskat kakšnega pastirja, da mi da še kos kruha, pa četudi potem umrem!«

Sreča jo je privedla pred pastirja, ki je nekoč prinašal jajca k njihovemu mlekarju. Psi so planili nadnjo, ko je vstopila v ogrado, pastir pa jo je tekel rešit pred psi. Videla je, da je bila to gospa, ki ji je nosil jajca, ko je bila še mlado dekle, in je poklical mater:

»Mati, mati, pridi hitro sem k meni!«

»Hitro, mati, hitro, pomolzi ovce, prinesi še veliko vrv, zaveži jo v zanko na platani, zavri mleko in ti bom povedal kaj potem!«

Mati je pomolzla ovce, zavrela mleko, on pa je pripeljal še dekle.

»Mati, si zavrela mleko?«

»Zavrela sem ga, sin.«

Rekel je gostji:

»Nekaj bom naredil s tabo, toda nikar se ne ustraši. Tudi moja mati je tu. Mi boš dovolila, da storim, kar hočem?«

»Prav, prav, kar hočeta,« je rekla.

»Zdaj te bom obesil na platano, postala boš platanina hči. Ne boj se, za tvoje dobro gre.«

Obesil jo je na platano.

»Mati, mati, hitro, dobro pokrij mleko in mi ga prinesi.«

Gostji pa je rekel:

»Udobno se namesti na platanini veji.«

Udobno se je namestila, iz njenega trebuha pa je padla gromozanska kača. Snel jo je z drevesa, ji pustil, da si je odpočila, spet nastavil mleko in jo spet obesil na drevo. Vse je naredil enako in iz nje je padla še ena kača, še večja.

»Mati, mati, zavri še en kotel mleka, še en kotel mleka!«

»Udobno se namesti tam gori na veji,« je zaklical gostji.

Mati je zavrela še en kotel mleka, spet jo je obesil na platano.

»Mati, mati, zdaj pa prinesi lonec hrane, lačna je. Niti zame ni treba nič prihraniti, vso hrano daj njej, platanini hčeri.«

Dekle se je usedlo in pojedlo vso hrano. Vzela sta jo in jo odvedla v ogrado. Nekega dne pa ji je pastirica rekla:

»Hči moja, nekaj ti bom rekla, boš prisluhnila mojim besedam?«

»Ne le besedam, mati, če mi boš rekla, naj se vržem v vodnjak, se bom vrgla,« ji je odvrnila gostja.

»Boš vzela mojega sina za moža?«

»Ne le sina, če bi mi rekla, naj vzamem tvojega psa, bi ga vzela!«

Priredili so svatbo in rodilo se jima je lepo dete. Mati je vsak večer šla ven v mesečino in govorila:

Mojemu bratu iz ušesa

naj požene platana.

In če ne grem tja sama,

naj se ne reši čudesa.

Tedaj je bratu iz ušesa pognala platana. Obiskali so ga vsi zdravniki sveta. Če so odsekali eno vejo, sta namesto nje pognali dve, če so odsekali dve, so pognale štiri, noben zdravnik mu ni znal pomagati. Nekega dne je mati rekla sinu:

»Šla bova k tvojemu stricu. Rekel mu boš: 'Daj mi bonbon,' in izrekel besedo, od katere se bo izkoreninila platana.«

Tako je tudi bilo. Dal je otroku bonbon in otrok je dejal:

Z vsako mojo besedo

bo odpadla ena veja.

Tresk! Veja je odpadla. Vzel je še en bonbon in dejal:

Ko izrečem še eno besedo,
bo odpadla še ena veja.

In odpadla je še ena veja, vse dokler niso ostale le korenine. In tako se pravljica prične spet od začetka.

»Brat moj, zgodilo se je to in to. Ti si moj brat in si me dal zaklati. Vendar me mesarji niso zaklali, ampak so zaklali jagenjčka, jaz pa sem te preklela v soju mesečine, zato ti je iz ušesa zrasla platana. Nisem zanosila z moškim, tvoja žena mi je napolnila trebuh s kačami, rešil pa me je moj mož pastir. Glej moj mezinec. *Ena moja beseda, pa bo ven še korenina.*«

Ven je šla še korenina. Vzeli so žakelj orehov in divjega konja, gor so posadili snaho in ga pognali v dir. Brat in sestra pa sta živela in se postarala skupaj.

VDOVIN SIN IN ŠTIRIDESET ZMAJEV⁴

Nekoč je živela neka vdova, ki je imela sina. To je bil pravi hrust. Nekega dne se je, medtem ko je hodil po cesti, sprl z drugim fantom in ga ubil z enim udarcem pesti. Odšel je po svetu. Na poti je srečal nekega moža in ga vprašal: »Kam pa kam?« Ta pa mu je odgovoril: »Iščem vdovinega sina, ker sem slišal, da je nadvse močen.« »Že, že,« mu je rekel, »kakšno moč pa imaš ti?« »Jaz,« mu je rekel mož, »lahko združim goro z goro.« »Jaz sem vdovin sin,« mu je tedaj rekel fant, »pobrativa se in pojdiva po svetu.« Šla sta naprej in po poti naletela na še enega moža. »Kam te nese pot?« sta ga vprašala. »Iskat grem vdovinega sina,« jima je odvrnil. »Že, že, kakšno moč pa imaš ti?« ga spet vpraša fant. »Jaz lahko zemljo zavrtim v drugo smer,« mu odvrne. »Jaz sem vdovin sin, pobratimo se,« mu je rekel fant.

Potem jima je vdovin sin rekel: »Tukaj se ustavimo, priskrbimo si kotel, da bomo lahko kuhali.« Priskrbeli so si kotel in druge potrebščine.

Naslednjega jutra jima vdovin sin reče: »Kdo bo danes ostal doma in skuhal, da bomo imeli opoldne pripravljeno hrano, tačas ko bova druga dva šla na lov?« Doma je ostal mož, ki je lahko združeval gore, druga dva pa sta šla na lov. Ko je bilo kosilo že skoraj nared, se je pred njim prikazalo štirideset zmajev, ki so mu rekli: »Mi bomo pojedli, kar si skuhal.« »Zakaj bi vi jedli, kar sem skuhal? Ne boste.« »Pojedli bomo,« mu je rekel poglavar zmajev. »Ne, pa ne boste,« mu je rekel. »Pa staviva,« mu je rekel zmaj in si z glave potegnil las. »Če ti uspe pretrgati ta las, ne bomo pojedli tega, kar si skuhal, če pa ga ne boš pretrgal, bomo pojedli.« In mu je dal las. Mož je vzel las, da bi ga pretrgal, vendar mu ni bil kos. Zmaji so pojedli, kar je skuhal, in šli.

Ko sta se tovariša vrnila z lova, jima je povedal vso štorijo z zmaji. Vdovin sin mu je tedaj dejal: »Trdiš, da lahko združuješ, pa nisi mogel pretrgati enega lasu? Jutri boš ti ostal doma,« je rekel drugemu tovarišu, »pazi, da ti zmaji ne pojedjo kosila.«

Naslednjega dne je spet prišlo štirideset zmajev in so rekli, naj jim da jesti. »Pojedli bomo, kar si skuhal,« »ne boste,« »pojedli bomo,« »ne, pa ne boste,« spet so stavili, tako kot prejšnji dan. Poglavar zmajev mu je dal dva lasa, naj ju pretrga, ampak jima ni bil kos. Tako so zmaji spet pojedli, kar je skuhal, in šli.

Opoldne sta se vrnila tovariša, da bi obedovala, kosila pa nikjer. Vdovin sin ga je kregal, ampak kaj je to koristilo? Ostali so lačni.

Naslednjega dne jima je vdovin sin rekel: »Vidva bosta šla na lov, jaz pa bom ostal doma in skuhal.« Ko je bila hrana skoraj nared, je spet prišlo štirideset zmajev in so mu rekli: »Pojedli bomo, kar si skuhal.« »Hitro se mi izgubite

4 Pravljica iz vasi Koldere v sodobni Manisi, zapisana v 7. zv. *Maloazijske kronike* in v digitalizirani obliki ponovno objavljena v zbirki *Pravljice iz vasi Koldere* v ponatisu Inštituta Ekaterine Laskaridi, ki se ukvarja z digitalizacijo in ustvarjanjem zvočnih posnetkov maloazijskega ljudskega slovstva.

od tod,« jim je rekel fant. Tedaj mu je poglavar zmajev dejal: »Dal ti bom tri lase z glave, in če jih pretrgaš, ne bomo pojedli, če pa jim ne boš kos, bomo pojedli, kar si skuhal.«

Vdovin sin je brž pograbil lase v pest in jih z lahkoto pretrgal. In tako so zmaji odšli, ne da bi jedli.

Potem sta se vrnila tovariša in rekel jima je, naj hitro pojedjo in gredo ubit zmaje. Hitro so torej pojedli in se šli spopast z zmaji, da bi jih ubili. Zmaji so živeli v zelo veliki votlini, v njej pa so imeli palačo s štiridesetimi sobanami. Ti zmaji so ugrabili tudi tri kraljične, najlepša izmed njih pa je bila Lepotica. Šli so tja, našli zmaje in se spoprijeli. Trije tovariši so s skrivno pomočjo kraljičen s krivimi sabljami pobili vse zmaje. Potem so se oženili s tremi kraljičnami, vdovin sin je vzel za ženo Lepotico. Vsa dežela, ki je dotlej pripadalo zmajem, je postala njihova, in so dobro živeli, mi pa še bolje.

MOHAMED JE IMEL RAD ŽIVALI⁵

Prerok Mohamed je bil prijatelj vseh živali.

Pravijo, da je nekega popoldneva sedel na divanu in razmišljal o bridkosti, ki mu jo povzročajo ljudje, ne zgolj sovražniki, ampak pogosto tudi pristaši. Tako zatopljen v misli je pustil, da se mu je pola plašča razprostrla po kavču.

Domača mačka pa se mu je tačas usedla na polo plašča in brezskrbno zadremala. Tako je spala dolge ure in prerok se ni niti zganil, da je ne bi zbudil.

Bilo je že pozno; muezin je vernike klical k večerni molitvi. Prerok je tedaj, da ne bi vznemiril mačke, ki je še naprej brezskrbno spala, potegnil na plan škarje, odrezal polo plašča in šel takšen v džamijo, da odpravi molitev.

⁵ Ta in naslednja pripovedka sta iz zbirke *Anatolske pripovedke* Menosa Filindasa iz l. 1931. Pravl-jice v tej zbirki po junakih, motivih in stilu pogosto spominjajo na *Tisoč in eno noč*. V njih nastopajo sultan, vezir, dvorni norci, zdravniki, modreci, rabin in kamelarji ...

PREVARANT

V starih časih je v Anatoliji živel velik prevarant. Njegove potegavščine so se-
gle vse do sultanovih ušes. Zato je poslal ponj in ga dal priversti predse:

»Slišal sem, da lahko prevaraš vsakogar, ali je to res?« ga je vprašal sultan.

»Tako pravijo, Vaše visočanstvo.«

»Lahko prevaraš tudi mene?«

»Nisem prinesel s seboj svojih pripomočkov,« mu je odvrnil prevarant.

»Koliko pa potrebuješ, da bi jih prinesel?«

»Hm ... Dvajset lir bo dovolj.«

»Kdaj boš nazaj?«

»Pred tretjo popoldne.«

»Vzemi dvajset lir in pojdi po svoje pripomočke.«

Prevarant je vzel dvajset lir in šel.

Sultan ga čaka še danes.

PASTIR IN ŽIDJE, KI SO OBESILI JEZUSA⁶

Nekoč je pastir prišel v neko vas in se v nedeljo odpravil v cerkev. Gleda in kaj vidi? Vidi Jezusa na križu in vpraša soseda:

»Kdo pa je tale?«

»Naš Jezus.«

»Kdo ga je obesil?«

»Židje.«

»Presneti pesjani! Kje so? Pokaži mi jih!«

Odpeljali so ga v mesto in mu v neki kavarni pokazali Žida. Pastir ga je pri priči pričel brcati. Biriči so pograbili pastirja in ga odpeljali pred kadijo.

»Počel je to in to, kadija!«

Ko je kadija izvedel, za kaj gre, je videl, da je pastir tepček, in ga je izpustil.

Čez eno leto se je pastir vrnil v cerkev in spet videl Jezusa na križu.

»Je to naš Jezus?« je vprašal.

»To je naš Jezus.«

»Obesili pa so ga Židje?«

»Da.«

»Lepo vas prosim, odvedite me k njim in mi jih pokažite!«

Odvedli so ga v mesto in spet je zagnal enak direndaj kot prejšnje leto – tokrat ga je kadija za en dan in eno noč vtaknil v ječo.

Ko je naslednje leto pastir spet prišel v cerkev in je še tretjič videl isto, se je za hip zamislil. Pristopil je naprej k Jezusu, zmajal z glavo in mu rekel:

»Veš kaj, ti pa se res ne znaš izogniti težavam, kot vidim. Ampak ne bom šel tebi na čast še enkrat v ječo!«

6 Naslednji dve pripovedki in spomini Evsevije Kasapoglu so iz zbirke esejev *Zbogom, Mala Azija* Iliasa Venezisa, ki jo je pripravil ob petdeseti obletnici maloazijske katastrofe, vendar je izšla že posthumno.

PONTSKA PRAVLJICA

V neki vasi je nekoč pop rekel, da cerkvi manjka Jezusova ikona, in je nastavil pladenj. Potem je še dodal nekaj denarja in poslal predstavnike v mesto, da bi našli slikarja in naročili ikono.

Grejo in najdejo slikarja:

»Nam boš naredil Jezusa?« so ga vprašali.

»Bom.«

»Koliko bi pa rad za to?«

»Toliko.«

»Kdaj bo gotov, da ga pridemo iskat?«

»Čez deset dni.«

Pripravili so se, da bi odšli, slikar pa jih je vprašal:

»Niste mi povedali: želite živega ali mrtvega?«

Predstavniki so se čisto zmedli – o tem se niso pogovarjali. Belijo si glave in končno eden od njih reče slikarju:

»Veš kaj? Ti ga nariši živega, če v vasi hočejo mrtvega, ga bomo pa že ubili!«

SIPIN IN FERHAT⁷

... Amasya je bila lepo mesto z veliko reko, »Yeşilirmak«, Iris, z lepimi mostovi, visokimi, strmimi gorami na eni strani, kjer si lahko na bregu navpično nad reko videl mogočne votline, »Palače deklet«, ki so burile našo domišljijo in oživljale naše pravljice. Na rečnih bregovih so klopotali veliki vodni mlini in izlivali vodo s svojih mogočnih koles. Mi otroci smo vsakič, ko smo šli mimo, gledali, ali je v njih kakšno dete. Kajti v Amasyi otrok niso prinašale štoklje, čeprav so imele cel kup gnezd izven mesta. Reka je prinašala otroke, tako kot je nosila bogastvo in zelenje.

Pravijo, da je ta reka včasih tekla za gorami Amasye. Vendar je nekoč neki mladenič, ki je potoval skozi te kraje, videl in vzljubil lepo dekle iz Amayse, ki ji je bilo ime Sipin. Zaradi Sipin je Ferhat – tako je bilo ime mladeniču – opravil herkulsko delo: obrnil je tok reke in speljal strugo v deželo, tako da je reka bogato namakala dolino in polja Amasye. Ferhat je nekoč gradil vodnjak – enega izmed mnogih, ki jih je pustil za seboj – ko je prišla mimo zlobna starka in mu rekla:

»Zakaj še kar garaš in gradiš vodnjake? Sipin je umrla.«

Tedaj se je Ferhat na licu mesta ubil. Zato temu vodnjaku pravijo Krvavi vodnjak.

Največji praznik v Amasyi so bili sveti trije kralji in takrat so blagoslavljali vode. Kajti reka je bila vir vsega: blagostanja in lepote. Kristjani in Turki so drli na rečne bregove – zvonovi, bengalični ognji, zastavice, lampijoni, na obeh bregovih pa so se zbrali fantje, napol slečeni, pripravljeni, da skočijo v vodo in pograbijo križ. Brž ko je bilo blagoslavljanje pri kraju, so prve pritekle hanume z bakrenimi lončki, da bi zajele vodo in blagoslovile svoje hiše.

Ker je bilo v Amasyi veliko vode, je imela tudi veliko javnih kopališč, hamamov. Vsak je imel svoje ime. Romejke (Grkinje) so hodile v Alaca Hamam. Tam je bila ena od kadi posvečena sveti Barbari. Tiste, ki so trpele za neozdravljivimi glavoboli, so se morale skopati v njej na svetničin god, da bi se pozdravile. Sveta Barbara je bila soseda Amasye, saj je bila iz Merzifuja, bližnje vasi.

Hamami so bili v Anatoliji, v tistem obdobju predvsem v Amasyi, velika reč. Ljudje so prihajali zjutraj in odhajali ob sončnem zahodu. Vsaka rodbina je imela svoj bolj ali manj določeni dan. Tam so se ljudje postavljali s svojo gospodinjsko in kuharsko spretnostjo, bogastvom in gosposkostjo, spodobnostjo in celo spominom na mrtve: tovor zamrznjenega snega, s katerim bodo ohladili vodo, ki so jo pili kopalci, ali pa tovor sočnih kutin, ki so jih v trenutku razgrabili, je nekdo poslal v spomin na svojega dragega pokojnika.

V hamamu se je razbobnala vsaka družinska zadeva: zaroke, poroke, odhodi v tujino. Stara sem bila šest let. Starši so se odločili, da me bodo poslali v

7 Ustna pripoved Evseviye Kasapoglu iz arhivov Centra za maloazijske študije.

Konstantinopol. To je zahteval stric, ki je živel v Konstantinoplu, in ju je vztrajno vsake toliko opominjal, da bi bil skrajni čas, da se najstarejša hči Hadzisa – tako so rekli mojemu očetu – nauči grško. Čez tri dni naj bi odpotovala skupaj z dedom, vse je bilo že urejeno. Dan prej smo šli v hamam. Vsi sorodniki so bili tam, in kdor še ni vedel, je tam izvedel, da bo Evsevija čez dva dneva odpotovala v Konstantinopol. Vsaka se je hotela postaviti s svojo vnemo za snažnost: »O, punčka moja, naj te malo namilim, da me ne pozabiš.« In brž so me začele ena za drugo militi. Ko smo se zvečer vrnili domov, sem bila gotovo zelo čista, oči sem imela živo rdeče od milnice, moja otroška duša pa je bila prestrašena. Kakšen neki je ta Konstantinopol, da se moraš tako militi, preden greš tja?

Prevedla Lara Unuk

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.147-154>

Dodatek: Biografije avtorjev

PROZNI PISCI

Stratis Dukas

Stratis Dukas se je rodil leta 1895 na enem od otokov iz skupine Moshonisia v Mali Aziji. Bil je pisatelj, predstavnik generacije tridesetih, literarni kritik in slikar. Leta 1913 je sodeloval pri organizaciji etnografskih raziskav v Mitileni na Lezbosu, leta 1916 pa se je prostovoljno pridružil grški vojski. Boril se je v Makedoniji in Mali Aziji in bil v boju ranjen. Po letu 1923 je izstopil iz vojske in se posvetil širjenju maloazijske ljudske umetnosti in obrti. Skupaj s Fotisom Kondoglujem, Pirosom Papalukasom in Stratisom Mirivilisom je ustanovil Mitilenski krožek za glasbeno umetnost. Deloval je tudi kot novinar. Po letu 1927 je popotoval po grški Makedoniji, kjer je zbiral gradivo za reportažo, ki jo je objavil v časopisu *Jutro* (Πρωία), pri tem pa se je navdihnil za knjigo *Zgodba nekega ujetnika* (Ιστορία ενός αιχμαλώτου, 1929), ki mu je zagotovila mesto v grškem literarnem kanonu. Stratis Dukas se je več kot z leposlovjem ukvarjal s teorijo kiparstva in slikarstva, tudi sam je slikal. Med drugo svetovno vojno je sodeloval v odporu proti okupatorju in vstopil v komunistično stranko, zaradi česar so ga Nemci aretirali in mučili. Po vojni je delal v bolnišnici Rdečega križa, še naprej je sodeloval z več časopisi in umetnostnimi revijami, opravljal je tudi funkcije v Zvezi grških književnikov. Zaradi kronične bolezni je bil v zadnjih letih življenja privezan na posteljo, še naprej pa se je literarno in novinarsko udeleževal. Umrli je leta 1983 v Atenah.

Rea Galanaki

Rea Galanaki se je rodila leta 1947 v Irakliu na Kreti v zdravniški družini. Študirala je zgodovino in arheologijo v Atenah. Piše romane, predvsem zgodovinske in biografske, kratke zgodbe, eseje in poezijo. Njene knjige pogosto mejijo

na dokumentarno prozo, saj črpa iz resničnih življenjskih usod ter grške in krečanske zgodovine. Znana je kot prenoviteljica grškega zgodovinskega romana. Njeni izjemno priljubljeni romani so: *Življenje Izmaila Ferika paše* (Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ πασά, 1989), *Podpisoval se bom Louis* (Θα υπογράψω Λουί, 1993), *Eleni ali Nihče* (Ελένη ή ο Κανένας, 1998, grška državna nagrada za književnost), *Stoletje labirintov* (Αιώνας των Λαβυρίνθων, 2002, nagrada za prozo Kostasa in Eleni Urani Atenske akademije), *Molčeče globoke vode* (Αμίλητα βαθιά νερά, 2006), *Judovi požari, Ojdipov pepel* (Φωτιές του Ιούδα, στάχτες του Οιδίποδα, 2009), *Skrajno ponižanje* (Η Άκρα Ταπείνωση, 2015, nagrada balkanika), *Dve ženski, dve boginji* (Δυο γυναίκες, δυο θεές, 2017) in *Emanuil in Ekaterini: pravljice, ki to niso* (Εμμανουήλ και Αικατερίνη, 2022). Piše tudi kratke zgodbe: *Koncentrične zgodbe* (Ομόκεντρα διηγήματα, 1986) in *Skoraj sinja roka* (Ένα σχεδόν γαλάζιο χέρι, 2004, državna nagrada za književnost 2006), pesmi: *Torta* (Το κέικ, 1980), *Kje živi volk?* (Πού ζει ο λύκος, 1982), in eseje. Njeni romani so prevedeni v več kot petnajst jezikov.

Roman *Stoletje labirintov* upoveduje stoletje življenja na Kreti med letoma 1878, ko grški arheolog Minos Kalokerinos že pred Evansom odkrije Knossos, in 1978, ko se v Grčiji konča vojaška diktatura. V romanu se zgodovinske osebe mešajo s fiktivnimi. Osrednja junaka knjige sta brata Andreas in Sifis Papavlakis v vrtincu vojnih in političnih dogajanj, ki sta se kot prostovoljca s Krete, polna mladostnih idealov, udeležila vojnega pohoda v Malo Azijo. V prevedenem odlomku spremljamo Andreasovo vrnitev v domačo vas, kjer ga nihče več ne pričakuje, ker pa se roman nadaljuje še desetletja po maloazijski katastrofi, to avtorici omogoči obravnavo motiva psiholoških posledic in trdovratnosti vojne travme.

Fotis Kondoglu

Fotis Kondoglu, slikar, pisec ikon in pisatelj, se je rodil kot Fotis Apostolelis leta 1895 v Ajvaliju. Ker je izgubil očeta, ga je skupaj z materjo Despino Kondoglu vzgajal stric Stefanos, opat bližnjega samostana svete Paraskeve. V gimnaziji sta bila sošolca z bodočim pisateljem Stratisom Dukasom, s katerim sta se leta 1913 skupaj odpravila študirat v Atene. Vpisal se je v atensko Šolo lepih umetnosti. Leta 1914 je obiskal Pariz, kjer se je seznanjal z evropskim slikarstvom. Leta 1916 je bil nagrajen za ilustracije romana *Glad* Knuta Hamsuna, zares pa je zaslovel z ilustracijami za lastni pikareskni roman *Pedro Cazas* (1920). Leta 1921 se je udeležil vojaškega pohoda v Anatolijo, 1922 pa je po morju zbežal v Grčijo. Leta 1923 je nekaj časa živel meniško življenje na gori Atos. Istega leta je imel prvo razstavo (skupaj s Konstandinosom Maleasom) v Mitileni na Lezbosu. V kasnejših letih je v Atenah predaval slikarstvo in se ukvarjal s konservatorskim delom v muzejih. Bolj je bil poznan kot slikar, vendar je bil tudi

ploden pisatelj. Pisal je beletristiko, potopise, pomorske prigode, hagiografije, knjige, članke in eseje o bizantinski umetnosti in grškem izročilu. Prejel je številne slikarske nagrade. V kontekstu maloazijske literature se je proslavil s knjigo *Ajvali, moja domovina* (Το Αϊβαλί, η πατρίδα μου, 1962), za katero je prejel nagrado Purfina, ki jo je podeljevala Skupina dvanajstih, sestavljena iz dvanajstih književnikov. Umrli je leta 1965 v Atenah.

Stratis Mirivilis

Stratis Mirivilis, s pravim imenom Evstratios Stamatopulos, se je rodil na Lezbosu leta 1890. Bil je eden izmed glavnih predstavnikov generacije tridesetih. Gimnazijo je obiskoval v Mitileni in Ajvaliju. Leta 1910 je postal osnovnošolski učitelj, hkrati pa je začel objavljati pesmi in kratko prozo v smirnskem časopisu *Mladost* (Νεότης). Leta 1912 je odšel študirat filozofijo in pravo v Atene, preživel pa se je z uredniškim delom pri časopisu. Še isto leto se je prijavil za prostovoljca v balkanskih vojnah, kjer je bil resno ranjen v nogo. Ta bolnišnična izkušnja odseva v uvodnem poglavju romana *Učiteljica z zlatimi očmi* (Δασκάλα με τα χρυσά μάτια, 1933), kjer si narator Leonis Drivas deli sobo z umirajočim možem glavne protagonistke. Narator z neusmiljenim realizmom opisuje krike operirancev, rezanje nog z gangreno in prijateljev smrtni delirij, kar postane izvir njegove lastne travme, ki jo kasneje prenaša na odnose v civilnem življenju. S tovrstnimi opisi roman drzno presega meje tega, kar velja za izrazljivo v literarni fikciji, opravljajo pa funkcijo močnega protivojnega sporočila. Enak brezobzirni verizem zaznamuje Mirivilisov prvi in najbolj znani roman *Življenje v grobu* (1924, Η ζωή εν τάφω), ki pripoveduje o pošastnosti prve svetovne vojne, zato da bi opozoril na pošastnost vseh vojn. Ta romana in *Sirena z Lezbosa* (Η Παναγιά η Γοργόνα, 1948, v slovenščini v prevodu Marijana Tavčarja), ki tematizira težave maloazijskih beguncev pri poskusu zakoreninjenja v Grčiji, tvorijo Mirivilisovo protivojno trilogijo. Napisal je še več zbirk kratkih zgodb, prvo leta 1914, tri povesti, otroški roman *Argonavt* (Ο Αργοναύτης, 1936), potopise, pesmi in eseje. Leta 1940 je prejel državno nagrado za književnost za zbirko kratkih zgodb *Modra knjiga* (Το Γαλάζιο Βιβλίο, 1939). Umrli je leta 1969 v Atenah.

Kozmas Politis

Kozmas Politis je bil psevdonim Parisa (Paraskevasa) Taveludisa (1888–1974), narejen iz besede »kozmpopolit«. Bil je prozaist in prevajalec, pripadnik generacije tridesetih, in sicer eden od njenih najpomembnejših pripadnikov na področju proze. Rodil se je v Atenah v trgovski družini, oče je izviral z Lezbosa, mati pa iz Ajvalija. Ko je leta 1890 družina obubožala, so se preselili v Smirno,

kjer je ostal vse do leta 1922. Študiral je na ameriškem kolegiju v Smirni. Od leta 1905 do 1942 je bil zaposlen kot bančni uradnik, kasneje direktor banke, v Smirni, po maloazijski katastrofi pa v Marseillu in Parizu, Atenah in Patrasu. Debitiral je leta 1930 z romanom *Gaj limonovcev* (Λεμονοδάσος), leta 1933 je izdal roman *Hekata* (Εκάτη). Leta 1938 je izšel roman *Eroica*, za katerega je prejel državno nagrado za prozo. Razen romanov je pisal tudi kratko prozo. Med vojno mu je umrla edina hči, izgubil je tudi dom in službo in se odtlej ukvarjal s prevajanjem iz angleščine in francoščine. Leta 1945 je objavil roman *Giri* (Το Γυρί), ki je poimenovan po četrti v Patrasu in v katerem se prvič zasukata k življenju nižjih socialnih slojev, ki jih opisuje tudi v naslednjem romanu *V sosesi Hadzifrangu* (Στου Χατζηφράγκου) iz leta 1962. Zanj je prejel glavno državno nagrado in je njegovo edino delo na temo življenja v Mali Aziji. Kot komunista so ga v času vojaške diktature leta 1967 zaprli, vendar so ga hitro izpustili. Začel je pisati nov roman *Konec* (Τέρας), ki ga ni dokončal in je izšel posmrtno. Umrl je leta 1974 v Atenah.

Dido Sotiriu

Dido Sotiriu, rojena Papa, se je rodila v bogati grški družini leta 1909 v Ajdiniju (tur. Aydın) v Mali Aziji kot hči Evangelosa Papasa in Marianti Papadopulu. Ko je družina zaradi očetovega bankrota obubožala, so jo poslali k teti v Atene, kjer je imela boljše življenjske razmere, sama pa je to selitev pozneje opisala kot svojo prvo izkušnjo begunstva. Leta 1919 se je skupaj z družino preselila v Smirno, po maloazijski katastrofi pa so vsi prebežali v Atene, kjer je začela študirati francoščino. Sama je spet živel pri teti in je zelo občutila socialni prepad med lastnim meščanskim življenjem in revščino svoje družine, oče je namreč delal kot uradnik v pirejskem pristanišču. Študij je dokončala na pariški Sorboni. V Parizu se je spoznala z znanimi pisatelji, Andréjem Malrauxom, Andréjem Gidom, Louisom Aragonom. Leta 1936 je začela delati kot novinarka, med drugim je bila dopisnica iz Pariza. Med okupacijo je sodelovala v narodnoosvobodilnem gibanju, leta 1944 pa je postala glavna urednica časopisa *Radikalec* (Ριζοσπάστης), glasila grške komunistične stranke. Novembra 1945 je skupaj s Hriso Hadzivasiliu zastopala grške ženske na pariški konferenci Ženske mednarodne demokratične zveze. Leta 1947 so jo zaradi meščanskega porekla in nesoglasij izključili iz komunistične partije. Po državljanski vojni je začela sodelovati z različnimi levičarskimi in feminističnimi časopisi. Leta 1959 je izdala prvi roman *Mrtvi čakajo* (Οι νεκροί περιμένουν), leta 1961 je sledila fiktivna biografija ustreljene borke proti nemški okupaciji Elektre Apostolu *Elektra* in leta 1962 *Krvava prst* (Ματωμένα Χώματα), ki je bila velika uspešnica in je dosegla naklado 400 000 izvodov, prevedena pa je bila v več tujih jezikov. Leta 1975 je izšla esejistična knjiga *Maloazijska katastrofa in imperialistična strategija v*

vzhodnem Sredozemlju (Η Μικρασιατική Καταστροφή και η στρατηγική του ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο), sledili so ji romani *Zapoved* (Εντολή, 1976), *Obiskovalca* (Επισκέπτες, 1979), *Rušimo se* (Κατεδαφίζομεθα, 1982) in mladinski roman *V plamenih* (Μέσα στις φλόγες, 1978). Maloazijske teme se pisateljica loteva v romanih *Mrtvi čakajo*, *Krvava prst* in *V plamenih*. Pisala je tudi kratke zgodbe in gledališke igre. Za svoje delo je prejela številne nagrade: dvakrat nagrado grško-turškega prijateljstva Abdija İpekçija (1983, 1985), posebno državno nagrado za književnost (1989), nagrado Atenske akademije (1990) in druge. Pisateljica je umrla leta 2004 v Atenah.

Ilias Venezis

Ilias Venezis se je rodil kot Ilias Melos leta 1904 v Ajvaliju na obali Egejskega morja. Leta 1922 je bila pisateljeva družina izgnana v Mitileno na Lezbos, osemnajstletnega Iliasa pa so Turki ujeli in poslali v delovno taborišče v notranjost Azije, kjer je prebil 14 mesecev. O njegovi aretaciji pripoveduje pričevanje Poslednji dan v Ajvaliju izpod peresa njegove sestre Agapi Venezi Moliviati (1900–1995). Izpustili so ga leta 1923, med izmenjavo narodnostnih manjšin. Pridružil se je staršem v Mitileni in tam že naslednje leto v revialni obliki v časopisu *Zvon* objavil svoj prvi roman *Številka 31328* (Το νούμερο 31328), pripoved o lastni taboriščni izkušnji. Gre za roman o telesnem trpljenju in o razčlovečenju vpricho grozot internacije. V knjižni obliki ga je izdal leta 1931, v slovenskem prevodu pa je izšel leta 2019. Bil je eden izmed najvidnejših predstavnikov generacije tridesetih let. Na Lezbosu je soustvarjal t. i. lezboško pomlad in delal kot bančni uslužbenec. Leta 1932 je bil premeščen v Atene. Med nemško okupacijo je bil zaprt, obsojen je bil na smrt, vendar ga je rešila viharina reakcija grških intelektualcev. O tej izkušnji je napisal dramo *Blok C*, prvič uprizorjeno decembra 1945. Kot dopisnik časopisa *Korak* (Το Βήμα) je v 50. letih odpotoval v ZDA. Bil je dejaven v kulturnem življenju, med drugim je bil ustanovni član skupine dvanajstih, ki je podeljevala literarne nagrade, imel je lastne oddaje na radiu.

Poleg *Številke 31328* med Venezisove najpomembnejše romane sodita še *Spokojnost* (Γαλήνη, 1939) in *Eolska zemlja* (Αιολική Γη, 1943). Za roman *Spokojnost* je prejel prvo državno nagrado za prozo, ki si jo je delil s Stratisom Mirivilisom, in pohvalo Atenske akademije. Roman *Eolska zemlja* je izšel leta 1943 in bil razprodan v dveh tednih. Vse tri romane združuje izkušnja maloazijske katastrofe. V *Spokojnosti* avtor opisuje težave, s kakršnimi se v novi domovini soočajo pribežniki iz Smirne, v *Eolski zemlji* pa s primesjo magičnega realizma upesnjuje svojo mladost v Mali Aziji. Kasneje je napisal še romane *Beg: Kronika okupacije* (Εξοδος. Χρονικό της Κατοχής, 1950), ki ga je v slovenščino prevedel Marijan Tavčar, *Ocean* (Ωκεανός, 1956) ter eksperimentalni *Roman štirih* (Μυθιστόρημα των Τεσσάρων, 1958) s S. Mirivilisom,

M. Karagacisom in A. Terazkisom. Napisal je tudi več zbirk kratkih zgodb in potopisov. Umril je leta 1973 v Atenah, posthumno pa je izšla njegova dokumentarno-literarna prozna zbirka *Zbogom, Mala Azija* (Μικρασία, Χαίρε).

Ilias Venezis sodi med prve avtorje dokumentarnega romana na grških tleh, je tudi eden glavnih avtorjev književnosti o maloazijski katastrofi, s katero je bil do te mere zaznamovan, da je postala njegova stalna tema.

PESNIKI

Ion

Ion je psevdonim neznanega pesnika, ki namiguje na njegovo jonsko poreklo. Pesem je uvrščena v antologijo *Žalostinke in hvalnice za izgubljene domovine* (1988). Antologijo, ki vsebuje pesmi, posvečene maloazijski tematiki in tematiki maloazijske katastrofe, sta uredila književnik in novinar Apostolos Manganaris z maloazijskimi koreninami in Keti Manganari. Ta obsežna zbirka vsebuje na stotine pesmi skoraj 300 pesnikov, med njimi tudi anonimnih, vanjo pa so prav tako uvrščene ljudske pesmi iz Male Azije.

Odiseas Elitis

Odiseas Elitis, s pravim imenom Odiseas Alepudelis, grški pesnik, pisatelj in esejist, se je rodil leta 1911 v Irakliu na Kreti. Študiral je pravo v Atenah, vendar se je mlad posvetil pesništvu. Bil je eden glavnih predstavnikov grškega modernizma, član generacije tridesetih, v njegovi poeziji se vplivi nadrealizma kombinirajo z vplivi grške pesniške tradicije, v pesmih slavi sonce, svetlobo, morje in skalnato grško pokrajino. Med 2. svetovno vojno se je boril v grški vojski, po vojni je opravljal številne funkcije v grški kulturi, v letih diktature 1967–1974 pa se je umaknil v Pariz. Napisal je 18 pesniških zbirk, med njimi *Vredno je* (1959), *Junaški in žalobni spev za padlega poročnika albanskega* (1962), *Dnevnik nevidnega aprila* (1984), *Zahodno od žalosti* (1995), in številne zbirke esejev. Leta 1979 je prejel Nobelovo nagrado za literaturo. Umril je leta 1996 v Atenah.

Kostas Kariotakis

Pesnik in prozaist Kostas Kariotakis, rojen leta 1896 v Tripolisu, je bil eden prvih predstavnikov grškega pesniškega modernizma. Študiral je pravo in

politične vede v Atenah, zaposlen pa je bil kot javni uradnik na prefekturi v Solunu in v drugih krajih. Leta 1919 je izdal prvo pesniško zbirko *Bolečina ljudi in stvari*. Leta 1921 je izdal zbirko *Utešne pesmi*, leta 1927 pa zadnjo zbirko *Elegije in satire*. Umrl je leta 1928 v Prevezi. Vplival je na znana pesnika Seferisa in Ritsosa, njegova melanholična poezija in samomorilska smrt pa sta navdihnili lirično pesniško modo, imenovano kariotakizem. Njegove pesmi so prevedene v več kot trideset jezikov.

Konstantinos Kavafis

Konstantinos Petru Kavafis velja za enega največjih pesnikov 20. stoletja. Rodil se je leta 1863 v Aleksandriji v grški družini, ki se je tja priselila iz Konstantinopla. Po očetovi smrti je z materjo in šestimi brati živel v Angliji in Parizu. Vrnili so se v Aleksandrijo, vendar so leta 1882 zbežali v Konstantinopol, ko je bila v anglo-egipčanski vojni zbombardirana njihova hiša. Po ponovni vrnitvi Aleksandrije skoraj ni več zapuščal in je tam tudi umrl leta 1933. Preživel je se je kot egipčanski državni uradnik, ukvarjal se je tudi z novinarstvom. Pesmi, ki jih je pisal tudi v angleščini in francoščini, za življenja skoraj ni objavljaj, *Zbrane pesmi* so izšle po njegovi smrti leta 1954. T. i. Kavafisov kanon šteje 154 pesmi, ki se delijo na tri tematske sklope: senzualne in homoerotične, zgodovinske, v katerih uvaja t. i. persone, resnične ali fiktivne osebnosti iz grške, zlasti helenistične zgodovine, in filozofske pesmi. Napisane so v mešanici sodobnega jezika in katarevuse z elementi stare grščine.

Jorgos Seferis

Jorgos Seferis, s pravim imenom Jorgos Seferiadis, se je rodil leta 1900 v Vurli pri Smirni. V šolo je hodil v Atenah, študiral pa pravo v Parizu. Potem ko je morala njegova družina leta 1922 zapustiti Smirno, se tja ni mogel vrniti do leta 1950 in se je vse življenje počutil v nekem smislu izgnanca. Velja za enega najpomembnejših grških pesnikov 20. stoletja. Pred in po vojni je bil poklicni diplomat. Ob nastopu diktature leta 1967 se je odkrito zoperstavil režimu. Napisal je deset pesniških zbirk, med njimi: *Kitica* (1931), *Roman* (1935), *Delovni zvezek* (1940), *Ladijski dnevnik I–III* (1940, 1944, 1955), in več proznih del, mdr. *Šest noči na Akropoli* (posthumno 1974). Leta 1963 je kot prvi grški književnik prejel Nobelovo nagrado za literaturo. Umrl je leta 1971 v Atenah, ne da bi dočakal konec diktature. Od pesnikov je največ pisal o maloazijski katastrofi, mdr. se s to tematiko ukvarja v *Romanu*, dotika se je tudi v *Šestih nočeh na Akropoli*.

Maria Topali

Maria Topali, sodobna pesnica in prevajalka nemške poezije, se je rodila leta 1964 v Solunu. Po poklicu je pravnica. Objavila je več pesniških zbirk: *Čajni servis* (1999), *London in druge pesmi* (2006), *Spust z Vermija* (2010), gledališka muzikala *Ples srednjega razreda* (2012), *Moja beseda* (2015), *Rekviem nekemu najstništvu* (2017) ter *Skupaj sva poslušala* (2018) in prozno knjigo *Štiriročno skupaj* s Konstantinosom Macuko (2013). Piše tudi literarno kritiko za revijo *Poetika* in dnevnik *Kathimerini*. Njene pesmi so prevedene v angleščino, italijanščino, nemščino in slovenščino. Živi v Atenah. V pesmi *Credo* tematizira družinsko travmo izgnanstva skozi spomine na babico. Maloazijska identiteta je v kulturnem kontekstu jasno berljiva iz semantike besede »domovina«, patriarhalnih odnosov med spoloma in odnosa do čistoče, poznanega iz stereotipov o begunkah iz Ponta in Male Azije.

Pripravila Lara Unuk

Druge razprave

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.157-174>

Jerneja Kavčič

Avtentičnost in jezikovni stik na zapisih iz Vzhodne puščave (O. Claud. 1.141 in 142)

UVOD

Odsotnost maternih govorcev je brez dvoma pomembna ovira, na katero naletimo pri raziskovanju starih jezikov. Ne moremo se denimo nasloniti na materne govorce stare grščine in ugotavljati preprosta razmerja, kakršno je razmerje med spodnjima angleškima stavkoma. Kot pravi Comrie – očitno na podlagi jezikovnega občutka maternih govorcev angleščine – je namreč v angleščini prvo poved, ki vsebuje nedoločniški polstavek »to have been in Berlin before the war« (»da je bil pred vojno v Berlinu«), mogoče nadomestiti z drugo, ki namesto nedoločnika vsebuje osebno glagolsko obliko »was« (»je bil«):¹

- (1) The security officer believes Bill to have been in Berlin before the war.
- (2) The security officer believes that Bill was in Berlin before the war.

Primeri kažeta, kot zaključuje Comrie, da v stavkih, kakršen je prvi, nedoločnik »to have been« opravljata vlogo preprostega dovršenega preteklika (*simple past*), kar je redek primer, ko angleški perfekt (*present perfect*) prevzame vlogo slednjega. To pa naj bi se zgodilo, ker v angleščini ni na voljo drugega nedoločnika, ki bi lahko izražal preddobnost.² To vlogo lahko prevzame samo infinitiv perfekta.

Kot rečeno, tovrstnih razmerij ni mogoče na enak način ugotavljati v primeru starih jezikov, kakršen je starogrški. Kljub temu pa občasno naletimo

¹ Comrie, *Aspect*, 55.

² Prav tam.

na primere, ko pisna besedila ohranjajo tako rekoč identične povedi, ki, kot se zdi, nudijo tudi natančnejši vpogled v vprašanje, kako so govorci grščine v antiki razumeli razmerja med nedoločniškimi polstavki in stavki z osebnimi glagolskimi oblikami.

Še posebej v zadnjih letih se na področju grškega jezikoslovja pogosto poudarja, kako dragocen vir podatkov so zapisi na papirusu in drugih materialih iz Egipta, in zdi se, da nam prav ti lahko pomagajo osvetliti tudi prej zastavljeno vprašanje. Razlogov, zakaj so ti dokumenti pomembni, je več in so dobro poznani.³ Prvi je brez dvoma ta, da so se samo v Egiptu ohranile večje količine zapisov na papirusu, poglavitnem antičnem napisnem materialu. Za razliko od starogrških literarnih besedil, ki so vsa po vrsti prepisi izgubljenih izvirnikov, velik del zapisov na papirusu ohranja izvirno jezikovno obliko, nespremenjeno vse od časa njenega nastanka.⁴ Besedila na papirusu so se ohranila v sušnejših predelih Egipta, kjer so klimatske razmere omogočale preživetje tega materiala. Za jezikoslovje posebej pomembna so neliterarna besedila in še zlasti zasebna, denimo zasebna pisma. Napisana so namreč v jeziku, ki je brez posebnih literarnih ambicij in razmeroma dobro odraža grščino, kakršna se je v določenem obdobju antike (pa tudi zgodnjega srednjega veka) govorila v omenjenih krajih. To obdobje okvirno sega od 3. st. pr. Kr., ko se v Egiptu uveljavi oblast ptolemajske dinastije, z njo pa grščina kot uradni in postopoma tudi prevladujoči sporazumevalni jezik, pa vse do 8. st. po Kr., ko so izpričana zadnja grška besedila. Po arabskem vdoru se je namreč grščina počasi opustila.⁵

Nekoliko manj znano pa je verjetno to, da papirus ni edini napisni material, ki so ga uporabljali v Egiptu, in še zlasti, da v jezikoslovnem smislu ni nepomembna niti vrsta materiala, na katerem je zapis ohranjen. Kot poudarja Leiwo, je bil namreč papirus razmeroma drag material in se je zato redko uporabljal v sušnih in siromašnih predelih, kakršna je bila Vzhodna puščava ob Rdečem morju.⁶ Na tem področju so imeli Rimljani vojaške postojanke (denimo Mons Claudianus), potekale so pomembne trgovske poti, ki so povezovala Rdeče morje s področji okrog Nila, in razvijala se je od njih odvisna gospodarska dejavnost. Zaradi pomanjkanja papirusa so se kot napisni material ponavadi uporabljale črepinje (gr. ὄσπρακα) ali kosi lončevine. Prevladujoči sporazumevalni jezik je bila grščina, tako kot tudi sicer v Egiptu (v prej omenjenem obdobju) in v veliki meri tudi v tamkajšnjih enotah rimske vojske.⁷ A grščino so bili pogosto primorani govoriti tujci (med drugim Rimljani), pa

3 O tem v reviji Keria: Valijev, »Pet krščanskih zasebnih pisem iz Egipta«, 153–155.

4 Kot navaja Stolk, »Orthographic variation«, 299, je bilo do danes objavljenih okrog 50.000 neliterarnih besedil.

5 Grki so sicer v Egiptu živeli že pred helenistično dobo. Najpomembnejša skupnost so bili Helenomemfiti, ki so se v Egiptu naselili kot najemniki v tamkajšnji vojski, a niso odigrali pomembnejše vloge pri helenizaciji širšega področja; prim. Torallas Tovar, »Greek in Egypt«, 255.

6 Leiwo, »L2 Greek in Roman Egypt«, 4–6.

7 Gl. Dahlgren, »Egyptian Greek«, 118, op. 5.

tudi domačini Egipčani, za katere je bila tuj jezik. Vse to se odraža tudi v besedilih s tega področja, ki pa imajo v primerjavi z zapisi na papirusu pomembno prednost. Na papirus so besedila pogosto zapisovali poklicni pisarji in nejasno ostaja, v kolikšni meri so spreminjali jezik oseb, po nareku katerih so pisali. Tovrstnih posrednikov pa prav zaradi težkih razmer ni bilo voljo v Vzhodni puščavi, zato na črepinjah ohranjeni zapisi s tega področja v določenem smislu dosledneje odražajo avtorjev jezik kot besedila, ohranjena na papirusu.

O. CLAUD. 1.141 IN 142: JEZIK IN KONTEKST

Na dveh črepinjah iz Vzhodne puščave naletimo tudi na zapisa v grščini, ki močno spominjata na zgoraj citirana angleška stavka. Zato se zdi, da bi lahko odgovorila tudi na vprašanje, kako so govorniki grščine razumeli razmerje med nedoločniškimi polstavki in stavki z osebnimi glagolskimi oblikami. V prvem sporočilu oseba po imenu Silvan svojega soimenjaka obvešča, da je prispel v kraj, imenovan »Suho morje«. To je izraženo z nedoločniškim polstavkom, ki vsebuje infinitiv pefekta παραγεγονέναι »da sem prispel«, sicer zapisan kot παρεγεγοναι.⁸

Σιλβανός Σιλβανῶι τῶι
ἀδελφῶι χαίρειν. γείνωσ-
κε, ἀδελφε, παραγεγοναι
ἡμᾶς ἐς Ξηρὸν Πέλαγον

(O. Claud. 1.141, ll. 1 – 4, 109–110 po Kr.)

Silvan pozdravlja brata Silvana. Vedi, brat, da sem prispel v Suho morje.

V isti izdaji besedil, ki vsebuje zapise iz že omenjenega kraja Mons Claudianus, se najde skorajda identično pismo, v katerem Silvan ponovno obvešča svojega soimenjaka, da je prispel, tokrat v kraj, imenovan Rajma. Za razliko od prvega pisma pa je ta dogodek izražen z osebno glagolsko obliko, to je z indikativom aorista glagola παραγίνομαι.⁹

Σιλβανός Σιλβανῶι τῶι ἀδελ-
φῶι πλείστα χαίρειν παραγενά-
μην εἰς Ραιμα

(O. Claud. 1.142, ll. 1–3, 109 –110 po Kr.)

Silvan pozdravlja brata Silvana. Prispel sem v Rajmo.¹⁰

8 Naglasno znamenje je namenoma izpuščeno, ker ga nima niti originalni zapis. V tem obdobju se naglasna znamenja še ne uporabljajo dosledno.

9 O obliki παραγίνομαι gl. spodaj, op. 21.

10 Od krajev, ki se omenjajo v pismih, je locirana samo Rajma, ki se je nahajala ob cesti na Mons

Kontekst je morda videti nekoliko nenavaden, saj si očitno pišeta dve osebi po imenu Silvan, ki drug drugega imenujeta »brat«. Zato je treba pojasniti, da se izraz ἄδελφός lahko uporablja kot vljudnostni izraz, kar je tudi sicer običajno v zasebnih pismih iz helenistične in rimske dobe. Kot ugotavlja moderni izdajatelj, sta pisavi videti različni, kar pomeni, da je pošiljatelj prvega sporočila najverjetneje naslovnik drugega.¹¹

Ne glede na ta zanimivi detajl – ki pa priča o edinstvenosti egipčanskih dokumentov – imamo opraviti z dvema skorajda identičnima zapisoma, sestavljenima iz začetnih vrstic zasebnih pisem. Zdi se, da bi na njuni podlagi lahko sklepali, da je bilo razmerje med nedoločniškimi in osebnimi glagolskimi oblikami v grščini povsem enako kot v angleških primerih z začetka prispevka. V angleščini se infinitiv perfekta »to have been« v stavku z osebno glagolsko obliko nadomesti z dovršnimi preteklim časom (*simple past*) in ne s perfektom (*present perfect*). Na isti pojav naletimo v zgornjih grških primerih, saj se infinitiv perfekta παραγεγόνειν nadomesti z indikativom aorista (ali dovršnim preteklim časom) in ne z indikativom perfekta. To bil lahko pomemben argument v podporo domnevi, da opravlja od najmanj pozne klasične dobe dalje grški perfekt podobno funkcijo kot angleški čas *present perfect* in da je bila torej njegova osnovna funkcija izražanje preteklega dejanja s posledicami za sedanjost.¹² Ta funkcija naj bi se postopoma razvila iz starejše funkcije grškega perfekta, ki jo ponavadi slovnice klasične grščine, vključno z najbolj znano slovensko slovnico tega jezika, omenjajo kot temeljno funkcijo starogrškega perfekta. To pa naj bi bilo izražanje stanja v sedanjosti kot posledice preteklega dejanja ali celo zgolj izražanje stanja.¹³ V še kasnejšem obdobju naj bi – po prevladujočem mnenju – perfekt po pomenu sovpadel s starim dovršnim preteklim časom ali aoristom ter se slednjič iz jezika umaknil.¹⁴ Dodati je sicer treba, da v primeru grščine ne more veljati Comriejeva razlaga, da se infinitiv perfekta uveljavi v vlogi izražanja preddobnosti zato, ker ni na voljo drugega infinitiva. Temu očitno ni tako, saj ima grščina infinitiv aorista, ki ga slovnice klasične grščine praviloma navajajo kot edini infinitiv, rabljen v vlogi izražanja preddobnosti.¹⁵ A kljub temu je mogoče pojasniti, zakaj bi lahko vsaj v določenem obdobju v grških nedoločniških polstavkih infinitiv perfekta prevzel vlogo izražanja preddobnosti in v tej vlogi morda celo nadomestil infinitiv aorista: za razliko od slednjega, ki ni imel avgmenta in zato ni izražal preddobnosti tako kot indikativ aorista, je infinitiv perfekta prevzel vlogo izražanja preddobnosti potem, ko je izražanje preteklega

Claudianus. V prvem pismu omenjeno »Suho morje« je neznano in bi se lahko nanašalo na »večino krajev« v njegovi okolici (Bülow-Jacobsen, »The private letters«, 130).

11 Bülow-Jacobsen, »The private letters«, 129–130.

12 Haspelmath, »From resultative to perfect«, 210.

13 Gl. na primer Babič, *Grška slovnica*, 111.

14 Podrobnosti o tem, kako in kdaj naj bi v grščini prišlo do zadnje faze v razvoju perfekta (oz. ali se je ta sploh v celoti udejanila), ostajajo neznane; prim. Bentein, »Perfect«.

15 Gl. na primer Rijksbaron, »The Syntax and Semantics«, 97.

dovršnega dejanja postalo njegova bistvena pomenska značilnost. Od tedaj dalje je bila prednost infinitiva perfekta ta, da je bolj nedvoumno kot infinitiv aorista izražal preddobnost.¹⁶ Slednje pa potrjuje težnja, ki bo natančenje pojasnjena v nadaljevanju, da se namreč infinitiv aorist v vlogi izražanja preddobnosti omeji tako, da se uporablja zlasti, kadar je preddobnost nedoločniškega polstavka nedvoumno razvidna iz konteksta.¹⁷

Hkrati pa se zastavlja prašanje, ali sta omenjena dokumenta iz Vzhodne puščave dovolj verodostojna, da ju smemo razumeti kot odraz tega, kako so materni govorci grščine razumeli razmerje med nedoločniškimi polstavki in stavki z osebnimi glagolskimi oblikami. Avtor prvega besedila je morda po pomoti uporabil nedoločniški polstavek, saj bi se vsaj v klasični grščini nadredni glagol γιγνώσκω moral dopolnjevati z deležnikom in ne z nedoločnikom. Povsem mogoče je, da gre za napako, če se upošteva, da za večino avtorjev besedil iz Vzhodne puščave grščina ni bila materni jezik. In čeprav drži, da osebna imena, izpričana na egipčanskih dokumentih, ne razkrivajo nujno posameznikovega porekla, pa je v danem primeru težko ne upoštevati možnosti, da se v obravnavanih zapisih odraža vpliv latinščine. Po mnenju nekaterih (sicer resda maloštevilnih) jezikoslovcev se je namreč v grščini raba perfekta širila tudi pod vplivom latinščine: ker so govorci latinščine poznali samo dovršni pretekli čas (iz latinske slovnice znan pod imenom perfekt) in ne tudi pravega perfekta, so v grščini pogosto delali napake, ker niso ločevali med grškima časoma perfekt in aorist, in perfekt napačno uporabili v stavkih, kjer bi bila pravilna raba grškega aorista. Leiwo tako domneva, da se je tovrstna raba perfekta »morda okrepila v razmerah jezikovnega stika«,¹⁸ v dokumentu O.Claud. 1.141 pa bi infinitiv perfekta lahko odražal latinski vpliv.

O.CLAUD 1.141 IN 142 KOT PRIMERA »SLABE« GRŠČINE?

Če bi se postavili na stališče starejših raziskovalcev papirusnih najdb, bi obravnavana dokumenta zlahka označili kot primer »slabe grščine« in jima odvzeli kakršno koli dokazno vrednost. Tako so pogosto ravnali jezikoslovci in (morda) še posebej izdajatelji papirusnih besedil, kadar koli so v poklasičnih dokumentih naleteli na jezikovne oblike, neskladne s pravili klasične grščine.¹⁹ Kot primer lahko navedemo spodnja citata:

16 Več o tej domnevi: Kavčič, »Examining a hypothesis«, 3–6; Bentein, »The decline of infinitival complementation«.

17 Gl. spodaj, razdelek »Vprašanje avtentičnosti«.

18 Leiwo, »L2 Greek in Roman Egypt«, 27; Id., »Multilingual military forts«, 178.

19 Izraz klasična grščina se nanaša na grščino 5. in 4. st. pr. Kr., izraz poklasična grščina pa za jezik v obdobju 3. st. pr. Kr.–4. st. po Kr.

The grammar here becomes as hopeless as the plight of the petitioners.

(Edgar, P.Cair.Zen. II 59291)

Slovnica na tem mestu postana tako brezupna kot sama prošnja prosilcev.

The text is so mutilated and the Greek is so extraordinarily bad that it is difficult to give a clear account of what Petosiris means to say.

(Edgar, P.Cair.Zen. III 59499)²⁰

Besedilo je tako pohabljenost in grščina tako izjemno slaba, da je težko razložiti, kaj želi Petosiris povedati.

Kot rečeno, tovrstni opisi temeljijo na opažanjih, da jezik papirusnih in drugih egipčanskih najdb ni povsem v skladu s pravili klasične slovnice, in tudi v besedilih O. Claud. 1.141 in 142 naletimo na podobna odstopanja. Eno od njih je že omenjena raba nedoločniškega polstavka v odvisnosti od glagola, ki se v klasični dobi zapisuje kot γῑνῡσκῡ in kasneje γῑνῡσκῡ.²¹ Primerov pa je še več: indikativ aorista je denimo rabljen brez avgmenta (παράγενάμην namesto παρεγενάμην). Tudi nedoločnik παραγεγονέναι je naveden v nenavadno okrajšani obliki, ki ji manjka en zlog (παραγεγοναι), in povsem mogoče se zdi, da avtor besedila zaradi pomanjkljivega znanja grščine infinitiva perfekta ni znal povsem pravilno uporabljati.²² A vseeno je treba dodati, da avtorjema ni mogoče očitati popolnega neznanja jezika, o čemer med drugim priča njun pravopis. Tudi v tem pogledu besedili vsebujeta nekaj neklasičnih oblik, saj je predlog εῑς zapisan kot ῑc, velelnik, ki se v poklasični dobi praviloma zapisuje kot γῑνῡσκε, pa kot γείνῡσκε.²³ Tovrstna odstopanja od klasičnega pravopisa so v neliterarnih besedilih rimske dobe precej običajen pojav. Gre za posledico glasoslovnih sprememb, ki jih je grščina doživela v tem obdobju, in še posebej pogosto se zamenjujeta prav znamenji εῑ in ῑ (tako kot v obravnavanih besedilih).²⁴ Zgolj na podlagi tovrstnih odstopanj od klasičnega pravopisa pa obenem ni mogoče sklepati, da avtor besedila grščine ne obvlada. Celotno izobraženi govorniki, ki jim gotovo ni mogoče očitati pomankljivega znanja grščine, so

20 Citirano po: Evans, »Standard Koine in the 3rd century BC papyri«.

21 To je eden redkih primerov, ko se v poklasični dobi ne uveljavi klasični pravopis. Iz klasične grščine znani glagol γῑνῡσκῡ se je zgodaj (verjetno že v pozni klasični dobi) spremenil tako, da se je prvi zlog poenostavil v γῑ- ([gῑ-]), kar se v pisavi odraža tudi v helenistični in kasnejših dobah. Niti izobraženi pisci namreč ne uporabljajo dosledno klasične oblike γῑνῡσκῡ. V prispevku uporabljam obliko γῑνῡσκῡ za klasično dobo ter γῑνῡσκῡ za kasnejša obdobja. Podoben glasoslovni razvoj je doživel glagol γῑγνομαι, kasneje (in v novi grščini) γῑνομαι, ki ga v članku zapisujem po enakem načelu.

22 O možnih vplivih dvojezičnosti gl. Fendel, »Natural language use and Bilingual Interference«, 167.

23 Prim. op. 21.

24 Znamenje εῑ se je v klasični grščini uporabljalo za zapisovanje dolgega ozkega e ([é]) in dvoglasnika ([ej]), oba glasova pa sta že pred helenistično dobo sovpadla z dolgim samoglasnikom i ([i]). Posledično so tovrstne pravopisne napake pogoste že od začetka helenistične dobe dalje.

občasno in zlasti v zasebnih besedilih opustili pravila klasičnega pravopisa.²⁵ Še več, še posebej drugo izmed obravnavanih besedil (O.Claud. 1.142) je pravzaprav s pravopisnega vidika napisano razmeroma skrbno. Pisec se samo enkrat oddalji od klasičnega pravopisa (v vrstici 8–9 je napačno napisana beseda ἀγγαρίον), kar pomeni, da je besedilo napisano precej skrbneje kot večina drugih besedil iz istega obdobja.²⁶

Odstopanja od klasičnega pravopisa ali tako imenovane pravopisne napake, še zlasti kadar gre za v splošnem zelo razširjene vrste odstopanja, torej ne pomenijo nujno, da je avtorjevo znanje grščine, vključno z grško skladnjo, pomankljivo. To dodatno potrjujejo dognanja o vlogi klasične grščine v kasnejših pisnih besedilih. Čeprav brez dvoma drži, da so se v poklasični dobi pisci tako rekoč vedno zgledovali po klasični grščini, njihovi normi, pa se slednja ne odraža na vseh jezikovnih ravneh enako, vse to pa je povezano z načinom učenja jezika v antičnih (in kasnejših) šolah. Več pozornosti kot besedišču in skladnji se je namreč posvečalo oblikoslovju, in zato se v mlajših grških besedilih, tudi v tistih, ki so jih zapisali najbolj izobraženi pisci, oblikoslovje klasične grščine ohranja v bistveno večji meri kot skladnja in besedišče.²⁷ V najrazličnejših besedilih poklasične (pa tudi kasnejše, bizantinske) dobe se posledično lahko uveljavijo neklasična skladijska pravila.

VPRAŠANJE AVTENTIČNOSTI

Kljub odstopanjem od klasične grščine je torej povsem mogoče, da so skladijske strukture v omenjenih besedilih »avtentične«, pri čemer avtentičnost (po Josephu) pomeni, da jezikovni pojav »v določenem smislu ustreza jezikoslovno resnični in jezikovno pomembni posplošitvi o jeziku in kompetencah njegovih govorcev«.²⁸ Ne gre torej izključiti možnosti, da je raba nedoločniškega polstavka, odvisnega od glagola γινώσκω, avtentična in da je bila ustrezna tudi z vidika maternih govorcev grščine v času, ko je besedilo nastalo (t.j. v rimski dobi). Prav tako je mogoče, da je bilo sprejemljivo infinitiv perfekta, ki je rabljen v tem nedoločniškem polstavku, v istopomenskem stavku z osebno glagolsko obliko nadomestiti z indikativom aorista, kar se zgodi v dokumentu O.Claud. 1.142. A obenem obravnavana dokumenta ne moreta biti zadosten dokaz avtentičnosti, ker sta njuna avtorja morda govorila grščino kot tuj jezik.

25 Stolk, »Orthographic variation«, 315.

26 Stolk, »Orthographic variation«, 311, ugotavlja, da je zasebna pisma iz rimskega obdobja v povprečju vsebujejo 49 odstopanj od klasičnega pravopisa na 1000 besed. V danem primeru je to število 31.25, precej višje pa je v O.Claud. 1.141 (184). Obe besedili sta v celoti na voljo na spletni strani papyri.info, podatki o pogostnosti odstopanja od klasičnega pravopisa pa se nahajajo na spletni strani Trismegistos (trismegistos.org/tm/).

27 Horrocks, »Byzantine literature in 'classisized' genres«; Bentein, »The distinctiveness of syntax«.

28 Joseph, »Textual Authenticity«, 310. Prevod J. K.

Medtem ko se v modernih jezikih pri določanju avtentičnosti lahko zanašamo na sodbe maternih govorcev, je v primerih starih ali korpusnih jezikov vprašanje bistveno bolj zapleteno. Joseph, op. cit., upošteva različne kriterije, med katere na prvo mesto postavlja razširjenost pojava. To pomeni, da je določena jezikovna oblika »po vsej verjetnosti« odraz dejanskega jezikovnega stanja, če je njeno pojavljanje v besedilih pogostno in sistematično in ne zgolj naključno in nepredvidljivo.²⁹ Nadalje je mogoče upoštevati besedilno zvrst, saj je bolj verjetno, da je jezikovna oblika avtentična, če se pojavlja v prozi in ne zgolj v poeziji. O avtentičnosti lahko pričajo tudi omembe slovničarjev in slednjič, mlajša obdobja istega jezika. Če je namreč mogoče ugotoviti kontinuiteto med jezikovno obliko in njeno rabo v mlajših obdobjih istega jezika, ko imamo na voljo tudi sodbe maternih govorcev, je slednja po vsej verjetnosti avtentična.³⁰

Konstrukcija γινώσκω + infinitiv

Če se ozremo po rabi nedoločniškega polstavka, odvisnega od glagola γινώσκω, najprej ugotovimo, da večine izmed prej omenjenih načel za določanje avtentičnosti ni mogoče uporabiti. V mlajših obdobjih grškega jezika ni mogoče preveriti, ali materni govorniki grščine uporabljajo nedoločniške stavke, odvisne od glagola γινώσκω (oz. drugega pomensko ustreznega glagola), ker se nedoločnik ni ohranil. Tudi obrobna novogrška narečja, ki to obliko deloma ohranjajo, mednje pa sodijo grška narečja v južni Italiji ter romejščina na področju današnje Turčije,³¹ slednjega ne uporabljajo v stavkih, odvisnih od glagolov te pomenske skupine (temveč zlasti ob glagolu moči ter v nekaterih drugih konstrukcijah). Prav tako ni mogoče uporabiti kriterija besedilne zvrsti. Res je sicer, da v obravnavanih primerih nimamo opraviti z jezikom poezije. Pravzaprav pa nimamo opraviti niti s prozo, ki naj bi bila zanesljivejši vir avtentičnih oblik od poezije, temveč z neliterarnim besedilom. To bi bila sicer lahko njegova prednost, saj gre za izvirno besedilo brez literarnih ambicij, ki bi zameglile dejansko jezikovno rabo, vendar pa njegov avtor morda sploh ni obvladal grščine. In slednjič ni videti, da bi se pri določanju avtentičnosti konstrukcije lahko oprli na pričevanja slovničarjev.

Tako ostaja na voljo prvi kriterij, ki je obenem najpomembnejši, to je kriterij razširjenosti in sistematičnosti. Ta kriterij pokaže, da je obravnavana konstrukcija po vsej verjetnosti avtentična, saj je raba nedoločnika, odvisnega od glagola γινώσκω, v poklasični dobi zelo razširjena. Nanjo naletimo na številnih egipčanskih besedilih in ne zgolj na črepinjah iz Vzhodne puščave (kjer

²⁹ Op. cit., 311.

³⁰ Op. cit.

³¹ Gl. razpravo Ioanne Sitaridou v pričujoči številki revije *Keria*.

naj bi bilo znanje grščine še posebej pomanjkljivo). Primer je naslednje, na papirusu ohranjeno pismo iz približno istega časa kot obravnavana dokumenta, v njem pa je od nadrednega glagola odvisen infinitiv perfekta ἐληλυθέναι (»da sem prišel«):

[X]α[ρ]ήμων Ἡρώνι [τῶι] φιλάτ(ωι) χαίρειν.
γείνωσκε με ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸν στρ(ατηγὸν)

(SB 3.7264, ll. 1–2, 2. st. po Kr.)

Hajremon pozdravlja predragega Herona. Vedi, da sem prišel k strategu.

Še pomembneje pa je, da konstrukcija ni omejena na egipčanske neliterarne dokumente. Glagol γινώσκω se namreč z nedoločnikom povezuje tudi v tako rekoč vseh zgodnjekrščanskih besedilih, kjer je nedoločniška konstrukcija pogostejša od deležniške (slednja je, kot že rečeno, značilnost klasične grščine). Kot ugotavlja Ljungvik, gre za splošno značilnost kojne.³² Nedoločnik se je sicer že v klasični grščini uporabljal ob glagolu γιννώσκω, a ne v pomenu, kakršen je izpričan v zgoraj citiranih besedilih. V klasični dobi so zveze tipa γιννώσκω + nedoločnik pomenile »znati nekaj«, medtem ko se šele v poklasični dobi nedoločnik v zvezah tega tipa lahko nanaša na dejanska dejanja, omenjene zveze se torej lahko uporabljajo v pomenu »vedeti, da«. Ker se je v tej funkciji v klasični grščini praviloma uporabljal deležnik, to obenem pomeni, da je nedoločnik v poklasični dobi doživel določeno širitev. To se morda zdi nenavadno v luči splošnejše poklasične težnje po umikanju nedoločnika osebnim glagolskim oblikam, pojav pa bi bil lahko dodaten argument v prid domnevi, da so primeri, ko se glagol γινώσκω povezuje z nedoločnikom v skladenjski in pomenski vlogi, ki jo je nekoč opravljal deležnik, preprosto napaka.³³ (Kar velja tudi za obravnavano besedilo, O. Claud. 1.141). Takšno bi morda bilo zdravorazumsko stališče, saj bi lahko pričakovali, da bo nedoločnik izginjal postopoma in enosmerno, ne da bi se širil v nove skladenjske vloge. Vendar pa zgodovina grščine pokaže, da je tudi ta domneva napačna, saj se je v procesu izginjanja nedoločnik občasno pojavljal tudi novih, v starejših obdobjih neizpričanih skladenjskih vlogah. Iz poklasične dobe najbolj znani primer je tako imenovani deliberativni nedoločnik ali nedoločnik v stavkih tipa Οὐκ οἶδα τί ποιῆσαι »Nisem vedel, kaj storiti«, ki ga omenja več virov.³⁴ V tem primeru je zasedel skladenjsko vlogo, ki jo je nekoč opravljal konjunktiv, podobni primeri novih skladenjskih vlog nedoločnika pa so izpričani tudi v kasnejši, bizantinski dobi.³⁵ Joseph tako zaključí, da kljub procesu postopnega

32 Ljungvik, *Studien zur Sprache*, 52, 55.

33 Starogrški nedoločnik je iz grščine izginil, izjema je zgolj nekaj obrobni narečij, ki nedoločnik delno ohranjajo. Proces je bil zaključen šele ob koncu bizantinske dobe.

34 E.g., Ljungvik, *Studien zur Sprache*, 40.

35 Mednje sodi denimo časovni nedoločnik, ki ustreza rabi nedoločnika v slovenskih stavkih tipa

izginjanja »razvoj nove skladišne vloge nedoločnika ni tako nenavaden ali nenaraven pojav«. ³⁶ Vse to pa pomeni, da ni nobenega razloga za domnevo, da je nedoločnik παραγεγονέναι v O.Claud. 1.141 rabljen po pomoti in da avtor dokumenta ni poznal pravil grške skladnje.

Razmerje med nedoločnikom in osebnimi glagolskimi oblikami

Tako izgubi veljavo prvi argument, zakaj naj bi bila skladnja obravnavanih dokumentov posledica nepopolnega poznavanja grščine. Drugo vprašanje pa je, ali smemo domnevati, da je bilo v očeh maternih govorcev grščine rimskega obdobja sprejemljivo nadomestiti nedoločniški polstavek na način, kot je izprijčan v jeziku obeh črepinj iz Vzhodne puščave. Slednji namreč kažeta, da se infinitiv perfekta παραγεγονέναι, rabljen v nedoločniškem polstavku (O. Claud. 1.141, l. 3), v stavku z osebno glagolsko obliko nadomesti z indikativom aorista (παραγενάμην, O.Claud. 1.142, l. 2–3). Nobenega razloga namreč ni za domnevo, da obstaja med stavkoma pomembnejša pomenska razlika in da je torej indikativ aorista v drugem primeru rabljen v drugačnem pomenu kot infinitiv perfekta v prvem. To pa je v neskladju s pravili klasične grščine, kjer bi pričakovali eno od naslednjega: infinitiv perfekta v nedoločniškem polstavku ter indikativ perfekta v stavku z osebno glagolsko obliko ali infinitiv aorista v nedoločniškem polstavku ter indikativ aorista v stavku z osebno glagolsko obliko. Težko je sicer določiti, kateri čas bi bil primernejši, aorist ali perfekt. To bi bil lahko aorist, če se domneva, da je pisec sporočila želel izraziti preposto preteklo dejanje. Lahko pa bi bil ustrenejši perfekt, če se domneva, da je pisec želel poudariti, da je v kraj, ki ga v sporočilu omenja, res prišel in da se tam še vedno nahaja. Kot ugotavljata Porter in Pitts, se glagol γινώσκω na začetku zasebnih pisem uporablja za razkrivanje tematsko pomembnih informacij, in če se predpostavi, da se je perfekt lahko uporabljal prav v funkciji izražanja preteklih dejanj s posledicami za sedanost, ³⁷ bi bil v danem kontekstu lahko ustrenejši od aorista. ³⁸

Gotovo pa je, da tako rekoč vse slovnice klasične grščine, vključno z najnovejšim referenčnim delom, ³⁹ trdijo, da nedoločniškim oblikam v stavkih, odvisnih od glagolov govorenja in mišljenja, ustrezajo istovrstni časi v stavkih

To videt (mladenič se Urški približa) in se v grščini pojavi šele ob koncu bizantinske dobe; gl. Mihevc-Gabrovec, »L' infinitif temporel«.

³⁶ Joseph, »Textual Authenticity«, 319. Prevod J. K.

³⁷ Perfekt (tako angleški kot grški) se včasih definira tudi kot čas, ki izraža, da preteklo dejanje ostaja aktualno v sedanosti; prim. Comrie, *Aspect*, 52.

³⁸ Gl. Porter in Pitts, »The disclosure formula in the epistolary papyri and in the New Testament«, 434.

³⁹ Van Emde Boas et al., *The Cambridge Grammar of Classical Greek*, 594; Rijksbaron, *The Syntax and Semantics*, 97. Fykias in Katsikadeli, »The Rise of 'Subordination' Features«, opisani pojav imenujeta izomorfizem.

z osebnimi glagolskimi oblikami. Drugače povedano, infinitivu aorista, rabljenem v tej konstrukciji, ustreza v stavku z osebno glagolsko obliko indikativ aorista, infinitivu perfekta indikativ perfekta, infinitivu prezenta indikativ prezenta ter infinitivu futurja indikativ futurja. Ne pričakuje pa se, da bi infinitivu perfekta v stavku z osebno glagolsko obliko ustrezal indikativ aorista.

Odgovor na vprašanje, ali je bilo tovrstno nadomeščanje infinitiva perfekta z indikativom aorista sprejemljivo tudi z vidika maternih govorcev grščine v rimski dobi, ni preprost. Tudi v tem primeru pa si je vsaj posredno mogoče pomagati s podatki o pogostnosti in sistematičnosti jezikovnega pojava. Primerov, kot sta obravnavana, ko bi imeli na voljo tako rekoč identična odlomka, v katerih se izmenjujeta osebna in neosebna glagolska oblika, brez dvoma ni dovolj, da bi lahko prišli do zanesljivih zaključkov. Mogoče pa se je nasloniti na splošne podatke o rabi in pogostnosti perfekta in aorista v poklasični dobi.

Jezikoslovci so že dolgo tega opazili, da se v Novi Zavezi ne uporablja infinitiv aorista v vlogi, ki mu jo v nedoločniških polstavkih, odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja, pripisujejo slovnice klasične grščine.⁴⁰ V Novi Zavezi torej niso izpričani primeri, kakršen je spodnji primer iz Platonove *Države*, v katerem infinitiv aorista δρᾶσαι izraža dejanje, preddobno glede na čas, izražen v nadrednem stavku:

ἃ φησι δρᾶσαι αὐτὸν Ἡσίοδος

(Platon, *Država* 277e8)

Kar pravi Heziod, da je (on) storil.

Po drugi strani pa je v novozaveznih stavkih, odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja, zelo pogost infinitiv perfekta.⁴¹ Enako je stanje v zasebnih pismih helenistične in še zlasti rimske dobe, kjer je prav tako opaziti težnjo po izogibanju infinitivu aorista in pogosto rabo infinitiva perfekta.⁴² Še več, neredko je povsem očitno, da infinitiv perfekta prevzame nekdanjo vlogo infinitiva aorista, to pa je vloga izražanja dovršnih preteklih dejanj, ki so se zgodila v točno določenem trenutku.⁴³ V takem primeru stoji ob infinitivu perfekta prislovno določilo časa, ki natančno določi čas preteklega dogodka, podobno kot v zgornjem angleškem primeru (*The security officer believes Bill to have been in Berlin before the war*) izrazi čas preteklega dogodka prislovno določilo »pred vojno«. Grški primer je naslednji stavek, kjer nedoločniški polstavek vsebuje infinitiv perfekta κατηντηκέναι (»da sem se znašel«) ter časovno določilo »tretjega v mesecu«:

40 Gl. Burton, »Syntax of Moods and Tenses«, 53; Fanning, »Verbal Aspect«, 401.

41 Fanning, loc. cit.

42 Kavčič, »Examining a hypothesis«, 10–18.

43 Enako vlogo sicer lahko prevzame tudi indikativ perfekta, a redkeje kot infinitiv; prim. Kavčič, »Examining a hypothesis«, 23–25.

γίνωσκ[έ] με τῇ τρίτῃ μηνὸς κατηντη-
κέναι ε[ί]ς Ἀλεξάνδρειαν

(P. Brem. 48, ll. 3–4, 118 po Kr.)

Vedi, da sem se tretjega v mesecu znašel v Aleksandriji.

Enako težnjo je opaziti v literarnih besedilih poklasične dobe, še zlasti v tistih, ki so napisana v nižjih registrih.⁴⁴ Vse to kaže, da je v poklasični grščini infinitiv perfekta prevzel vlogo izražanja dovršnih preteklih dejanj, medtem ko se je infinitiv aorista v veliki meri opustil. Natančneje povedano, ohranil se je zgolj redko in zlasti v kontekstih, ko dogodka, izraženega v nedoločniškem polstavku, ni mogoče interpretirati drugače kot preddobnega. Zato se lahko uporablja infinitiv aorista, četudi sam po sebi ne izraža preddobnosti (ker nima avgmenta kot znamenja te časovne stopnje). Še zlasti v literarnih besedilih so pogosti stavki, v katerih je nadredni glagol govorenja v sedanjiku, medtem ko je osebek nedoločniškega polstavka kateri izmed mitoloških junakov ali druga znana osebnost iz piščeve preteklosti:

ὥσπερ ὁ Εὐριπίδης εἰπεῖν λέγεται πρὸς τοὺς τὸν Ἰξίονα λοιδοροῦντας

(Plut., *Mor.* 19e4)

Tako kot se govori, da je Evripid povedal tistim, ki so grajali Iksiona.

V tem primeru je infiniv aorist εἰπεῖν odvisen od prezenta λέγεται, ki se nanaša na čas, ko je Plutarh izrekel/zapisal ta stavek. In povsem jasno je, da infinitiv aorista izraža preteklo dejanje, ker se vsako dejanje tragiškega pesnika Evripida lahko interpretira samo kot preddobno glede na ta čas.⁴⁵ Stavki tega tipa v literarnih besedilih cesarske dobe predstavljajo kar 82% vseh stavkov, v katerih infinitiv aorista izraža preddobnost.⁴⁶

Široka razširjenost infinitiva perfekta v nedoločniških polstavkih, odvisnih od glagolov govorenja in mišljenja, obenem pomeni, da konstrukcija γίνωσκε παραγεγονέναι, izpričana v dokumentu O.Claud. 1.141, ne more biti povezana z vplivom latinščine. Še posebej pomembna se zdi primerjava med tem besedilom in jezikom Nove Zaveze, na katerega je po splošnem

44 Ta besedila seveda jasneje odražajo razvoj v govorjenem jeziku kot literarna besedila, napisana v višjih registrih, ki se v bistveno večji meri zgledujejo po klasični grščini. Prim. Kavčič, »The past-oriented aorist infinitive«.

45 Razlaga se morda zdi trivialna, a na podoben pojav naletimo v stari indijščini, kjer se posebna glagolska oblika (injunktiv) uporablja v stavkih, nanašajočih se na dejanja znanih junakov (Kavčič, »The past-oriented aorist infinitive«). Zanimivo je, da se tudi zgoraj citirani stavek iz Platonove *Države* (ἃ φησι δρᾶσαι αὐτὸν Ἡσίοδος) nanaša na znamenito mitološko osebnost (Urana) in da ustreza opisanemu poklasičnemu tipu stavka z infinitivom aorista v vlogi izražanja preddobnosti. A ta raba infinitiva aorista v klasični dobi je premalo raziskana, da bi bilo mogoče na tej podlagi potegniti zanesljive zaključke.

46 Gl. Kavčič, »The past-oriented aorist infinitive«. Obravnavana besedila vsebujejo več kot tri tisoč nedoločniških polstavkov, odvisnih od glagolov govorenja in mišljenja, v 654 primerih pa je v polstavku rabljen infinitiv aorista.

prepričanju imela latinščina izjemno malo vpliva.⁴⁷ Ker se tudi v Novi Zavezi infinitiv perfekta zelo pogosto uporablja v nedoločniških polstavkih, odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja, ni verjetno, da bi latinščina kakor koli vplivala na rabo perfekta v tej konstrukciji.

Upravičena je torej domneva, da avtor besedila O.Claud. 1.141 za izražanje preddobnosti v nedoločniškem polstavku ni imel na voljo drugega nedoločnika kot infinitiva perfekta, še zlasti če je skladenjska pravila grščine svojega časa obvladal razmeroma dobro. V drugem izmed obravnavanih besedil (O.Claud. 1.142) bi kljub temu lahko na mestu nedoločniškega polstavka pričakovali bodisi indikativ aorista bodisi indikativ perfekta. Prvič zato, ker se v poklasični grščini za izražanje dovršnih preteklih dejanj občasno namesto indikativa aorista uporablja indikativ perfekta, pri čemer se slednji v splošnem po pomenu približuje aoristu, a ga le redko tudi nadomesti.⁴⁸ To velja celo za tipološko posebnost grščine, saj Haspelmath zapiše naslednje:

Like perfects in many other languages /.../, the Greek perfect ends up as a perfective past. /.../ However, unlike the perfect in other European languages, the Greek Perfect did not eventually replace the old perfective past (i.e. the (Past) Aorist) in Greek.

(Haspelmath, »From resultative to perfect«, 219.)

Tako kot perfekt v številnih drugih jezikih tudi grški perfekt slednjič dobi pomen dovršnega preteklega časa. ... A v nasprotju s perfektom v drugih evropskih jezikih grški perfekt v končni fazi ni nadomestil starega grškega dovršnega preteklika (t.j. (preteklega) aorista).

Obenem velja, da perfekt glagola (παρὰ)γί(γ)νομαι ni nikoli nadomestil istopomenskega aorista, saj tudi novogrški aorist glagola γίνομαι nadaljuje nekdanjo aoristovo in ne perfektovo osnove (in ima obliko ἐγίνα). Tako podatki o razširjenosti in sistematičnosti rabe časov v obravnavanem obdobju pokažejo, da je avtor besedila O. Claud. 1.142 v stavku z osebno glagolsko obliko uporabil slovnični čas, ki se je v njegovem obdobju praviloma uporabljal za izražanje dovršnih preteklih dejanj.

Iz zasebnih pisem rimske dobe je hkrati razvidno, da se v stavkih, odvisnih od glagola γινώσκω, v uvodnih vrsticah (ali v tistih delih pisem, ki po Porterju in Pittsu vsebujejo tematsko pomembne informacije) ponavadi uporablja indikativ aorista in ne indikativ perfekta, če seveda pisec uporabi

47 Npr. Janse, »The Greek of the New Testament«, 646.

48 Prim. zgoraj, razdelek »O.Claud. 1.141 in 142: jezik in kontekst.« Najbolj znani primer perfekta, ki je nadomestil stari aorist, je novogrški pretekli čas βρήκα *našel sem* (<εὑρηκα). Po navedbah najnovejše slovnice bizantinske grščine je to tudi edini primer v zgodovini grščine, ko se stari perfekt uveljavi v vlogi aorista (nam. εὑρον); Holton idr., *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*, 1342–1343.

osebno in ne neosebne glagolske oblike.⁴⁹ Kot primer lahko navedemo naslednje pismo iz rimske dobe, kjer je v navedenem delu pisma rabljen indikativ aorista (ἐγενόμην).

Χαῖρε Οὐαλεριανὲ
παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ.
Π[υ]ώσκειν σε θέλω
ὅτ[ι] τῇ α ἐγενόμην
εἰς Ἀλεξάνδριαν

(BGU 2.435, ll. 1–5, 2./3. st. po Kr.)

Valerijan, prejmi pozdrave od brata. Rad bi, da veš, da sem prvega prispel v Aleksandrijo.

Avtor besedila O.Claud. 1.142 je torej uporabil osebno glagolsko obliko, ki je bila v kontekstu uvodnih vrstic zasebnega pisma najbolj običajna, kadar se je izražal pretekli dogodek, to pa je bil indikativ aorista. In čeprav zaradi pomenskega razvoja perfekta razlike med indikativom perfekta in indikativom aorista niso bile nujno povsem transparentne, se je odločil za slovnični čas, o katerem smemo domnevati, da je bil v očeh večine govorcev grščine najsprejemljivejši.

ZAKLJUČEK

Na dokumenta, kakršna sta v tem članku obravnavani črepinji iz Vzhodne puščave, pri delu s starimi jeziki naletimo razmeroma redko. Vsebujeta namreč skorajda identična stavka, od katerih je eden nedoločniški, drugi pa očitno istopomenski stavek z osebno glagolsko obliko. A besedili izhajata z jezikovno mešanega področja, kjer so grščino mnogi govorili kot tuj jezik, zato se zastavlja vprašanje, ali ju je mogoče uporabiti kot odraz skladnje grškega jezika v poklasični dobi. Upoštevajoč kriterije za določanje avtentičnosti jezikovnih pojavov v korpusnih jezikih pa se kljub vsemu izkaže, da je temu tako. O tem priča zlasti načelo sistematičnosti in razširjenosti, saj se izkaže, da sta avtorja besedil uporabila glagolske oblike na način, ki se resda v določenem smislu razlikuje od njihove rabe v klasični dobi, a prevladuje v poklasičnih, zlasti neliterarnih besedilih. Obravnavana stavka tako odražata razvoj, po katerem se je zaradi pomenske spremembe perfekta, ki je v mlajših obdobjih začel izražati dovršno preteklo dejanje s posledicami za sedanjost, infinitiv perfekta začel uporabljati v vlogi izražanja preddobnosti v nedoločniških polstavkih,

49 Analiza zasebnih pism iz helenistične in rimske dobe (skupaj okrog 250 pism) pokaže, da se indikativ aorista v omenjenem delu pisma uporabi v 54%, indikativ perfekta pa v 18% (v ostalih pismih se uporabljajo prezent, futur ali imperfekt).

odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja. Pri tem se zdi, da se je infinitiv aorista postopoma umikal, to pa je mogoče razložiti kot posledico pomenske razlike med infinitivom perfekta in infinitivom aorista: ker slednji za razliko od indikativa aorista ni imel avgmenta, ni izražal preddobnosti, medtem ko se pri perfektu v obravnavanem obdobju izpostavi prav ta pomenski vidik. Z diahronega vidika to pomeni, da se je v nedoločniških polstavkih, odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja, aorist umikal perfektu. Razvoj je bil torej, kot je videti, nasproten razvoju v stavkih z osebnimi glagolskimi oblikami, kjer perfekt ne prevlada nad aoristom. Posledično v poklasičnem obdobju (in preden se nedoločnik iz grščine dokončno umakne) indikativu aorista v nedoločniškem polstavku, odvisnem od glagola govorjenja ali mišljenja, praviloma ustreza infinitiv perfekta in ne infinitiv aorista (kot je očitno veljalo v starejših obdobjih), podobno kot se v angleščini dovršni preteklik (*simple past*) v podobnih okoliščinah nadomesti z infinitivom perfekta. Ta težnja pojasni, zakaj se v obravnavanih zapisih iz Vzhodne puščave v nedoločniškem polstavku uporabi infinitiv perfekta glagola παραγίνομαι, medtem ko se v istopomenskem stavku z osebno glagolsko obliko uporabi indikativ aorista istega glagola in ne indikativ perfekta, kar bi bilo pričakovati na podlagi skladenjskih pravil klasične grščine.

Obenem se izkaže, da ne velja v celoti Haspelmathova posplošitev, po kateri je grščina izjemna kot edini izmed evropskih jezikov, v katerem perfekt ni nadomestil starega dovršnega preteklega časa (ali aorista). To se očitno ni zgodilo v nedoločniških polstavkih, odvisnih od glagolov govorjenja ali mišljenja, kjer je perfekt začel prevladovati nad aoristom. A o tem razvoju v moderni dobi ni ostalo nobenih sledov: stari, iz klasične dobe znani perfekt je do bizantinske grščine tako rekoč v celoti izginil, večina grških narečij pa je slednjič izgubila tudi nedoločnik. Posledično niti v obrobni grških narečjih, ki nedoločnik deloma ohranjajo, ni zaslediti ostankov pojavov, obravnavanih v tem prispevku.

BIBLIOGRAFIJA

- Babič, Matjaž. *Grška slovnica*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2015.
- Bentein, Klaas. »The decline of infinitival complementation in Ancient Greek. A case of diachronic ambiguity resolution?« *Glotta: Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache* 94 (2018): 82–108.
- Bentein, Klaas. »The distinctiveness of syntax.« V: Klaas Bentein in Mark Janse, ur., *Varieties of Post-classical and Byzantine Greek*, 381–414. Berlin in Boston: DeGruyter, 2021.
- Bentein, Klaas. »Perfect.« V: Georgios K. Giannakis, ur., *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, <https://brill.com/display/db/eglo?language=en> (zadnji dostop 1. 12. 2023).

- Büllo-Jacobsen, Adam. »The Private Letters (137–171).« V : Jean Bingen et al., ur., *Mons Claudianus, Ostraca Graeca et Latina I (O. Claud. 1 à 190)*, 123–157. Kairo: Institut français d'archéologie orientale du Caire, 1992.
- Burton, Ernest de Witt. *Syntax of Moods and Tenses in New Testament Greek*. Edinburgh: The University of Chicago Press, 1898.
- Comrie, Bernard. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Dahlgren, Sonja. »Egyptian Greek: A Contact Variety.« V: Michele Bianconi et al., ur., *Ancient Indo-European Languages between Linguistics and Philology*, 115–152. Leiden in Boston: Brill, 2022.
- Evans, Trevor. »Standard Koine in the 3rd century BC papyri.« V: Traianos Gagos, ur., *Proceedings of the 25th International Congress of Papyrology*, 197–205. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan, 2010.
- Fanning, Buist M. *Verbal Aspect in New Testament Greek*. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Fendel, Victoria. »Natural Language Use and Bilingual Interference: Verbal Complementation Patterns in Post-Classical Greek.« V: Michele Bianconi et al., ur., *Ancient Indo-European Languages between Linguistics and Philology*, 166–195. Leiden in Boston: Brill, 2022.
- Fykias, Ioannis in Christina Katsikadeli. »The Rise of 'Subordination' Features in the History of Greek and Their Decline: The 'Indirect Speech Traits Cycle'.« *Journal of Historical Linguistics* 3, št. 1 (2013): 28–48.
- Haspelmath, Martin. »From resultative to perfect in Ancient Greek.« *Funcion* 1–2 (1992): 187–224.
- Holton, David, Geoffrey Horrocks, Marjolijne Janssen, Tina Lendari, Io Manolesou in Notis Toufexis. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek. Volume 3: Verb Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Horrocks, Geoffrey. »Byzantine literature in 'classicized' genres: Some grammatical realities (V–XIV CE).« V: Klaas Bentein in Mark Janse, ur., *Varieties of Post-classical and Byzantine Greek*, 163–178. Berlin in Boston: DeGruyter, 2021.
- Janse, Mark. »The Greek of the New Testament.« V: Anastasios F. Christidis, ur., *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, 646–653. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Joseph, Brian D. »Textual Authenticity: Evidence from Medieval Greek.« V: Susan C. Heering, Pieter van Reenen in Rene Schøsler, ur., *Textual Parameters in Older Languages*, 309–329. Amsterdam: John Benjamins, 2000.
- Kavčič, Jerneja. »Examining a hypothesis about the past-oriented aorist infinitive in Post-Classical Greek.« *Transactions of the Philological Society* 118, št. 1 (2020): 1–28.
- Kavčič, Jerneja. »The past-oriented aorist infinitive in Post-Classical literary texts: A parallel with the use of the aorist injunctive in Vedic Sanskrit?« *Glotta: Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache* 96 (2020): 82–118.
- Leiwo, Martti. »Multilingual military forts in Roman Egypt.« *Lingue antiche e moderne* 7 (2018): 165–190.
- Leiwo, Martti. »L2 Greek in Roman Egypt: Intense language contact in Roman military forts.« *Journal of Historical Sociolinguistics* 6, št. 2 (2020): 1–31.
- Ljungvik, Herman. *Studien zur Sprache der Apokryphen Apostelgeschichten*. Uppsala: A.-B. Lundequistska Bokhandeln, 1926.
- Mihevč-Gabrovec, Erika. »L'infinif temporel en grec du moyen âge et en slovène.« *Linguistica* 13 (1973): 219–228.

- Porter, Stanley E. in Andrew W. Pitts. »The Disclosure Formula in the Epistolary Papyri and in the New Testament: Development, Form, Function, and Syntax.« V: Stanley E. Porter in Andrew Pitts, ur., *The Language of the New Testament: Context, History and Development*, 421–438. Leiden: Brill, 2013.
- Rijksbaron, Albert. *The Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek: An Introduction*. Chicago: University of Chicago Press, 2006.
- Stolk, Joanne Vera. »Orthographic variation and register in Greek documentary papyri.« V: Klaas Bentein in Mark Janse, ur., *Varieties of Post-classical and Byzantine Greek*, 299–326. Berlin in Boston: DeGruyter, 2021.
- Torallas Tovar, Sofia. »Greek in Egypt.« V: Egbert J. Bakker, ur., *A Companion to the Ancient Greek Language*, 253–266. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.
- Valijev, Sergej. »Pet krščanskih zasebnih pism iz Egipta.« *Keria, Studia Latina et Graeca* 24, št. 2 (2022): 153–168.
- Van Emde Boas, Evert, Albert Rijksbaron, Luuk Huitink in Mathieu P. de Bakker. *The Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Jerneja Kavčič
Univerza v Ljubljani
jerneja.kavcic@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

V prispevku obravnavam dva skoraj identična odlomka iz besedil, ohranjenih na črepinjah iz Vzhodne puščave (O.Claud. 1.141, ll. 1–4 in O.Claud. 1.142, ll. 1–3). Čeprav se zdi, da odlomka kažeta, kako so govorci grščine v prvih stoletjih po Kr. razumeli razmerje med nedoločniškimi polstavki in stavki z osebnimi glagolskimi oblikami, se njuna interpretacija izkaže za posebej zahtevno v luči domneve, da je večina avtorjev besedil iz Vzhodne puščave grščino govorila kot tuj jezik (Leiwo, »L2 Greek in Roman Egypt«). Na podlagi koncepta avtentičnosti (Joseph, »Textual Authenticity: Evidence from Medieval Greek«) zavzamem stališče, da odlomka odražata širše procese v kojne, zaradi katerih je infinitiv perfekta v nedoločniških polstavkih, odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja, prevzel vlogo izražanja preddobnosti.

Ključne besede: poklasična grščina, črepinje, Vzhodna puščava, avtentičnost, jezikovni stik

ABSTRACT

Authenticity and Language Contact in two Ostrakon Documents from the Eastern Desert (O.Claud. 1.141 and 142)

I discuss two near-identical passages preserved on ostraca from the Eastern Desert (O.Claud. 1.141, ll. 1–4 and O.Claud. 1.142, ll. 1–3). Although they seem to provide an insight into how speakers of Greek in the first centuries AD perceived the relationship between finite and non-finite clauses, their interpretation turns out to be an intricate task. This is because the authors of most texts from the area were L2 speakers of Greek (Leiwo, ‘L2 Greek in Roman Egypt’). Based on the concept of authenticity (Joseph, ‘Textual Authenticity: Evidence from Medieval Greek’), I nonetheless argue that the passages in question reflect the wider processes that took place in Koine, resulting in the use of the perfect infinitive to convey anteriority in the infinitive clauses dependent on verbs of saying and thinking.

Keywords: Post-classical Greek, ostraca, Eastern Desert, authenticity, language contact

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.175-195>

Jakob Piletič

Oblatio puerorum: otroci v meniški kulturi pozne antike in zgodnjega srednjega veka¹

UVOD

Ko mi je v roke prvič prišla Benediktova regula, sem poglavje o otrocih vedno znova doživljal kot precej obskurno, morda ekscentrično. Kaj pa ima opraviti meniško pravilo z otroki, sem si mislil. Šele nekoliko podrobnejše preučevanje Benediktovega pravila mi je poglavje predstavilo v novi luči in novem kontekstu.

Oblatio puerorum je religiozno-kulturni fenomen, ko starši ali skrbniki svoje otroke v moči *patria potestas* darujejo Bogu znotraj meniške skupnosti in se razvije nekako sredi 4. stoletja na vzhodu in se kasneje v dopolnjeni različici v 5. in 6. stoletju razmahne tudi na zahod.

Čeprav je bila navzočnost otrok v prvih samostanih heterogena in vseh otrok v samostanih ne moremo imeti za oblate, se bo pričujoči prispevek oziral prav nanje.

Zgoščeno bomo naprej poskusili definirati ta religiozni fenomen, nadalje opisati nastanek in razvoj otroških oblacij, nato pa preučiti in raziskati zlasti, kakšni so bili razlogi zanje ter kaj je zakonite skrbnike otrok gnalo v tovrstno početje.

Glede izvora, razlage in pogosto tudi praktičnega izvrševanja otroške oblacije med strokovnjaki ni jasnega konsenza.² Ključne polemike se sučejo glede liturgičnega pomena oblacije, njenega kanonsko-pravnega učinka ter

¹ Prispevek je bil predstavljen na 14. Grošljevem simpoziju z naslovom »Pignora amoris: Otroci in otroštvo v antiki«, ki sta organizirala Društvo za antične in humanistične študije Slovenije ter Inštitut za arheologijo ZRC SAZU. Potekal je 5. do 8. junija 2023, v Atriju ZRC SAZU.

² O otroških oblacijah imamo na voljo nekako tri temeljne študije: Boswell, *The Kindness of Strangers*; De Jong, *In Samuel's image: child oblation in the early medieval West*, ter nekoliko starejšo, a izvrstno študijo benediktinca Pierra M. Derouxa, *Les origines de l'oblation bénédictine*.

upravičenosti oz. legitimnost sklicevanja na *patria potestas* v luči vprašanja svobode pri kasnejši odločitvi za meniški stan.

Ker menimo, da je bilo darovanje otrok v meniškem stanu najprej religiozno motivirano, bomo skušali ovreči splošno najbolj sprejeto razumevanje otroških oblacij kot oblike antične *expositio*, izpostavljanja otrok, katerih vzrok moramo najti zlasti v premoženjski situaciji družin ter prikazati argumente, ki pričajo nasprotno, ter prikazujejo danes težko razumljiv religiozni kontekst.

Ker raziskovalna tema močno presega obseg našega prispevka, se bomo časovno omejili na čas od pojava fenomena pa vse do njegovega vrhunca v 12. stol. oz. cistercijskega gibanja ter ga razdelili na čas pred Benediktovim pravilom (530) in po njem vse do svetega Bernarda iz Clairvauxa (†1153).

Otroška oblacija se ne glede na tedanje vzgibe v današnjem kontekstu zdi docela nepredstavljen pojav, zlasti spričo bolečih spolnih zlorab otrok v preteklih desetletjih, zato je še toliko pomembnejše predstaviti in raziskati resnične ter izvirne motive za ta stari meniški institut.

OTROCI IN SAMOSTAN

Navzočnost otrok v prvih meniških skupnostih ni bila redka, vsakakor pa ni determinirala njihovega nadaljnega oz. odraslega asketskega življenja.³ Otroke so nekateri starši v samostane pošiljali zgolj iz izobraževalnih in vzgojnih vzgibov.

Pogosto so duhovniki, škofje, pa tudi znotraj prvih monastičnih skupnosti skrbeli za sirote, o tem nedvomno poroča sveti Gregor iz Nise (†395), sveti Janez Krizostom (†407), sveti Avguštin (†430).⁴ Skrb za uboge in sirote menihom v svojih regulah zapovedujejo tudi sveti Pahomij (†348) in sveti Bazilij (†379) na vzhodu ter sveti Benedikt (†547) na zahodu. Prvi poskus razlikovanja navzočnosti otrok v samostanih pa srečamo v Bazilijevem daljšem pravilu, kjer vseeno jasno izpostavi, da otroci v samostanu, niso menihi, in se pred 16.

3 Omenimo naj samo *Epistulae* (CPL-202) Pavlina iz Nole, ki v 39.1–2 opisuje sinove Evherija Lyonskega in Gale v monastični skupnosti na Lérinsu, ter Pavlinovo zbirko *Carmina* (CPL-203), kjer v 21.66–71 in 313–29 prav tako najdemo reference. O otrocih v samostanih govorijo tudi Paladij v *Historia Lausiaca* 41.5 (CPG-6036), kar velja primerjati tudi z Kasijanovimi *Institutes* 4.27 (CPL-513) in Kalinikovim *Vita Hypatii* 18.3 (CPG-6042) ali *Apophthegmata patrum*, *Cario* 2 (CPG 5560).

4 Cf. Gregor iz Nise, *Vita sanctae Macrinae* 26 (BHG-1012, CPG-3166); Avguštin, *Epistulae* 20*.2 in 252–5 (CSEL 88,94–112 [125]); Janez Krizostom močno priporoča vzgojo otrok v samostanih v *In epistulam ad Ephesios* 21.2 (PG 62,9–176) in *Adversus oppugnatores vitae monasticae* 3,11 in 18 (PG 47,319–386); podobno tudi Ciril iz Skitopolis v *Vita Euthymii* 1 (CPG-7535). Razmere samostanske vzgoje in izobraževanja v zgodnjem srednjem veku dobro opiše Timothy Miller v svoji knjigi *The Orphans of Byzantium*, zlasti strani 152–7; kar zadeva razmere na zahodu, velja ob tem velja spomniti še na prispevek Anite Guerreau-Jalabert »Nutritus / oblatius: parenté et circulation d'enfants au Moyen Âge«, str. 275–7 v zborniku Corbier, *Adoption et fosterage*.

oz. 17 letom ne morejo posvetiti Bogu ter jih je potrebno obravnavati ločeno in drugače, kakor prave menihe.⁵

Da bi lažje razumeli kontekst, ki je za opazovanje in preučevanje vloge otrok v samostanskih skupnostih ključnega pomena, moramo, preden se posvetimo razvoju navzočnosti otrok v samostanih in znotraj tega konteksta fenomenu otroških oblatov, predstaviti temeljne načine bivanja ali bolje vloge otrok v teh skupnosti. V splošnem moremo torej razlikovati med:

- a. scholastices
- b. oblati
- c. nutriti
- d. otroci profesorov

Scholastices

S terminom *scholastices* meniški avtorji navadno označujejo otroke, dečke v moških in deklice v ženskih skupnostih, ki so v samostan prišli, da bi bili tamkaj deležni kvalitetne religiozne in intelektualne edukacije. Za te otroke, navadno premožnejšega in kasneje plemiškega porekla, ne velja nujno, da kasneje tudi sami postanejo profesii teh samostanov, čeprav so bili enake edukacije skupaj pogosto in vsaj deloma deležni tudi novinci. Ob vzpostavitvi katedralnih in kasneje mestnih, kraljevih, cesarskih šol, se večina otrok preusmeri v izobraževanje tam; samostanske šole pa po svojih potrebah nadaljuje z edukacijo zlasti kandidatov za lastne redovne hiše.

Oblati

V ožjem smislu so oblati otroci, ki so jih starši s posebno listino in obrednim dejanjem posvetili Bogu in podarili nekemu samostanu. V splošnem moremo po učinku oblacije enačiti s slovesnimi zaobljubami. Otroški oblati so morali tudi po doseženi diskrecijski starosti ostati zvesti odločitvi svojih staršev in vztrajati v samostanu do smrti. Nekakšne otroške oblacije poznamo že v izročilu vzhodnega meništva, zlasti pa so bile prisotne od pozne antike pa vse do poznega srednjega veka na zahodu, čeprav institut otroških oblacij nikoli ni bil ukinjen, a o tem v nadaljevanju.

Na tem mestu pa moramo razlikovati otroške oblacije tudi po njihovi dejanskosti, pri čemer bomo za potrebe pričujočega prispevka razlikovali med formalnimi in realnimi otroškimi oblacijami.

5 Cf. Bazilij iz Cezareje, *Epistulae* 199.18 (CPG-2900) in *Regulae fusius tractatae* 15 (CPG-2875; PG 31,890-1051).

S terminom formalne otroške oblacije imamo v mislih oblacije pri katerih so starši z listino otroka posvetili Bogu, vendar pa otroka niso, četudi je bila oblacija morda celo ritualno izvedena, pustili v samostanu, marveč je kot Bogu posvečen ostal eksklavstiran kar na svojem domu in je šele kasneje dobil tudi formalne obveznosti do svoje skupnosti in bivanja v njej. Takšni primeri so bili v srednjem veku in v začetku novega zlasti pogosti v ženskih skupnostih.

Pri realnih otroških oblacijah pa imamo v mislih oblacije, kjer so otroke *de facto* izročili samostanu v oskrbo in celo posest ter z njimi pogosto pretrgali vse stike.

Dvoumnost glede prebivanja oblatov⁶ – doma ali v samostanu, ki je močno pestila krščanski zahod 4. in 5. stol. – razreši sinoda v Orleansu, ki leta 549 z odlokom izobčuje vse ženske, ki bi zapustile samostan, v katerega so vstopile svobodno ali *pa a parentibus offeruntur*,⁷ kar nekoliko kasneje leta 633 določi tudi sinoda v Toledu za moške.⁸

Nutriti

Že od v samem začetku menišтва na vzhodu je bila ena izmed temeljnih poslanstev meniških skupnosti tudi skrb za uboge in zlasti za sirote. Iz različnih vzgibov in najverjetneje tudi stisk, v katerih so se znašli starši, zlasti matere, so otroke (za)puščali pri samostanskih vratih v prepričanju, da bo Božja prevodnost in dobrotljivost menihov že poskrbela za njihovo preživetje. Prve obširnejše regule vprašanju nutritov, rejencev, sirot v samostanih posvečajo nemalokrat precej pozornosti, pri čemer opredeljujejo zlasti odnose med menihi in sirotami.⁹ Praviloma sirote niso bile dolžne ostati v samostanskih skupnostih kot profesii, četudi je jasno in večkrat izpričano, da je temu bilo tako. V legalnem smislu torej samostanu niso ničesar dolgovale.

Otroci profesov

Na tem mestu kot zadnjo in najmanj številno skupino otrok omenjamo otroke profesov. Četudi tovrstnih primerov nimamo izpričanih v samem začetku meniške prakse, pa je bila to precej razširjenja praksa kasneje, zlasti v visokem srednjem veku, pri čemer naj omenimo le denimo svetega Amadeja iz Lozane (†1159).

6 Cf. Boswell, *The Kindness of a Stranger*, 232.

7 Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 9.133.

8 Ibid. 9.935.

9 RM 91.

Pogosto so namreč že odrasli ljudje v neki izredni življenski situaciji, denimo po smrti sozakonca, vstopali v samostane in svoja življenja posvetili Bogu, kot denimo sveta cesarica Konigunda Luksemburška (†1033) po smrti svojega moža svetega cesarja Henrika II. (†1024). Izpričanih je tudi mnogo zakonov, ko sta se oba zakonca odločila, da zapustita posvetno življenje in se vsak od njiju pridruži drugi samostanski skupnosti, kot denimo sveti Vincent (†677) in Valtruda (†688), ki sta imela štiri otroke, vsi so bili proglašeni za svete, pri čemer sta dve hčeri postali opatinji, eden izmed sinov pa pariški škof.

De iure seveda ti otroci niso imeli nobenih oblicacij do samostanov in samostanskih skupnosti, ki so se jim pridružili njihovi starši, so pa ti, otroci prevzeti nad idealom askeze, neporočenosti ter udejanjanja evangelijskih svetov ubožstva, pokorščine in čistoti, nemalokrat tudi sami izbrali posvečeno življenje in se pridružili tej ali drugi skupnosti ter tako sledili zgledu svoj staršev.¹⁰

PUERI OBLATI

Meništvo na vzhodu

V pozni antiki je bilo znotraj krščanskih skupnosti zaradi vse večje želje po askezi in asketskem načinu življenja in v nasprotju s pogosto močno moralno razrahljanim in razuzdanim načinom življenja poganškega sveta ideal meništva, popolne posvečenosti Bogu in krepostnega življenja vse bolj in bolj čislani, pri čemer velja omeniti vsaj traktat *Περὶ παρθενίας* svetega Gregorja iz Nise,¹¹ ki nadvse vzvišeno opeva devištvo in krepost čistosti.

V času množičnega sprejemanja krščanstva mnogi šele v odrasli dobi sprejmejo vero ter se navdušijo za krepostno življenje. Tako želijo tudi v svojih družinah zasledovati evangelijske svete in asketsko življenje. Duhovno razpoloženje krščanskih skupnosti pomenjivo opisuje Evagrij Samotar (†399), ko pravi: »Kako nekaj čudovitega in lepega je namreč skeza v notranji tišini, kako nekaj čudovitega in lepega [...]! (Takšno) življenje je osrečujoče, (asketsko) delovanje je prijetno.«¹² Ideali notranje tihote, čistosti, posta, zmernosti, pobožnosti – vse to pa kot orožje v alegoriji duhovnega boja so navduševali kristjane vsepovsod.

Askeza in družinsko življenje sta navidez nezdržljivi ideji, ki pa je sta vseeno ostajali izziv kristjanom ob zatonu antike.

¹⁰ Cf. Bazilij iz Cezareje, *Regulae fusius tractatae* 15.1 (CPG-2875; PG 31,890-1051); Gregor iz Nise, *Vita sanctae Macrinae* 26 (BHG-1012, CPG-3166); Avguštin, *Epistulae* 98,6 (PL 38,591-595 [267]); Atanazij, *Vita Antonii* 1–2 (1–5) (CPG-2101), kjer Atanazij opisuje kakor Anton prepušča svojo sestro samostanu v vzgojo.

¹¹ Gregor iz Nise, *De virginitate* (CPG-3165).

¹² *Filokalija* I, 116.

Kot je znano, je bil zakon kot institut v grško-rimski kulturi izjemnega zlasti juridičnega pomena, kar potrditi tudi Kristus sam, ko zakonsko zvezo povzdigne v zakrament.

Na drugi strani je posvečeno, asketsko življenje, ki je v svoji radikalnosti zahtevalo odpoved vsemu – zakonski zvezi, družini in družbenim vlogam pridobivalo na vrednosti.¹³ Ob vsem tem so se seveda pojavila tudi prva resnejša vprašanja o spolnosti v zakonu, njene upravičenosti in končno o namenu zakona, vključno z vprašanjem o krščanski vzgoji otrok. Kako in na kakšen način je potrebno vzgajati otroke, da bi jih usmerili na pot v nebesa?

Odgovor se ponuja sam: samostani. Katero okolje bi bilo namreč primernejše za vzgojo svetnikov kakor samostani, kjer se ves čas prepletata askeza in molitev, delo in kontemplacija, post in hezihija? Sveti Janez Krizostom (†407)¹⁴ prav v samostanu zato prepoznava najboljši kraj za vzgojo mladeničev in zato predlaga, da bi vse dečke, starejše od deset let, vzgajali menihi.

Obenem velja pripomniti tudi, da se je starostna meja za vstop v zakon v pozni antiki zlasti med elitnejšimi družinami drastično zniževala in da so deklice poročali že pri desetih letih z dečki v starosti med sedemnajst in dvajsetimi leti.¹⁵ Posledično se je zniževala tudi starost za vstopanje v samostane.¹⁶

V grobem je mogoče prave menihe deliti na cenobite in anahorete. Cenobiti so menihi, ki živijo v samostanu po nekem določenem pravilu in pod vodstvom predstojnika. Anahoreti oziroma puščavniki pa so menihi, ki po določenem bivanju v skupnosti izberejo še strožjo askezo, »dobro izurjeni stopajo iz vrste bratov in sprejemajo samostojni boj v puščavi.«¹⁷

Otroške oblacije, podarjanje otrok Bogu v samostanih, imajo dolgo zgodovino razprav.¹⁸ Pojav otroških oblacij je zlasti kasneje v zgodnjem srednjem veku in v karolinški dobi,¹⁹ ko je bil vpliv Stare zaveze na oblikovanje družbe in zakonov zelo močan, prepoznal v Aninem darovanju dečka Samuela v templju. Popularizacija starozaveznih poročil, zlasti v alegorični interpretaciji, pa je jasno vplivala tudi na meniške avtorje, ki so biblični temelj za pojav otroških

13 Voulanto, »Choosing Asceticism«, 247–284.

14 Janez Krizostom, *Adversus oppugnatores vitae monasticae* 3,11 in 18 (PG 47,319–386). Sicer pa se *Doctor Eucharisticus* krščanski edukaciji posveti zlasti v traktatu *De inani gloria et de educandis liberis* 16–25 (CPG–4455); cf. Gould, *Childhood in Eastern Patristic Thought: Some Problems of Theology and Theological Anthropology*, 39–52.

15 Cf. Aubin, »More Apparent than Real? Questioning the Difference in Marital Age between Christian and Non-Christian Women of Rome During the Third and Fourth Century,« *Ancient History Bulletin* 14, 1–13; Grubbs, *Law and Family*, 140–41 in 154–5; Treggiari, *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, 39–43 in 398–403.

16 Seveda pa tega ne gre generalizirati, saj sta denimo sveti Pavlin iz Nole (†431) cf. *Carmina* 21,398–401 (CPL–203,21) ali pa sveti Avguštin (†430) cf. *Confessiones* 6,15.25 (CPL–251) v zakon stopila šele pri okoli 30 letih.

17 RB 1.

18 De Jong, *In Samuel's Image*, 5.

19 O vplivu Stare zaveze na dožemanje spolnosti (devišstva) več: Browe, *Beiträge zur Sexualethik des Mittelalters*.

oblacij prepoznavali v Aninem darovanju sina Samuela v templju,²⁰ ki je bil sicer prisoten že poprej, toda šele kasneje kanoniziran.

V Pahomijevih (†346) cenobitskih monastičnih skupnosti v zgornjem Egiptu so bili otroci gotovo že prisotni, saj jih omenja v svoji Reguli.²¹ Prisotnost otrok je izpričana tudi pri anahoretih, pri čemer ni vedno jasno, ali gre za otroke ali že nekoliko starejše mladeniče, ki se jim želijo svobodno pridružiti in se od njih učiti samotarskega življenja.²²

Cenobitske skupnosti so bile jasno prikladnejše za vzgajanje otrok kakor pa votline in opuščene grobnice samotarjev ter puščavnikov, ki so sicer res imeli učence, vendar že nekoliko starejše, za katere ni bilo potrebno skrbeti v tolikšni meri. Sveti Anton se je tako denimo v puščavo umaknil pri okoli dvajsetih letih, ko je bil torej sposoben sam poskrbeti zase sredi puščave.²³ Do otrok so imeli v splošnem puščavniki sicer odklonilen odnos in so jih dojemali kot oviro pri hoji za Kristusom.²⁴

Za vprašanje otroških oblatov pa je zlasti pomembno daljše Bazilijevo pravilo,²⁵ ki v odgovoru na XV. vprašanje določa, da se morajo otroci, ko dosežejo primerno starost, sami odločiti, ali bodo v samostanu oz. posvečenem stanu vztrajali, ali pa se bodo vrnili v svet. Sveti Bazilij določa naj se te, če želijo oditi, »pred pričami odpusti«.²⁶

Meništvo na zahodu do Benediktovega pravila

Ideal deviškosti je postajal mladim kristjanom, ki so odrasčali ob mrtvaškem odru poganske antike in znotraj vzpenjajoče se krščanske kulture, vedno bolj privlačen tudi na zahodu.

Že pri zahodnih cerkvenih očetih – naj na tem mestu omenimo le svetega Ambroža z razpravo *De virginitate*²⁷ ali svetega Avgušтина z *De sancta virginitate* –²⁸ najdemo prava panegirična besedila, ki opevajo in slavijo to nadvse odlično krščansko krepost, *angelsko pot, ki vodi v večno blaženost nebes*.

Priča smo torej razcvetu asketskega življenja in posledično vzniku meništva kot oblike posvečenega življenja in novega verskega instituta. Ta spopad med

20 1 Sam 1, 20-28-

21 Pahomij, *Regula, Praecepta et instituta* 18; *Praecepta atque iudicia* 7 in 13 (CPG-2353).

22 Peters, »Offering sons to God in the Monastery«, 287; De Jong, *In Samuel's Image*, 16-8.

23 Atanazij, *Vita Antonii* 2 (CPG-2101).

24 Cf. *Apophthegmata patrum* (CPG 5560) in Gould, *Childhood in Eastern Patristic Thought: Some Problems of Theology and Theological Anthropology*, 39-52.

25 Cf. Bazilij iz Cezareje, *Regulae fusius tractatae* 15 (CPG-2875; PG 31,890-1051).

26 PG 31,356 (CPG-2875): »ἐπὶ τῶν αὐτῶν μαρτύρων ἀπολύεσθω«.

27 Ambrož, *De virginitate* (CPL-147; PL 16,265-302) Cf. Ambrož, *Exhortatio virginitatis* (CPL-149); *De institutione virginis* (CPL-148); *De virginibus* (CPL-145).

28 Avguštin, *De sancta virginitate* (CSEL 41,235-302 [436]).

krščanskimi ideali mladih ter pogansko lahkoživostjo starejših je nemalokrat rezultiral celo v mučeništvu ali pa vsaj v ostrem nasprotovanju staršev ob odločitvi otrok, da se pridružijo meniškim skupnostim in svoje življenje posvetijo Bogu.²⁹

Razmah zanimanja za askezo in resno duhovno življenje botruje nastanku novih meniških skupnosti, te pa potrebujejo za svoje življenje tudi redovna pravila. Različna regule oz. poskusi ureditve meniškega življenja, ki jim na zahodu kontinuirano lahko sledimo že vse od sredine 6. stol., zvečine precej ohlapno opisujejo oz. določajo meniško disciplino. Zato bi jih danes najverjetneje ne razumeli kot redovna pravila, marveč kot duhovne spodbude ali bolje premišljevanja o posvečenem življenju. Zanimivo je dejstvo, da je večina ohranjenih naslovljena in namenjena ženskim skupnostim. Njihov vpliv je kronološko in prostorsko omejen.

Regulae minores

Otroške oblacije se kot verski institut na zahodu pojavijo šele v 4. oz. 5. stoletju.³⁰ Potrebno je torej jasno razlikovanje med svobodno odločitvijo za asketsko življenje (po nekako 25 letu za moške, ko v skladu s pravom pri sprejemanju svojih odločitev niso več potrebovali *curatores*), in pa otroško oblacijo, ki je bila bolj kakor sad svobodnega hrepenenja po evangelijski popolnosti sad pobožnosti in odločitve otrokovih staršev.

Kar zadeva vprašanje otrok, velja omeniti dva izmed velikih meniških škofov Galije svetega Cezarija iz Arlesa (†542) in njegovi *Regula ad monachos*³¹ in *Regula ad virgines* oz. *Statua sanctarum virginum*,³² ter reguli³³ njegovega naslednika svetega Aurelijana iz Arlesa (†551). Čeprav so ta pravila in množica drugih³⁴ večkrat sočasna nastanku Benediktovega pravila, pa se vseeno po obsegu, vsebini in zgradbi razlikujejo od Benediktovega in jih zato lahko označimo za »predbenediktovska«.

29 O tem nam poroča denimo sveti Ambrož, *De virginitate* 1.11.65–6 (CPL-147; PL 16,265–302): »Silentibus caeteris unus abruptius. "Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te manere pateretur?" Tum illa maiore religione, moderatiore pietate: "Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum posset afferre." Quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio. Ita ceteri eadem sibi quisque metuens favere coeperunt, qui impedire querebant nec dispendium debitarum attulit virginitas facultatum, sed etiam emolumentum integritatis accepit. Habetis puellae devotionis praemium. Parentes, cavete offensionis exemplum.« Podobno tudi Gerontius, *Vita Sanctae Melaniae* 6–7 in 10–12 (CPL-2211); Paladij, *Historia Lausiaca* 61 (CPG-6036). O nasprotovanju zlasti dekletom višjih slojev: H. Sivan, »On Hymens and Holiness in Late Antiquity«, 85.

30 Cf. De Jong, *In Samuel's Image*, 22–30.

31 CPL-1012; PL 67,1097–1104.

32 PL 67,1104–1120 (CPL-1009).

33 *Regula ad virgines* v PL 68,385–399 (CPL-1845) in *Regula ad monachos* v PL 68,399–405 (CPL-1844).

34 Cf. Donatovo (†668), *Regula ad virgines*, PL 87,273–299 (CPL-1860); domnevno Waldebertovi *Regula ad monachos* (PL 88,944–1052) in *Regula ad virgines* (PL 88,1053–1070; CPL-1863).

Manjša predbenediktovska pravila ohranjajo kontinuiteto z vzhodnim Bazilijevim pravilom in ne predvidevajo, da bi se otroke moglo formalno zaobljubiti Bogu oz. posvetiti v meniškem stanu preden bi dosegli diskrecijsko starost in bi se mogli za posvečen stan sami odločiti. Cezarijevo pravilo tako priporoča, da se otrok ne sprejema pred šestim oz. sedmim letom starosti (can. V) in da se lahko zaobljubijo šele, ko pridejo k pameti (can. IV);³⁵ Avrelianovo pravilo starostno mejo postavi še višje ter tako zaobljub ne dovoljuje pred desetim oz. dvanajstim letom starosti (can. XVII in XXII).³⁶

Seveda pa otrok, ki jih ta »manjša« pravila omenjajo, še ne gre nujno razumeti kot obstoj otroških oblatov; kakor opozori tudi De Jong, otroci v samostanih so namreč pogosto prihajali, kakor že omenjeno, skupaj s svojimi starši ali pa je šlo za sirote ali učence.³⁷

Regula Magistri

»Predbenediktovsko« obdobje pa sklepa delo oz. kompilacija anonimnega avtorja *Regula magistri*³⁸ iz konca 5. oz. začetka 6. stol., ki je prvo daljše, obsežnejše in podrobnejše pravilo, ki tako rekoč opredeli vse elemente meniškega življenja in discipline ter ima vpliv tudi na Benediktovo pravilo.

Poglavje 91, kjer najdemo odgovor na vprašanje, »*Kako naj se v samostan sprejemajo otroci odličnežev?*«, se osredotoča zlasti na plemiške, premožnejše otroke, vendar pa spričo v pravilu predvidene odpovedi kasnejši dediščini ne moremo z gotovostjo trditi, da se obrača na otroke, ki so jih starši podarili samostanu; verjetneje so mišljeni otroci, ki želijo svobodno, četudi že zelo zgodaj, vstopiti v samostan. Besedilo je tako, kljub obilici bibličnih citatov, prvenstveno juridičnega značaja in torej povsem drugače orientirano od Benediktovega besedila, ki ima liturgično-duhovni značaj.

Regula Benedicti

Pravilo svetega Benedikta³⁹ je epohalno besedilo, ki je bilo najverjeneje sestavljeno okoli leta 530 in velja za zadnje veliko patristično besedilo. Za zahodno meništvu ter sploh za ves latinski zahod je izrednega pomena, njegov nastanek pa na zahodu predstavlja tako jasno ločnico, da lahko upravičeno razlikujemo med časom pred Benediktovim pravilom in po njem. Besedilo

35 PL 67,1108 (CPL-1009).

36 PL 68,390 (CPL-1845).

37 De Jong, *In Samuel's Image*, 23.

38 *Regula magistri* (PL 88,943-1052; CPL-1858) – zlasti poglavje 91: »Quomodo suscipi debeat filius nobilis in monasterio.«

39 Nastanek in genialnost Benediktovega pravila dodobra opišejo komentarji opata Georga Holzherrja *Benediktsregel*, opata Anselma Lentina, *La Regola* ter opata Adalberta de Vogüé *La Règle de saint Benoît* v dveh zvezkih.

je izčiščena kompilacija meniških izročil ter pravil Egipta, Sirije, Male Azije, Severne Afrike in Galije z genialno naobrnjenostjo na zahodnega duha in človeka.

Z vidika obravnavanega problema je treba posebej omeniti 59. poglavje, kjer Benedikt prvi povsem jasno opredeli pojav otroških oblacij in ga umesti v meniški kontekst.

Caput 59: De filiis nobilium aut pauperum qui offeruntur

Si quis forte de nobilibus offerit filium suum Deo in monasterio, si ipse puer minor ætate est, parentes eius faciant petitionem quam supra diximus, et cum oblatione ipsam petitionem et manum pueri involvant in palla altaris, et sic eum offerant. De rebus autem suis aut in præsentī petitione promittant sub iureiurando, quia numquam per se, numquam per suffectam personam nec quolibet modo ei aliquando aliquid dant aut tribuunt occasionem habendi; vel certe si hoc facere noluerint et aliquid offerre volunt in elemosinam monasterio pro mercede sua, faciant ex rebus quas dare volunt monasterio donationem, reservato sibi, si ita voluerint usum fructum. Atque ita omnia obstruantur ut nulla suspicio remaneat puero per quam deceptus perire possit – quod absit – quod experimento didicimus. Similiter autem et pauperiores faciant. Qui vero ex toto nihil habent, simpliciter petitionem faciant et cum oblatione offerant filium suum coram testibus.⁴⁰

Kakor izpostavlja eden izmed najznamenitejših sodobnih komentatorjev Benediktovega pravila Georges-Abel Simon, Benedikt s svojim pravilom v juridičnemu dejanju izpostavi religiozno dimenzijo, ki je v sodasnih pravilih nekoliko zapostavljena. »Bog je, ki mu oče daruje svojega otroka; daruje mu ga nepreklicno. Otrok ne bo mogel, ko doseže odraslo dobo, potrditi ali razdreti vezi, ki je bila sklenjena po očetovi volji med njim in samostanom; njegova oblacija je resnična zaobljuba.« (426)

V predhodnem poglavju (RB 58) Benedikt izpostavi (a) listino, ki jo morajo novinci napisati in s katero prosijo za sprejem v skupnost, ko jo položijo

⁴⁰ 59. poglavje: *O darovanju sinov odličnežev ali ubogih*

Če kak odličnež želi v samostanu darovati svojega sina Bogu, pa je še mladoleten, naj njegovi starši sestavijo listino, kakršno smo zgoraj omenili. Listino naj skupaj z dečkov roko in darovi zavijejo v oltarni prt in ga tako darujejo. Kar pa zadeva njihovo premoženje, naj v listini s prisego obljubijo, da niti sami niti po kakšni drugi osebi niti na kakršen koli drug način ne bodo sinu nikoli nič podelili niti mu dali priložnosti, da bi prišel do kakšnega imetja. Če pa tega nočejo, marveč želijo samostanu kaj darovati kot miloščino v svoje odkupljenje, naj o tem samostanu izdajo darovnico, sebi pa naj pridržijo, če želijo, pravico uživanja. Na ta način bodo docela onemogočili, da bi dečku ostalo kakšno upanje, ki bi ga – kakor vemo iz izkušnje – moglo zapeljati in – kar Bog ne daj – ugonobiti. Enako naj storijo tudi manj premožni. Tisti pa, ki nimajo prav nič, naj napišejo samo listino in pred pričami svojega sina z darovi vred darujejo.

ter podpišejo *super altar*, in (b) temeljne obljube, ki si jih menih mora truditi izpolnjevati *stabilitas, conversio morum, oboedientia*.

V naslednjem poglavju določi, da mora biti tudi za oblata izpisana listina, ki jo, ker so bili oblati navadno še premajhni, v njihovem imenu napišejo in podpišejo starši ali skrbniki. Če je je Bazilij naročil, da je potrebno pri oblaciji imeti priče⁴¹ (ἐπὶ πολλῶν μαρτύριων δεχόμενοι 15.1), pa je Benedikt le v primeru revnih zahteval priče, sicer pa je v izogib nesporazumom in sumničenjem odločil napisati listino.

To naj skupaj z oblatom položijo oz. zavijejo v oltarni prt, ki je bil najverjetneje mappula,⁴² precej večji korporal, v katerega so tedaj zavijali kelih in pateno pri evharistični daritvi.

Vzporednice so med konverzi in oblati, med življensko daritvijo in evharistično daritvijo več kot očitne. Kakor se na oltarju Bogu v liturgičnem ponavzočevanju daruje kruh in vino, tako se na tem istem oltarju daruje življenje meniha, odraslega ali otroka. In to darovanje je dokončno. Opozoriti velja tudi na sovpadanje izraza *suscipere*, ko omenja sprejemanje novicev v samostan in ko predvideva sprejemanje otroških oblatov, kar ima odmev v temeljni izpovedi meniških zaobljub: »Suscipe me, Domine, secundum eloquium tuum et vivam, et ne confundas me ab expectatione mea.«⁴³

Za razliko od vzhodnih pravil, denimo svetega Bazilija, ki te dokončnosti, absolutnosti oblacije ne prepoznavajo, Benedikt otroški oblaciji daje isto veljavo kot večnim oz. slovesnim zaobljubam, ki meniha brezpogojno vežejo do smrti. Benediktovo prakso kasneje potrdi sinoda v Orleansu leta 549, sinoda v Toledu leta 633 pa jasno izjavlja: »Monachum aut paterna devotio aut propria professio facit.«⁴⁴ Tudi sinoda v Wormsu leta 868 uči, da volja staršev že napravlja meniha, ko se še vedno sklicuje na antično *patria potestas*.⁴⁵

Benediktova *novitas* je torej v dvojem – v vnovičnem poudarjanju duhovnega značaja otroške oblacije, kar udejanji s predpisanim liturgičnim dejanjem, ter absolutnost otroške oblacije, ki pa je omogočena tako premožnejšim kot ubogim.

Menišтво na zahodu do cistercijanskega gibanja

Benediktovo pravilo je v karolinškem obdobju dobilo dominanten položaj. S tem je dokončno utrdilo prakso otroških oblatij v zahodnem meništvu in

41 Bazilij iz Cezareje, *Regulae fusius tractatae* 15,1 (CPG-2875; PG 31,890sq.).

42 Deroux, *Les origines*, 15-6.

43 »Sprejmi me Gospod, po svoji obljubi in bom živel; in ne pozabi me v mojem hrepenenju.« Ps 118,116

44 »Meniha napravi ali očetova podaritev ali lastna zaobljuba.«

45 Deroux, *Les origines*, 26-28.

hkrati to prakso napravilo za edinstveno. V 11./12. stol. je skupaj z razmahom meništva⁴⁶ tudi praksa otroških oblatov dosegla vrh.⁴⁷

Benevolentni, karitativni značaj meništva poudarjajo že prvi meniški očetje,⁴⁸ posebej pa ga izpostavi tudi sveti Benedikt.⁴⁹

V luči te karitativne naravnosti moremo razumeti tudi otroške oblacije, skrb za uboge, nemočne in torej *par excellence* tudi otroke, njihov duhovni, intelektualni in kulturni razvoj. Meniške skupnosti so tako vse do 12. stoletja sprejemale precejšnje število otrok, celo hendikepiranih, kar dokazuje pismo, v katerem opat Urlik iz Clunnyja piše opatu Viljemu iz Hirsaua o starševskih razlogih oblacije:

Ko imajo [starši] hišo, če smem tako reči, polno sinov in hčera, ali če je kateri izmed teh otrok hrom ali pohabljen ali slabo sliši ali je slep ali grbast ali gobav ali kakorkoli tako drugačen, kar ga napravlja na nek način manj sprejemljivega za svet, tega resnično darujejo Bogu z nadvse gorečo zaobljubo, da bi bil menih. Seveda tega jasno ne storijo za blagor Boga ampak na njegov račun le, da bi se osvobodili njihovega vzgajanja in hranjenja, ali pa, da bi bila situacija ugodnejša za ostale otroke.⁵⁰

Prenovitelji meništva so konec 11. stol. začeli močno nasprotovati otroškim oblacijam, saj naj bi namreč zamegljevale prave vzgibe in zaradi nesvobodno izbranega stanu povzročala kasnejše disciplinske težave znotraj samostanov.

Absolutnost otroških oblacij in težave, ki jih je ta absolutnost predstavljala, zgovorno ponazori primer meniha Gottschalka iz Orbaisa (†868),⁵¹ ki je v opatijo v Fuldi prišel že kot otrok, postal oblat, vendar pa je kasneje iz samostana želel izstopiti. V skladu s sicer vedno vnovič preizpraševanimi rabsodbami Cerkve, mu njegov opat, slavni Raban Maur tega ni mogel dovoliti, vendar pa mu je koncil v Mainzu, na katerega se je obrnil, presenetljivo ugodil z rabsodbo, da »neminem debere invitum fieri monachum«.⁵² Vendar pa je po intervenciji njegovega opata cesar odločil, da mora ostati menih.

46 Cf. John Van Engen, »The Crisis of Cenobitism Reconsidered: Benedictine Monasticism in the Years 1050-1150«, *Speculum* 61, 269-304.

47 Boswell, *The Kindness of a Stranger*, 296.

48 O karitativnosti prvega meništva obširno piše Demetrios J. Constantelos v svoji monografiji *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*.

49 Cf. RB Prol 22, 4.14-19, 53.1, 53.15, 55.9, 58.24. Več o karitativni dejavnosti benediktinskih samostanov v monografiji Léona Lallemanda *Histoire de la Charité* ali članek Michaela Mollat »Les miones et les pauvres, XIe-XIIe siècles,« v: *Settimana internazionale di studio, Il monachesimo e la riforma ecclesiastica*, 193-215.

50 Cf. Peters, »Offering sons to God in the Monastery«, 292-293

51 Izjemno študijo primera meniha Gottschalka ponuja Matthew Bryan Gillis v svoji monografiji *Heresy and Dissent in the Carolingian Empire: The Case of Gottschalk of Orbais*.

52 MGH *Concilia* 2.2.50, str. 602.

Posvetil se je študiju teologije, a je bilo njegovo delo brezplodno. Njegovi spisi so bili spoznani za heretične, bil je suspendiran *ab divinis* ter poslan v odmaknjeno opatijo svetega Petra v Hautvilliers ter ob koncu življenja tragično zblaznel.⁵³

Zaradi pogosto slabe redovne discipline v samostanih, usihanja asketskega duha, ohlapnega izpolnjevanja Pravila ter splošne komodnosti, ki sta ju razmah menišтва in vse večja gmotna blaginja zanesla v benediktinski red, konec 11. stoletja vznikne cistercijsko gibanje, ki skuša pod vodstvom svetega Bernarda iz Clairvauxa (†1153), svetega Roberta iz Molesma (†1111), svetega Alberika iz Cîteauxa (†1109) in svetega Štefana Hardinga (†1134) menišтво prenoviti v duhu Benediktovega ideala in prvotne strogosti.⁵⁴

Cistercijsko restavratorsko gibanje, ki je meništvu na zahodu vdihnili novega vetra, je doseglo, da *petitio parentis* (cf. RB 59), ki je otroka večno zaobljubila samostanu že v otroštvu, po doseženi diskrecijski starosti otroka ni več veljala; oblat je postal svoboden v smislu, da je lahko samostan zapustil ali pa izrekel slovesne zaobljube *usque ad mortem*. Tako so se zopet približali praksi, ki smo jo srečali na samem začetku že na vzhodu.

Cistercijani leta 1134 postavijo najnižjo mejo za vstop v samostan oz. v noviciat pri polnih petnajstih letih, kar leta 1157 že dvignejo na osemnajst let, četudi se tega pravila in sploh pravila o nesprejemanju otroških oblatov niso povsod držali.

Praksa otroških oblatov s cistercijsko reformo tako doživi svoj zaton,⁵⁵ vendar pa se vprašanje otroških oblatov v cistercijskih ustanovah ob neupoštevanju sklepov generalnih kapitljev še vedno pojavlja.

Bolj kakor otroške oblate so namreč ob »darovih« sprejemali premlade novince, ki so se želeli še nedovolj stari svobodno posvetiti Bogu, pa tudi otroke, zlasti kadar so prišli skupaj s svojimi starši.⁵⁶

Šele v 17. stol. in nato v 20. stol. postanejo otroške oblacije vnovič aktualnejše, četudi zgolj v teoretičnem smislu. Tu srečamo prve konstruktivnejše polemike,⁵⁷ ki so vprašanje otroških oblatov ne le praktično prilagodile stanju, v smislu, da so določale kasnejši svobodni pristanek na asketsko življenje, marveč se pojavljajo celo dvomi o konsenzualnem tolmačenju Benediktovega

53 Boswell, *The Kindness of a Stranger*, 245-248.

54 Za dober uvod v cistercijsko gibanje more služiti monografija Thomasa Mertona *Medieval Cistercian History* ali pa Leclercqov članek »Conversion to the Monastic Life in the Twelfth Century: Who, Why, and How?« v *Studiosorum Speculum*, 201-232 ali pa tudi knjiga Gilesa Constable *The Reformation of the Twelfth Century*.

55 Boswell, *The Kindness of a Stranger*, 296-321.

56 Cf. Lynch, »The Cistercians and Underage Novices«, 287-289.

57 Čemur so kasneje pritrdili znameniti benediktinski učenjaki fr. Hugo Ménard (1585-1664), fr. Edmond Martène (1654-1739), fr. Janez Mabillon (1632-1707) in znameniti zgodovinar oratorijanec Louis de Thomassin d'Eynac - cf. Ménard, *Observationes*, 1306; Martène, *Commentarius*, 844-8; Mabillon, *Vetera Analecta*, 63; Thomassin, *Vetus et nova ecclesiae disciplina*, 56.

prvotnega vzgiba, ko v reguli predvideva otroško oblaturo.⁵⁸ A to vprašanje in stanje oblatov po cistercijskem gibanju presega okvir te razprave in se mu bomo morda posvetili ob drugi priložnosti.

VZVODI IN RAZLOGI OTROŠKIH OBLACIJ

Ko smo sedaj orisali razvoj otroške oblacije od njenih začetkov pa do vključno cistercijskega gibanja, se moremo posvetiti srčiki problema, ki je v razlogih otroških oblacij. Kaj je starše oz. skrbnike gnalo, da so otroke podarjali samostanom?

Večina strokovnjakov glede vzvoda za tako ravnanje sklicuje na antično *patria potestas*⁵⁹ – očetovsko moč, ki je lahko legalno in brezprizivno odločala o usodi otrok. Če je bil institut v antiki v splošnem sprejemljiv, pa se je njegova absolutnost v srednjem, zlasti pa v novem veku močno zamaje, četudi se denimo v obrambo otroških oblacij,⁶⁰ kakor že omenjeno, pogosto sklicuje prav nanjo.

Iz sodobnega vidika je bila seveda praksa otroških oblatov najmanj poštena do otrok samih. Ireverzibilno so bili namreč včlenjeni v samostansko skupnost, ki je (vsaj sprva) niso izbrali, v duhu *patria potestas*, so (oz. njihovi skrbniki) obljubili *conversio morum*, ki vključuje uboštvo, pokorščino in čistost, tj. neporočenost. Izgubili so torej zunanjo svobodo, še preden bi jo sploh utegnili uživati, in na drugi strani pridobili mnogo ugodnosti. Njihovo preživetje ni bilo več odvisno od njih samih, saj so vedno lahko računali na skupnost, v skladu s pravilom so imeli zagotovljeno razmeroma urejeno bivanje, priložnost za študij in končno za sveto življenje. Seveda ob tem trčimo na vprašanje svobodne volje. Je *oblatio puerorum* res zgolj izvrševanje *patria potestas*?

V nadaljevanju bomo skušali predstaviti nekatere ključne vidike, ki so po našem mnenju botrovali otroškim oblacijam.

58 Če se benediktinec Pierre M. Deroux v svoji obširni študiji *Les origines de l'oblature Bénédictine* leta 1927 glede oblatov še sklicuje na *patria potestas*, pa benediktinec Joseph Riepenhoff leta 1939 v svoji doktorski disertaciji *Zur Frage des Ursprungs der Verbindlichkeit des Oblateninstituts* pod vprašaj postavlja prav ta institut, ki naj bi ne harmoniziral z izvirno Benediktovo željo ter predstavi tezo, da je Benedikt v kontinuiteti z Bazilijevim pravilom hotel oblatom vseeno pustiti odprte možnosti glede odhoda iz samostana.

59 Primerno podrobno o razvoju in vlogi tega antičnega instituta prispevek Thomasa Yama, »Vitaec necisque potestas. Le père, la cité, la mort.« v zborniku *Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*, 499-548.

60 Sinode v Orleansu leta 549, v Toledu leta 633, v Wormsu leta 868; cf. Deroux, *Les origines*, 26-28.

Oblatio – dedicatio

Vidik, ki ga bodo kritiki otroških oblacij najbrž označili za naivnega, so religiozni motivi, saj se lahko v sodobnem kontekstu zdijo popolnoma nerazumljivi, nelogični in morda celo absurdni. Toda pri srednjeveški človek je imel vsekakor precej bolj teocentrična prepričanja. Vere povečini ni razumel kot »dodano vrednost« ali prostočasno dejavnost, ni je omejeval na zasebno sfero, marveč jo je razumel kot počelo, razlog in smoter slehernega dejanja posameznika in tudi družbe. To ne označuje zaostalosti ali naivnosti, vključuje pa nekatere – po mnenju današnjega časa – »nehumane« prakse.

V taki družbi poslednji cilj vsakega človeka ni nujno najprej njegova samouresničitev, tudi ne njegova občutja ali razmišljanja, marveč večno življenje, *visio beatifica*, ki pa ga lahko posameznik doseže z izpolnitvijo Božje volje zanj oz. z »bogoljubnim« življenjem, v najožjem smislu pa z življenjem v odsotnosti greha.

Starši, ki so se stranpoti in pasti posvetnega življenja zavedali in obenem v večnem gledanju Boga prepoznali najvišje dobro za svoje potomce, so svoje otroke preprosto »spravili« na varno, na kraj, kjer je bogoljubno življenje cvetelo *par excellence* – v samostan. Če dodamo še vnetost in pogosto pravo prevzetost nad asketskim življenjem, posnemanjem Kristusa in mističnim združevanjem z njim – to je bilo omenjeno že prej –, pa se motivacija lahko zdi povsem logična: otroška oblacija je torej gotova pot k svetništvu; če so starši svojim otrokom tako svetništvo želeli, so jih posvetili Bogu v samostanskih skupnostih.

Če je torej za večno blaženost potrebno zadoščenje za grehe, je lahko eden izmed načinov tudi miloščina, to je, da se Bogu oz. ubogim ali kakemu samostanu podari del lastnega premoženja. V to je v najbolj objektiviziranem smislu vključena tudi človeška »lastnina«, torej lastni potomci.

Še radikaneje dokazuje Boswell,⁶¹ ko utemeljuje tezo, da so bili nameni staršev pogosto precej egoistični (kakor se da razbrati tudi iz listin ob oblacijah), saj so starši otroke posvečevali Bogu z mislijo ne na otrokovo večno življenje ali svetost temveč zlasti v zadoščenje za lastne grehe in grehe svoje družine.

Edini »strošek« staršev ob oblaciji so bila njihova čustva, saj kasnejših skrbi z otroki-oblati niso imeli, obenem pa ne smemo pozabiti tudi, da so bili otroški oblati izvzeti iz dednega prava in zato niso bili več upravičeni do dediščine. Otroški oblati premožnejših staršev pričajo zoper to tezo.

Na tem mestu naj omenimo le morda najslavnejše med otroškimi oblati, ki so svojo oblaturu, »primorano« vztrajanje v meniškem stanu unovčili v največji možni duhovni meri, kot denimo sveti Gregor Nazijanski, ki se še

61 Boswell, *The Kindness of a Stranger*, 237–9.

celo ponaša s svojo oblaturo,⁶² pa sveti Beda Čatitljivi (†735); sveti Bonifacij (†754); sveta Gertruda Velika (†1301) ter naposled sveti Tomaž Akvinski (†1247), najslavnejši med cerkvenimi učitelji, ki so ga premožni starši že pri petih letih pripeljali v opatijo na Montecassino in so kasneje, ko se je pridružil dominikanskemu redu, njegovi odločitvi za mendikante močno nasprotovali. Lahko le domnevamo, kako blagodejna je bila meniška edukacija in formacija za kasnejšo Akvinčevo brilijantno teološko spekulacijo.

Otrok-oblat je staršem lahko torej koristil le v duhovnem smislu, predstavljal je njihovo zadoščenje za grehe; njegova življenska daritev je v duhovnem smislu koristila njihovemu večnemu življenju, če pa je morda napredoval v Cerkveni hierarhiji, jim je mogla koristiti končno tudi v svetnem smislu.

Ekonomski vidik pa nas vodi do teze, ki je pri sodobnih avtorjih široko sprejeta, in sicer, da so otroške oblacije le modificirana in pokristjanjena, vsekako pa bolj humana oblika antične *expositio*.

Oblatio – expositio – abandonatio

Če zanemarimo duhovno razsežnost otroških oblacij, je mogoče najti vrsto vzporednic s širokouveljavljeno antično prakso izpostavljanja otrok. Vendar imajo podobnosti med pojavoma meje. Pri antični *expositio* je šlo za izpostavljanje oz. zapuščanje zlasti novorojencev, otroških oblati pa so bili že nekoliko starejši otroci in celo najstniki.⁶³

Poleg tega vzporednico izničuje tudi dejstvo, da, čeprav gre meniške zaobljube v duhovnem smislu enačiti s smrtjo »starega človeka«, pa otroci, ko so jih podarili samostanom, vendar niso tudi dejansko umrli.

Ker so imeli samostani poleg vseh drugih tudi socialno-karitativno vlogo, je jasno, zakaj so vsaj še v visokem srednjem veku sprejemali tudi hendikepirane otroke. To po drugi strani vnovič potrjuje Boswellovo tezo,⁶⁴ da je bila *oblatio* le humanejša oblika antične *expositio*. Če če odštejemo možne dvome glede očetovsta, je bila *expositio* uporabljena zlasti, kadar bi družine ne mogle preživeti še enega otroka. Vnovič zoper to tezo pričajo povsem zdravi, pogosto močno nadarjeni otroški oblati premožnejših družin.

Otroška oblacija je spričo meniškega stanu vnaprej onemogočala nekatere možnosti, ki so bile sicer abandoniranim otrokom vsaj teoretično omogočene, kot denimo poroko; po drugi strani pa olajšala dostop do mnogih

62 Ὡς δ' ἦκον, εὐθὺς γίνομαι ἀλλότριος, / Ἀλλοτρίωσιν τὴν καλὴν τῷ γάρ Θεῷ, / Παρίστοι' ὡς ἀμνός τις ἢ μόσχος φίλος, / Ὡς μὲν εὐγενές τε καὶ λόγῳ τιμώμενον, / Ὅκνῳ γάρ εἰπεῖν ὡς Σαμουὴλ τις νέος, etc. Cf. Cant. 11, De vita sua, PG 37,1036.

63 Obstajajo dokazi, da je bila spodnja starostna meja oblatore postavljena pri treh letih - cf. De Jong, *In Samuel's Image*, 31–54.

64 Boswell, *The Kindness of a Stranger*, 237–9.

drugih »kariernih« možnosti. Omenimo študij in včlenjevanje v cerkvene ter svetne strukture, kar je bilo sicer otrokom nižjih stanov *per se* onemogočeno. Marsikateri oblat je ključno priložnost odkril v doseganju kreposti in idealov krščanskega življenja, torej svetosti. Pritrditi moramo tudi Boswellu,⁶⁵ ki izpostavi še en argumentov proti vzporejanju otroških oblacij in izpostavljanja: prav oblacija je mnoge otroke, ki bi sicer bili pahnjeni v suženjstvo ali v še slabši položaj, pravzaprav rešila. Podobno lahko zaključimo tudi v primerih hendikepiranih otrok.

Otroške oblacije so bile torej v nekem segmentu tudi rešitev za starše, ki za tolikšno število otrok ali pa hendikepiranega otroka ne bi mogli (ali hoteli) skrbeti. Na mestu je se torej spet pojavi vprašanje, če niso bili ekonomski vidiki vendarle odločilno ozadje.

Oblatio propter opulentiam

Ob koncu še nekaj besed o najkrutejši okoliščini, kjer bi morali priznati, da so bile otroške oblacije (a) posledica komodnosti staršev, ki svojih otrok iz kakšnega razloga ne bi hoteli preživljati, ali pa (b) bi jih zaradi slabega socialnega položaja preživljati ne bi mogli. Z institucionalizacijo menišтва je bilo namreč treba samostanski skupnosti skupaj z otrokom izročiti tudi doto oz. prispevati gmotna sredstva za vzgojo.⁶⁶

Že Benedikt v pravilu⁶⁷ predvideva nekakšen dar oz. darilo (lat. *oblatio*) ob otroških oblacijah, čeprav dopušča tudi oblacije brez darov.⁶⁸ *Regula magistri*⁶⁹ oblacij revnih otrok sploh ne predvideva, prav tako tudi vsa starejša pravila na zahodu ali vzhodu.

Po drugi strani med otroškimi oblati pogosto najdemo otroke iz zelo premožnih družin in celo prvorojence, za katere skrb ali preživetje pravilo ne bi smelo predstavljati ovire.

65 Boswell, *The Kindness of a Stranger*, 255.

66 De Jong, *In Samuel's Image* 5 ter zlasti 293–301; cf. Guerreau-Jalabert, "Nutritus /oblatus", posebej 271 in 273.

67 RB 59: »Cum oblatione ipsam petitionem et manum pueri involvant in palla altaris, et sic eum offerant.«

68 RB 59: »Qui vero ex toto nihil habent, simpliciter petitionem faciant et cum oblatione offerant filium suum coram testibus.«

69 RM 91.

ZAKLJUČEK

Ob koncu je treba Boswellu vsekakor pritrditi, ko pravi, da je bilo materialnih/posvetnih razlogov za oblacije otrok več kot religioznih, in vendar ni mogoče zanemariti poudarjene vloge, ki so jo v številnih primerih nedvomno igrali religiozni motivi. Če bi pomen teh motivov hoteli prepričljivo prikazati, bi bila potrebna temeljitejša raziskava zlasti primarnih virov – oblacijskih listin ter sočasnih zapisov, ki bi dali vpogled v prakso posameznih redov in samostanov. Taka raziskava ostaja deziderat. V splošnem lahko sklenemo le, da je enačenje *oblatio* in *expositio* preveč pavšalno, saj ne izčrpa stvarnih, zgodovinsko dokazljivih okoliščin otroških oblacij.

Jakob Piletič
Univerza v Ljubljani
Teološka in Filozofska fakulteta
jakob.piletic@rkc.si

BIBLIOGRAFIJA

Okrajšave

BHG – Bibliotheca Hagiographica Graecorum
CPG – Clavis patrum Graecorum
CPL – Clavis patrum Latinorum
CSEL – Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum
MGH – Monumenta Germaniae historica
PG – Patrologia Graeca (Migne)
PL – Patrologia Latina (Migne)
RB – Regula Benedicti
RM – Regula magistri

Druga literatura

Aubin, Melissa. »More Apparent than Real? Questioning the Difference in Marital Age between Christian and Non-Christian Women of Rome During the Third and Fourth Century.« *Ancient History Bulletin* 14 (2000): 1–13.
Boswell, John. *The Kindness of Strangers: The Abandonment of Children in Western Europe from Late Antiquity to the Renaissance*. New York: Pantheon Books, 1998.
Browe, Peter. *Beiträge zur Sexualethik des Mittelalters*. Breslauer Studien zur historischen Theologie 23. Wrocław: Müller & Seiffert Verlag, 1932.
Constable, Giles. *The Reformation of the Twelfth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
Constantelos, Demetrios J. *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1968.

- De Jong, Mayke. *In Samuel's image: child oblation in the early medieval West*. Leiden: Brill, 1996.
- Deroux, M. Pierre. *Les origines de l'oblation bénédictine*. Ligugé: Abbaye Saint-Martin de Ligugé, 1927.
- Van Engen, John. »The Crisis of Cenobitism Reconsidered: Benedictine Monasticism in the Years 1050-1150.« *Speculum* 61/2 (1986): 269-304.
- Evans Grubbs, Judith. *Law and Family*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Gillis, Matthew Bryan. *Heresy and Dissent in the Carolingian Empire: The Case of Gottschalk of Orbais*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Gould, Graham. »Childhood in Eastern Patristic Thought: Some Problems of Theology and Theological Anthropology.« *Studies in Church History* 31 (1994): 39–52.
- Guerreau-Jalabert, Anite. »Nutritus / oblati: parenté et circulation d'enfants au Moyen Âge.« V: *Adoption et fosterage*, ur. Mireille Corbier, 275-7. Pariz: Éditions de Boccard, 1999.
- Holzherr, Georg. *Die Benediktsregel: Eine Anleitung zu christlichem Leben*. Einsiedeln: Paulus-Verlag, 2007.
- Izreki svetih starcev. Prevedla Jasna Hrovat. Cerkevni očetje 11. Celje: Mohorjeva družba, 2002.
- Kocijančič, Gorazd, ur. *Filokalija I*. Ljubljana: KUD Logos, 2020.
- Lallemand, Léon. *Histoire de la Charité 1-3*. Pariz, Edité par Éditions d'organisation, 1902-1912.
- Larsen, Lillian I. in Samuel Rubenson, ur. *Monastic Education in Late Antiquity The Transformation of Classical Paideia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Leclercq, Jean. »Conversion to the Monastic Life in the Twelfth Century: Who, Why, and How?« V: *Studiosorum Speculum: Studies in Honor of Louis J. Lekai, O.Cist.*, ur. Francis Swietek in John R. Sommerfeldt, 201–232. Cistercian Studies 141. Kalamazoo: Cistercian Publications, 1993.
- Lentini, Anselmo. *La Regola di S. Benedetto*. Montecassino: Biblioteca del Monumento Nazionale di Montecassino, 1947 (1980).
- Lentini, Anselmo. »Note sull'oblazione dei fanciulli nella regola di S. Benedetto.« *Studia Benedictina* (1947): 195-225.
- Lynch, Joseph H. »The Cistercians and Underage Novices.« *Cîteaux* 24 (1973): 287-289.
- Mabillon, Jean. *Vetera Analecta*. Pariz: Montalant, 1723.
- Mansi, Giovanni Domenico. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Pariz: H. Welter, 1902.
- Martène, Edmund. *Commentarius in regulam S. P. Benedicti*. Pariz: Franciscus Muguet Typographus, 1690.
- Ménard, Nicolas Hugues. *Notae et observationes in librum Sacramentorum Gregorii Papae 1641. Claudii Sonnii & Dionysii Bechet*. Paris, 1642.
- Merton, Thomas. *Medieval Cistercian History*. Initiation into the Monastic Tradition 9. Collegeville: Liturgical Press, 2017.
- Metz, René. »L'Enfant dans le droit canonique médiéval.« V: *L'Enfant* II, 50-59. Bruxelles: Éditions de la Librairie encyclopédique, 1976.
- Miller, Timothy. *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire*. Washington DC: The Catholic University of America Press, 2003.
- Mollat, Michael. »Les miones et les pauvres, XIe-XIIe siècles.« V: *Settimana internazionale di studio, Il monachesimo e la riforma ecclesiastica (1049-1122)*. Atti della quarta settimana internazionale di studio, Mendola, 23-29 agosto 1968, 193-215. Milano: Vita e Pensiero, 1971.

- Peters, Greg. »Offering sons to God in the monastery: Child oblation, monastic benevolence, and the Cistercian order in the Middle Ages.« *Cistercian Studies Quarterly* 38/2 (2003): 285-295.
- Quinn, Patricia A. Quinn. *Benedictine Oblation: A Study of the Rearing of Boys in Monasteries in the Early Middle Ages*. New York: State University of New York at Binghamton, 1985.
- Riepenhoff, Joseph. »Zur Frage des Ursprungs der Verbindlichkeit des Oblateninstituts. Ein Beitrag zur Geschichte des mittelalterlichen Bildwesens.« *Münstersche Beiträge zur Geschichtsforschung* 74/75 (1939).
- Simon, Georges-Abel. *La Règle de Saint Benoît: commentée pour les oblats et les amis des monastères*. Le Barroux: Éditions Sainte-Madeleine, 2019.
- Sivan, Hagith. »On Hymens and Holiness in Late Antiquity: Opposition to Aristocratic Female Asceticism at Rome.« *Jahrbuch für Antike und Christentum* 36 (1993): 81-93.
- de Thomassin d'Eynac, Louis. *Vetus et nova ecclesiae disciplina*. Benetke: Typographia Balleaniana 1752.
- Treggiari, Susan. *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- de Vogüé, Adalbert. *La Règle de saint Benoît I. in II*. Pariz: Les Éditions du Cerf, 1971.
- Vuolanto, Ville. »Choosing Asceticism: Children and Parents, Vows and Conflicts.« V: *Children in Late Ancient Christianity*, ur. Cornelia Horn in Robert Phenix, 255-291. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.
- Yan, Thomas. »Vitae necisque potestas. Le père, la cité, la mort.« V: *Du châtement dans la cité: Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*, 499-548. Collection de l'École française de Rome 79. Rim: École Française de Rome, 1984.

IZVLEČEK

Otroci so bili iz različnih razlogov že od samega začetka cenobitskega meništvja del samostanskih skupnosti. Otrok in samostan sta sicer na videz nezdržljiva pojma, ki pa se srečata v danes obskurni, nekdanj pa močno uveljavljeni religiozni praksi otroških oblacij, ki svoj vzpon pričinja ob zatonu antične kulture. V prispevku bomo orisali religijski fenomen otroških oblato, otrok, ki so jih starši že v rani mladosti »(za)puščali«, »podarjali« oz. »posvečevali« samostanom iz različnih vzgibov. Benediktova regula, absoluten kodeks zahodnega meništvja, na večih mestih omenja otroke v samostanu, zlasti otroke – oblato in jih kot način posvečenja življenja tudi institucionalizira. Kakšen je bil njihov položaj in vloga v meniški skupnosti? Kako se je tovrstna praksa razvija in iz vzhoda prenesla na zahod? Kaj je botrovalo takšni praksi in kakšni so bili vzgibi staršev za tovrstno ravnanje? Gre res le za antično *expositio* ali pa so razlogi bolj religiozne narave?

Ključne besede: otroška oblacija, otroci, oblato, zgodnje meništvjo, meniška kultura, Bazilij, Benedikt, meniška vzgoja

ABSTRACT

Oblatio puerorum: Children in the Monastic Culture of Late Antiquity and Early Middle Ages

Children have been part of monastic communities since the beginning of the cenobitic monasticism, for various reasons. The child and the monastery are two seemingly incompatible concepts meeting in the now obscure, but once well-established, religious practice of child oblates, which began its rise at the decline of the ancient culture. In this paper we will outline the religious phenomenon of child oblates, children who were ‘abandoned’, ‘given’ or ‘consecrated’ to monasteries by their parents at an early age for various reasons. The Rule of St Benedict, the absolute code of Western monasticism, mentions children in the monastery in several places, especially child oblates, and institutionalises them as a way of consecrated life. What was their position and role in the monastic community? How did this practice develop and spread from the East to the West? What motivated this practice and what were the parents’ motives for doing so? Is it really just an ancient *expositio* or are the reasons more religious in nature?

Keywords: childhood oblation, children, oblates, early monasticism, monastic culture, Basil, Benedict, monastic education

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.25.2.197-213>

Jernej Kusterle

Demonizem od svarjenja do čaščenja: razvoj demoničnega in prehod padlega angela v demonično muzo pri Baudelairu in Cankarju¹

VLOGA DEMONIČNEGA ZNOTRAJ KRŠČANSKE RELIGIJE

Pojav krščanstva je s seboj prinesel prenovljen mitološki sistem, ki je v mnogočem posnemal poganske običaje, a je obenem temeljil na povsem novih resnicah. Te so bile dodane že obstoječim zapisom ter v prilagojeni obliki vključene v *Sveto pismo*, ki nikoli v zgodovini ni imelo le liturgičnega značaja, temveč tudi estetskega. Delo namreč na ozadju temeljnih naukov krščanske vere določa smernice dobrega in zla; vernika se k prvemu usmerja, od drugega pa se ga odvrča. S tem se je (ne)hote in (ne)zavedno oblikoval sistem krščanske estetike. V njem večinski delež pripada Lepoti, ki jo predstavlja Bog, tj. duhovno bitje, ki je iz prvotnega *niča* ustvarilo vesolje, prostor, čas, svetlobo in življenje (tako duhovno kot telesno).

Med prvimi bitji je Bog ustvaril angele in jim dodelil prostor blizu sebe v Nebesih. Nato je po svoji podobi ustvaril še človeka. Ker nekaterim angelom to ni bilo všeč, so se Bogu uprli. Med njimi je bil tudi nadangel Lucifer, dotedanji poveljnik Božje vojske in najlepši med angeli. Bog ga je razrešil s položaja in le-tega predal nadangelu Mihaelu. Ta je zbral angelske vojščake in s skupnimi

¹ Prispevek je bil predstavljen na 13. Grošljevem simpoziju, »Zdaj zavezale smo grde jezike: Vraževerje in čarovništvo v antiki«, 8. junija 2022, v Atriju ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana.

močmi so uspeli zatreti upor. Bog je nato ukazal upornike izgnati iz Nebes.² Med padlimi angeli je najhujša kazen doletela Luciferja, ki mu je bila odvzeta lepota,³ dodeljeno pa mu je bilo večno življenje v temnem, gorečem Peklu, kjer je skrbel za grešne duše in njihovo mučenje. A v Peklu ni živel v popolnem ujetništvu, saj je lahko svobodno potoval na Zemljo in v ljudi sejal skušnjave, ki so vodile v greh.

S tem je prišlo do dvojnosti, ki določa sistem na krščanstvu temelječe umetnosti. V tej Boga vredno Lépo temelji na veri v enega, troedinega Boga, Svetlobi, večnem Življenju, največjem Dobrem, najvišji Resnici, absolutni Svobodi in živi Naravi. Nasprotje temu predstavlja Lucifer, katerega Grdo temelji na Têmi, večni Smrti, največjem Zlu, najvišji Laži, absolutni Ujetosti in mrtvi Naravi. Ker je v ospredju krščanske teologije Bog, tudi krščanska estetika sledi le Lepemu, medtem ko Grdo izloča iz svojega estetskega polja. A Grdega kljub vsemu ne zanika, temveč ga uporablja za vzgojno-liturgični namen, skozi katerega »preprostemu človeku prikazuje trpljenje mučencev in grozljive posledice nekrepostnih zemeljskih dejanj v onstranstvu«.⁴

V obdobju največjega razcveta krščanstva je srednjeveška Rimokatoliška cerkev razvila izrazito negativen odnos do vsakega odstopanja od njene 'uradne' miselnosti. V imenu vere je preganjala tako znanost⁵ kot domnevno čarovništvo. Slednje je pogosto⁶ izviralo iz pogankega (ljudskega) obredja in običajev, a si je Cerkev te pojave – med drugim tudi ples, glasbo in zdravilstvo – razlagala kot komuniciranje z Luciferjem.

DEMONIČNO V ZGODNJIH 'SLOVENSKIH' VERZNIH BESEDILIH

Pekel, Lucifer (poznan še kot Zlodej, Hudič, Vrag, Satan, Belcebub, Peklenšček, Neprijazni, Zoprnik itd.) in demonično so se zaradi prepletanja s krščansko vero v 'slovenskih' verzni besedilih pojavljali vse od začetka slovenske književnosti. Tako že *Brižinski spomeniki*⁷ (972–1039), ki veljajo za prvi ohranjeni

2 Raz 12,1-18.

3 V *Škofeloškem pasijonu* Lucifer enemu od grešnikov izgubo svoje lepote opiše takole: »Moja lepota sem skuzi en sam greh zgubu / inu eno ostudnu obličje ene svine zadobu« (Romuald, *Škofeloški pasijon*, 185).

4 Kusterle, »Grdo znotraj filozofske in krščanske estetike: primer slovenskih zgodnjenovoveških verzni besedil«, 143.

5 Primer: ker se Giordano Bruno kot filozof in znanstvenik ni strinjal s slepim sledenjem Cerkveni dogmatiki, ga je papež Klemen VIII. najprej izločil iz Cerkve, nato pa ga je obsodil na smrt s sežigom na grmadi (kot čarovnice).

6 Dogajalo se je tudi, da je bila čarovništva obsojena ženska, ki se je v tedanji patriarhalni družbi zamerila nekemu moškemu (tedaj so jo mučili in nazadnje od nje izsilili neresnično priznanje), ali pa oseba, rojena s telesnimi hibami.

7 Prvi in tretji spomenik sta obrazca splošne spovedi, drugi spomenik pa je pridiga o grehu in pokori.

zapis slovenskega jezika, omenjajo zle sile in negativno stran grešenja, hkrati pa vsebujejo prošnjo za odvezo grehov; sveta spoved namreč grešniku pomaga, da se s sveto pokoro reši večnega trpljenja v Peklu.⁸

V drugem spomeniku⁹ pride do omembe *izvirnega greha*, ki sta ga storila Adam in Eva, ko ju je v rajskem vrtu zapeljala kača (Lucifer), da sta z *drevesa spoznanja* kljub izrecni prepovedi Boga odtrgala in jedla prepovedani sad. Z zaužitjem jabolka sta občutila sram, prejela spoznanje dobrega in zla ter postala dovzetna za skušnjave in greh. Bog ju je zato preklel, obsodil ju je na trpljenje na Zemlji in jima zapovedal smrt, ter ju izgnal iz Raja.¹⁰

S tem je bil človek do Jezusovega rojstva, trpljenja, križanja, smrti in vstajenja prepuščen samemu sebi in zato lahka tarča Luciferjevega zapeljevanja ter njegovih spletk in prevar. A kot je zapisano v prvem spomeniku,¹¹ je Kristus s svojo smrtjo človeku dal možnost izbire in mu s sveto spovedjo ter sveto pokoro omogočil odrešenje z večnim posmrtnim življenjem v Nebesih.

Drugi spomenik predstavi še nekaj sekundarnih grehov, ki človeka oddaljujejo od Boga in ga približujejo Luciferju. Med njimi so žrtvovanje drugega v lastno korist, (bratsko) klevetanje, tatvina, uboj, užitek v spolnosti, krivo priseganje, sovraštvo.¹²

Tretji spomenik se začne z odpovedjo Luciferju in grehu¹³ ter se nadaljuje v zaobljubo Bogu.¹⁴ Ob tem predloči še dodatne sekundarne grehe, ki v drugem spomeniku niso bili omenjeni: nepravična dela, nepravično mišljenje, laži, nečistovanje, lakomnost, nezmerno zauživanje hrane in pijače, skrunitev, vse nezmerno početje.¹⁵

Brižinski spomeniki so po zapisih iz *Svetega pisma* za namen liturgije začeli z vnosom demoničnega, ki je v prihodnje pomembno vplivalo na vsa starejša slovenska verzna besedila (sakralna in posvetna), med drugim na Valvasorjevo *Prizorišče človeške smrti (v treh delih)*¹⁶ (lat. *Theatrum mortis humanae tripartitum*, 1682), kjer se demonizacija stopnjuje v nesvete telesne odnose med Luciferjem in žensko, tj. čarovnico, v slovenski literaturi imenovano tudi coprnica, štriga, vešča, hudobnica, zlodejka, hudičevka, vragovka.

Za Valvasorjevo *Prizorišče*, prvotno bilingvistični triptih v latinskem in nemškem jeziku, velja, da gre za enega prvih slovenskih primerov sakralne

8 Bernik, *Brižinski spomeniki I*, 86.

9 Prav tam, *Brižinski spomeniki II*, 88.

10 1 Mz 2,15-17; 3,1-24.

11 »Bog, Ti si prišel z nebes, in že si se dal mučiti za ves / rod, da bi nas zlodeju otel. Otmi me vsem zlo- / dejem. Milostljivi Bog. Tebi izročam moje telo, in / mojo dušo, in moje besede, in moje delo, in mojo voljo, / in mojo vero, in moje življenje.« (Bernik, *Brižinski spomeniki I*, 86.)

12 Bernik, *Brižinski spomeniki II*, 88.

13 Prav tam, *Brižinski spomeniki III*, 96.

14 Prav tam.

15 Prav tam, 96-98.

16 Trije deli so naslovljeni kot: *Mrtvaški ples* (lat. *Saltus mortis*), *Različne vrste smrti* (lat. *Varia genera mortis*) in *Muke pogubljenih* (lat. *Poenae damnatorum*).

neliturgične umetnosti z značilno prosvetno funkcijo, kar pomeni, da delo ni bilo namenjeno posvetni zabavi, ugodju in užitku,¹⁷ ampak je ustrezalo vzgojno-verskemu namenu.¹⁸

Že v uvodnem nagovoru preberemo, da bralec v delu »ne bo [...] našel ničesar veselega in prijetnega tega sveta, saj v njem ni ničesar drugega kakor le vseh zemljanov poslednji sovražnik: koščena Smrt«.¹⁹

Smrt kot personificirana anti-junakinja v prvem delu, naslovljenem z *Mrtvaški ples*,²⁰ prevzame vlogo prirediteljice bala mrtvih, ki ga od človekovega izvirnega greha naprej tudi sama vodi. Med plesom – na katerem se znajdejo vsi ljudje, ne glede na njihovo starost, spol, barvo kože, versko pripadnost, tuzemski družbeni status itd. – se Smrt zaplete v pogovor z Adamom in Evo, ki sta ugriznila v prepovedani sadež. Medtem ko Adam toži (»Zdaj me iz raja ženo, nesrečnik, gorje mi, izgnancu! / Čaka me delo in znoj, delež poslednji bo smrt.«)²¹ in Eva zdihuje (»Dà, ker storila sem greh, sem iz vrta veselja pregnana, / svoje otroke zato v mukah rodila bom zdaj.«),²² Smrt povzema Božje besede in neusmiljeno zaključí: »Ven, le ven, po pravici iz božjih vrtov sta izgnana: / zdaj le spoznajta oba znoj, bolečino, napor!«²³

V nadaljevanju Smrt hodi od človeka do človeka, pri čemer nekateri sprejmejo njeno roko in se sprijaznijo s svojo usodo (npr. škof), spet drugi pa Smrt zavračajo in jo žalijo. Taki so na primer opatinja, knez, plemič, vojak, svetovalec, berač, norec, plemkinja in kvartopirec, ki jo celo označi kot grdo čarovnico: »Zlodej pobere te naj, čarovnica grda, ki motiš / sredi pri igri nas tu, zraven slabó še želiš!«²⁴

V drugem delu *Prizorišča*, naslovljenem z *Različne vrste smrti*, Valvasor predstavi kazni, ki naj bi pravično poplačale greh(e) in zločin(e). Med temi gre izpostaviti predvsem dva primera: za zatajitev Svete trojice je Arij Aleksandrinski umrl med opravljanjem velike potrebe, njegova duša pa je iz telesa padla v smrdljivo blato, kar bralca opozarja, da umazana (grešna) duša ne more priti v Nebesa, ampak zgolj v Pekel, za zlo in hudobije pa so Hrvati nemškega polkovnika Agaza, ki se je bratil z Luciferjem in se ni bal niti Boga,

17 Na to opozarja tudi Emilijan Cevc (v Valvasor, *Prizorišče človeške smrti*, 291).

18 Za izdajo je Valvasor moral pridobiti dovoljenje frančiškana Antonija Lazarijeva (generalnega lektorja svete teologije in konzistorialnega ljubljanskega svetnika) in v imenu škofijskega urada še Frančiška Jožefa Garzarolla (doktorja svete teologije in generalnega ljubljanskega vikarja).

19 Valvasor, *Prizorišče človeške smrti*, 8.

20 Gre za aluzijo na fresko *Mrtvaški ples* iz cerkve Svete Trojice v Hrastovljah, na kateri »je Janez iz Kastva uprizoril spreved ljudi različnih slojev, spolov in starosti, ki se ob spremstvu koščene spremljevalke – ta se jim reži v obraz – pomikajo proti grobu, s čimer je simbolizirana enakost po smrti« (Kusterle, »Grdo znotraj filozofske in krščanske estetike: primer slovenskih zgodnjenovoveških verznihih besedil«, 149).

21 Valvasor, *Prizorišče človeške smrti*, 26.

22 Prav tam.

23 Prav tam.

24 Prav tam, 90.

nití Pekla, nití smrti, najprej skušali neuspešno kaznovati z bičem in usmrtiti s kopjem, nato pa so ga – ker nič drugega ni delovalo – brez čarovnije do vratu zakopali v zemljo in mu s topovsko kroglo zdrobili glavo.

V tretjem delu, naslovljenem z *Muke pogubljenih*, Valvasor predstavi kazenski sistem za grešenje, v okviru katerega najdemo tako izdekalozne kot druge grehe. Med slednjimi je za ta prispevek najpomembnejša telesna združitev čarovnice in Luciferja; Hudič pravi čarovnici: »Ja, dovolj si z menoj se klatila v največjih višavah, / zdaj pa popeljal te bom prav na sredino pekla. / Tako plačilo ti gre za tvoje hudobno početje. / Dà, po takih poteh takle spodobi se mir.«,²⁵ ona pa mu tožeče odgovarja: »Joj mi, nesrečni, koliko solz bo namesto veselja! / Preje brezmejna prostost, zdaj pa v ječi gorje!«²⁶

Po baroku se motivno-tematski okvir demoničnosti, vključno s čarovništvom, v slovenskih sakralnih in posvetnih verznihih besedilih še naprej pojavlja v razsvetljenstvu, (pred)romantiki in realizmu. Vendar nikjer v historičnem prerezu ne doseže tiste stopnje, ki je značilna za obdobje moderne (tj. dekadence, simbolizma in nove romantike), ko demoničnost nima več le vzgojno-didaktične vloge, povezane s krščansko teologijo, temveč pod vplivom družbenih sprememb prevzame vlogo vzbujanja poželenja, strasti in želje po (samo)pogubi. V obdobju moderne tako čarovnica ni več zgolj objekt, ki služi zastraševanju in »pravilni« vzgoji »pravega« kristjana,²⁷ ampak kot nosilka demoničnega in Luciferjeva spremljevalka postane izvor pesnikovega navdiha²⁸ in njegova muza,²⁹ s čimer nadomesti nekdanjo romantično različico.³⁰

25 Prav tam, 204.

26 Prav tam.

27 Po: Kusterle, »Gřdo znotraj filozofske in krščanske estetike: primer slovenskih zgodnjenooveških verznihih besedil«, 141.

28 Giuseppeja Tartinija naj bi že leta 1713 Lucifer navdahnil za sonato *Vrađji trilček*. Neke noči naj bi skladatelj v sanjah srečal Hudiča, s katerim je sklenil krvno pogodbo in zabarantal svojo dušo. Lucifer naj bi na njegovo violino zaigral popolno sonato, ki naj bi jo Tartini, ko se je zbudil, želel posneti, a prvotne odličnosti ni mogel več doseči.

29 V antiki je pojem muza označeval eno od devetih hčera Zevs in Mnemozine. Po Heziodu (*Teogonija*, *Dela in dnevi*, 8) naj bi muze človeka navdihnile z božanskim govorom, ki je navadnemu smrtniku omogočal posredovanje višje Resnice, s čimer so ga spremenile v medij med človeškim in božanskim, to je v pesnika, ki je pridobil zmožnost ozirati se v preteklost in prihodnost, predvsem pa pisati o bogovih. S krščanstvom se je moč mediiranja prenesla na genij, medtem ko je muza prevzela vlogo duhovno najčistejše entitete ter objekta romantičnega hrepenenja in opevanja (npr. Dante, Petrarca, Prešeren). Ko je duhovnost v družbi začela upadati, so se posledice začele kazati tudi pri geniju in muzi; oba sta namreč povezana s pesnikom kot človeško entiteto, ki ga družba določa na (ne)posreden način.

30 Tërmin *romantična muza* izhaja iz poimenovanja za literarnozgodovinsko obdobje romantike, v katerem so motivno-tematske značilnosti, ki romantično muzo opredeljujejo, najbolj specifične in določne (obstajala je lahko, dokler je zahodna družba brezpogojno sprejemala krščanstvo in sledila Bođji Resnici). Vendar to ne pomeni, da se omenjeni model ne pojavi že prej, saj tudi obdobje romantike temelji na različnih historičnih pojavihi.

DEMONIČNO MED VZGOJNO-DIDAKTIČNO IN ESTETSKO VLOGO

Vse od antike pa do druge polovice 19. stoletja je bilo ugodje v umetnosti povezano izključno z lepim. Čeprav so stari Grki v svojem verovanju dopuščali prisotnost grdega (npr. Meduza, Kerber, kiklopi, kentaver, sirene), pa so v umetnosti grdo ostro zavračali in za ideal lepote postavili stroga pravila harmonije, sorazmerja, enotnosti in celovitosti. Ideja lepega je pomenila izhodišče tudi Alexandru Gottliebu Baumgartnu, ki je l. 1735 v disertaciji *Filozofske refleksije pesništva* (lat. *Meditationes philosophicae de nonnullis ad poema pertinentibus*) prvi utemeljil tîrmin *estetika* in s tem prispeval k nastanku pojma *lepih umetnosti*.

Šele l. 1853 je prišlo do temeljne spremembe, ko je Karl Rosenkranz v monografiji *Estetika grdega* (nem. *Ästhetik des Häßlichen*) predstavil prenovljeno estetsko polje, temelječe na užitku ob (ne)ugodju, v katerem je lepemu (užitek ob ugodju) dodal še grdo (užitek ob neugodju).³¹ Pri tej radikalni prenovitvi, kjer je lépo samozadostno, grdo pa vedno od lepega odvisno, je izhajal iz prepričanja, da mora umetnost, če želi v polnosti slediti teoriji Aristotelove *mîmesis*, posnemati naravo v celoti; ta pa je lepa in grda hkrati. S tem se je nekdanji Heglov študent in Kantov naslednik na filozofski katedri univerze v Königsbergu zameril heglovcem, a je njegova teorija pomembno vplivala na nadaljnji razvoj tako filozofske misli kakor tudi umetnosti.

V kontekstu demonologije je pomemben zlasti Rosenkrančev prenos demoničnega sveta s sakralnega področja v posvetno umetnost, s čimer se je prvič v zgodovini vzgojno-liturgična vloga demoničnega spremenila v estetsko. Rosenkranz je bil namreč prepričan, da Pekel ni le moralno-religiozni pojem, temveč tudi estetski, saj se v njem skrivajo največje zlo, strah, groza, deformacija, prostaštvo (vulgarnost) idr.³²

Ker je pod vplivom krščanstva izhajal iz teološke perspektive, je svojo filozofsko misel razvil na ideji Kristusa (božanskega) kot pozitivnega ideala duhovne svobode,³³ ki predstavlja diametralno nasprotju Luciferju (diaboličnemu) kot negativnemu idealu duhovnega suženjstva. Tako je človeka, ki

31 Po Rosenkranzu, ki je grdo delil na *naravno grdo* (tj. grdo na ravni stvarne narave), *moralno* oz. *duhovno grdo* (tj. grdo na etično-moralni ravni) in *umetniško grdo* (tj. grdo v umetnosti), se pojavitve grdega prvih dveh kategorij s prenosom v umetnost kažejo kot estetsko grde – torej take, ki v motrečem subjektu vzbujajo užitek ob neugodju.

32 Rosenkranz, *Aesthetics of Ugliness*, 31.

33 Rosenkranz je človekovo telesno lepoto/grdost razlagal kot manj vredno od duhovne; v primeru, da je človek grd po zunanem izgledu, se svetu lahko 'odkupi' z duhovno lepoto. V tem je sicer sledil razmišljanju svojih predhodnikov. Že Platon je v tretji knjigi *Države* trdil, da so telesne hibe za človekovo lepoto manj usodne kot duhovne pomanjkljivosti oziroma grde nravi (1070). V *Dialogu Teajte* (222) je kot reprezentativno človeško osebo svojih trditev navedel primer Sokrata, za katerega je zapisal, da je bil na pogled zelo neprijeten, a je skozi svoja filozofska razmišljanja izražal izjemno duhovno lepoto, kar je štelu v prid njegovi človeški lepoti.

izkazuje bes, neobrzdano slo ter željo po (ali uživanje v) mučenju in tiraniji, igra na srečo, pije, preklinja in sploh postaja animalistično bitje, diagnosticiral za obsedenega z demonom (zlim duhom), ki upravlja z njegovo nič-več-svobodno voljo.³⁴

Podobno nesvobodo je videl v satanizmu kot nasprotju čaščenja Boga. Ta je v teoriji močno povezan s čarovništvom, kjer je v ospredju črna magija, v okviru katere se posameznik odpove prosti volji in svobodi ter se vda služenju temnim demonskim silam, ki v času življenja služijo njegovemu egoizmu, po smrti pa 'zabarantano' dušo vzamejo s seboj v Pekel.³⁵

»NOVA LEPOTA« KOT MEHANIZEM ZA UVELJAVITEV KULTA ČAŠČENJA DEMONIČNE MUZE

Čeprav so od Rosenkrančevega monografskega traktata *Estetika grdega* minila komaj štiri leta, se v pesniški zbirki *Rože zla* (fr. *Les Fleurs du Mal*, 1857) Charlesa Baudelaira že kažejo njegovi vplivi. Tako kot nemški filozof je tudi francoski pesnik po vzoru narave umetniško lepoto videl v vsej njeni polnosti, tj. kot lépo in grdo hkrati.

Najboljši zgled za to predstavlja sonet *Sorodnosti*³⁶ (fr. *Correspondences*), v katerem prva kvartina postavi dogajalni prostor v naravo (»Narava je sve-tišče, ki v njem stèbri živi / besede zmedene nam včasih govoré; / v človeka, ki tam skozi gozd simbolov gre, / upirajo se njih pogledi zaupljivi.«),³⁷ druga kvartina pa združi lépo in grdo v skrivnostno sozvočje (»Ko se spoje odmevi dolgi iz daljave / v globoko, mračno in tajinstveno sozvočje, / prostrano kot jasnina širna in kot noč je, / tako ujemó se barve, zvoki in vonjave«).³⁸ Ravno skrivnostnost je namreč tista *differéntia spécífica*, ki jo je Baudelaire postavil za temelj 'nove lepote', do katere je lahko prišlo šele po naglem vzponu družbene nemorale, smrti Boga, Niča kot posledice Božje smrti in vzroka eksistenčne krize ter spleena kot visoke stopnje zdolgočasenosti.³⁹

Kljub izhodiščni podobnosti konceptov pa je šel Baudelaire pri 'novi le-poti' še korak dlje od Rosenkranca, ko jo je iz teorije prenesel v poezijo in

34 Rosenkranz, *Aesthetics of Ugliness*, 217, 233.

35 Prav tam, 217.

36 Tak prevod francoskega naslova *Correspondences* navaja Boris A. Novak v knjigi *Simbolistična lirika* (Državna založba Slovenije, 1997), medtem ko je Marija Javoršek v slovenski izdaji pesniške zbirke *Rože zla* (Cankarjeva založba, 2005) naslov pesmi prevedla kot *Ujemanja*.

37 Baudelaire, »Ujemanja« (V: *Rože zla*), 19.

38 Prav tam.

39 Do pojava spleena je prišlo zaradi spremenjenega razmerja med človekom in naravo, pri kateri je svoboda ena izmed njenih ontoloških vrednosti. Z razvojem velemest je človekovo poseganje v naravno okolje naravi odvzemalo svobodo. Ker pa je človek del narave, je z njenim omejevanjem svobodo izgubljal tudi sam.

iz teoretične nadčasovnosti v praktično sočasnost. Posledično mu ni pomenil le tehnike prenavljanja izpraznjenega pesniškega jezika, temveč rezultat eksistenčnega paradoksa, do katerega je prišlo zaradi sprememb v odnosu med naravo in človekom, ki je bil prisiljen prijetno naravno okolje (naravo, lépo, svobodo) zamenjati za odpor vzbujajoče mesto (posnetek narave, grdo, nesvobodo).

Baudelaire je sicer v *Salonu 1846* (fr. *Salon de 1846*) umetnost še vedno razumel v tradicionalnem smislu s predikatom lepa, ko je dejal, da je »umetnost vedno samo lepota, izražena s človeškim sanjarjenjem, strastmi in sentimentom«. ⁴⁰ Ker pa je narava kot izhodišče za *mimesis* izgubila kvaliteto lepega in postala grda, se je morala lepota za dosego ugodja povezati z neskončno domišljijo in sanjskimi fantazijami. Na tem ozadju je v *Salonu 1859* (fr. *Salon de 1859*) poudaril pomen sanj in zavrnil naturalistične težnje: »Umetnost iz dneva v dan izgublja samospoštovanje, pada na kolena pred zunanjo realnostjo, slikar^[41] pa [se] vedno bolj nagiba k temu, da prikazuje ne to, o čemer sanja, temveč to, kar vidi. In vendar: *sanjati je sreča*, in nekoč je bilo častno izražati svoje sanje«. ⁴²

Sanje, ki so bile v prejšnjih obdobjih še naravne in so služile tradicionalni lepoti, z izgubo Boga in narave niso več zadoščale. Moderni pesnik je potreboval nekaj močnejšega, kar je bilo v mestnem okolju zmožno preglasiti hrup in prekriti gnus, hkrati pa vzpostaviti umetni Raj, umetnega Boga in umetni Ideal. To novo in moderno stanje zavesti je lahko dosegel s pomočjo narkotikov, kot sta hašiš in opij, katerih učinek je, da »[v]časih [...] osebnost popolnoma izgine, objektivnost [...] pa se [...] razvije tako [...], da ob opazovanju predmetov [...] na svojo [...] eksistenco [...] pozabite in jo [...] z njimi pomešate«. ⁴³

V povezavi z umetnimi sanjami je v *Umetnikovem konfiteorju* (fr. *Le Confiteur de l'Artiste*) Baudelaire prišel do pomembnega spoznanja o naravi moderne estetike, kjer je »[r]aziskovanje lepega [...] dvoboj: umetnik kriči od groze, in na koncu je poražen«, ⁴⁴ v *Bliskih X* pa mu je uspelo pojasniti enega izmed najpomembnejših vprašanj nove lepote, ko je »[n]ašel [...] definicijo [...] svojega Lepega. To je nekaj žarečega in žalostnega, nekaj nejasnega, kar odpira pot domnevam« (prav tam: 15–16). ⁴⁵

Na tem ozadju se je lotil za krščansko družbo najbolj temačnega in tabuiziranega motivno-tematskega okvira v vsej zgodovini, tj. demonizma. Smolej

⁴⁰ Baudelaire, »Salon 1846« (V: *Spleen*), 208.

⁴¹ V nadaljevanju je slikarstvo razširil na vse umetnosti ter v razmišljanju poudaril tudi roman in poezijo.

⁴² Baudelaire, »Salon 1859« (V: *Spleen*), 218.

⁴³ Baudelaire, »Hašiševa pesem III, Serafinovo gledališče« (V: *Spleen*), 138.

⁴⁴ Baudelaire, »Umetnikov konfiteor« (V: *Spleen*), 23.

⁴⁵ Baudelaire, »Bliski X« (V: *Spleen*), 15–16.

je ugotavljal, da si je Baudelaire za ideal najprej izbral Boga, medtem ko mu je »Satan [...] predstavljal njegovo nasprotje. Kasneje je odkril v svoji osebnosti tudi težnjo, ki ga je vodila k Satanu.«⁴⁶ Ta se najbolj ilustrativno kaže v liturgični pesmi *Satanove litanije* (fr. *Les Litanies de Satan*), v kateri pesnik zaide na področje satanizma. Struktura molitve (dvostišje + refren + dvostišje + refren + ... + slavljenje po vzoru *Slave* iz mašnega obrazca) in vsebina kažeta naklonjenost lirskega subjekta Luciferju, kar je bila logična posledica smrti Boga in zdrsa v Nič, stanja, ko je človek postal prepuščen sam sebi in je v tistem, kar je od Boga ostalo, ponovno odkrival smisel svoje *biti*. Kaj drugega bi bilo lahko v takih razmerah boljši Božji nadomestek kot bitje, ki je bilo na začetku Bogu najljubše, kasneje pa je bilo zaradi izdajstva izgnano v Pekel, kjer je vladalo temačnemu in ognjenemu kraljestvu. Nič ni torej čudnega, da je Baudelaire zapisal: »O ti najlepši Angel in najbolj učen, / od usode izdani bog, ki nisi več češčen, // o Satan, moje dolge reve se usmili! [...] Ti, ki rednik si paru prvemu postal, / ko ga Bog oče v srdu iz raja je pognal, // o Satan, moje dolge reve se usmili! [...] Vsa čast in slava tebi, Satan, na Neba / višavah, kjer si vladal, in na dnu Pekla.«⁴⁷

Nov izbor duhovne entitete, ki sta jo bila pesnikov genij in lirski subjekt pripravljena častiti, je sprožil premik tudi v razvoju muze kot ustvarjalnega navdiha. Če je bila za prejšnja obdobja najbolj tipična romantična muza,⁴⁸ za katero velja, da ima pripisane božanske atribute, hkrati pa je povezana z Bogom, brezmadežno dušo in duhovno ljubeznijo, pa je z duhovno spremembo v ospredje stopila demonična muza oziroma po analogiji z dihotomičnim parom Krist : Antikrist tako imenovana anti-muza.⁴⁹ Tudi njo opredeljujejo nadnaravne sile, a ne svetle kot romantično muzo, temveč mračne, saj so zanj značilne tako metafizična kot čutna vez z Luciferjem, grešna duša in telesna ljubezen. Obenem ta muza ni več *objekt romantičnega hrepenenja*, saj prevzame vlogo *femme fatale*, s čimer postane *objekt pogube*, ki v celosti ustreza naravi čarovništva, črne magije in satanizma.

Uročni lirski subjekt se je pod vplivom spolnega nagona (libida) za erotično-čutno bližino svoje muze pripravljen odreči tako telesnemu kot duhovnemu ugodju. Čeprav je zaradi strasti, poželenja in sle pogosto ponižan, v odnos vstopa zavestno, kljub usodnosti v njem vztraja ter celo čuti mazohistični užitek. Svoj *objekt poželenja* časti in moli ter zanj žrtvuje in pripravlja podobno obredje, kot je v okviru Božjega čaščenja značilno za katoliške svete maše.

46 Smolej, »Struktura in tematika Baudelairove zbirke *Rože zla*« (V: *Charles Baudelaire*), 155.

47 Baudelaire, »Satanove litanije« (V: *Rože zla*), 240, 243–244.

48 Tërmin *romantična muza* izhaja iz poimenovanja za literarnozgodovinsko obdobje romantike, v katerem so motivno-tematske značilnosti, ki jo opredeljujejo, najbolj specifične in določne, vendar to ne pomeni, da se omenjeni model ne pojavi že prej, saj tudi obdobje romantike temelji na različnih historičnih pojavih.

49 Koncept anti-muze se pojavi že v predhodnih literarnozgodovinskih obdobjih, vendar se zaradi spremenjenih duhovno-druženih razmer dokončno razvije in uveljavi šele v obdobju moderne.

Pri Baudelairu se demonična muza pojavi v pesmi *Blagoslov* (fr. *Bénédiction*), kjer ženski subjekt od moškega zahteva čaščenje, kakršno je bilo v navadi za romantično muzo, vendar z drugačnim ciljem. V nasprotju s predhodnico, ki je želela svojega častilca (duhovno) odrešiti, ga demonična muza želi ponižati ter (duhovno in telesno) pogubiti. Moški objekt v tem primeru ni prevzet od njene duhovne lepote, temveč njenega lepega zunanega videza, ki služi kot urok zape-ljevanja. Nastala patološka privlačnost pripelje do tega, da on njo brezpogojno časti in moli, medtem ko se ona njega in njegovega malikovanja naveliča ter ga iz dolgčasa in čistega užitka uniči. To uničenje pa ni nekaj marginalnega, odvija se skozi proces krvnega žrtvovanja in obred čaščenja Luciferja (najljubša zver).

Če že dovolj sem lepa, da me obožuje, / pa hočem biti kot boginje davnih dni; / naj z zlatom torej mene, kot so nje, zasuje; // in bom, pijana narde, mire in kadila, / priklonov, vina, žrtvenih darov odkrila, / če bom smeje iz ljubečega srca izvabila / češčenje, kot ga nekdanj je boginja užila! // Ko naveličana teh burk bom nespodobnih, / zgrabila ga bom z nežno, toda krepko roko / in z nohti, ki so krempljem harpije podobni, / utrem pot si do srca njegovega globoko. // Kot ptičku, ki drhti ves v strahu venomer, / izrujem iz prsi rdeče mu srce preživo / in, da nasitim z njim najljubšo svojo zver, / srce na tla bom prednjo vrgla zaničljivo!⁵⁰

DEMONIZEM PRI IVANU CANKARJU

V drugi polovici devetdesetih let 19. stoletja so francoske dekadentno-simbolične ideje preko povezav z avstrijsko prestolnico dosegle tudi slovenski prostor,⁵¹ kjer izrazito katoliška družba še ni bila pripravljena na tako velike estetske spremembe. A vendar so mladi slovenski pesniki, ki so takrat zaradi študija bivali na Dunaju, spoznavali nove filozofsko-umetnostne smeri in jih vnašali v svoje poetike. Negativni odziv konservativne slovenske Cerkve,⁵² ki je bila v obdobju *fin-de-siècle* še vedno tesno povezana z državo in je zato lahko narekovala, kaj je v umetnosti sprejemljivo in kaj ne, pa je bil nato ključen vzrok za mladostno upornišvo.

⁵⁰ Baudelaire, »Blagoslov« (V: *Rože zla*), 14.

⁵¹ »[N]aša takratna revolucionarnost [je bila] bolj literarna kakor življenjska, bolj vroča kot svetla, bolj motna kot jasna. Na Dunaju se je ta literarni značaj spričo takratnih modernih, ali 'dekadentnih', 'findesièclovskih' struj, ki so se zgledovale po Parizu, še globlje začrtal, in razen Ketteja, ki je ostal do svoje smrti v domovini, smo se mu za nekaj časa vsi vdajali.« (Župančič, »Razgovor s pesnikom ob sedemdesetletnici« (V: *Zbrano delo VII*), 278.)

⁵² Slovenska škofa dr. Anton Mahnič in dr. Anton Bonaventura Jeglič sta v drugi polovici 19. stoletja oblikovala svoj na apologetično-dogmatičnem ozadju osnovan presojevalni mehanizem umetniško lepega (oz. sprejemljivega nasploh). Ko je Cankar leta 1899 izdal pesniško zbirko *Erotika* z domnevno moralno spornimi *Dunajskimi večeri*, je Jeglič vse dosegljive knjižne izvode odkupil in jih zažgal.

Baudelairova estetska misel je imela največji vpliv na Ivana Cankarja, ki je zbirko *Rože zla* spoznaval neposredno iz izvirnika, kar med drugim dokazujejo korespondenčna pisma.⁵³ Pod vtisi 'nove lepote' je v svoji poeziji razvil načela 'dekadenčne estetike',⁵⁴ ki je bila kot koncept blizu estetskim usmeritvam francoskega pesnika, a se je od njih razlikovala po tem, da je še določeneje izpostavljala nekrepost oziroma greh.

Vendar ta ni bil tako enoznačen in enostaven za razumevanje. Cankar je namreč izhajal iz predpostavke, da mora biti grešenje premišljeno in zmerno, saj le tako predstavlja ideal lepote (prepovedano dejanje). Višjo estetsko vrednost zmore imeti le še hrepenenje po grehu (želja po prepovedanem), ki ga posameznik z nepremišljenim in nezmernim grešenjem ne more doseči. Prepričan je bil, da »[k]dor greši z nedolžno in lepoteželjno dušo, opravlja delo, Bogu prijetno, in z vsakim grehom se bliža popolnosti, se bliža večni lepoti, ki je večen greh.«⁵⁵

V osnovi naj bi to pomenilo, da lahko pesnik v nemoralnem svetu preživi in hkrati ohrani svojo dušo čisto samo, če ustvari možni svet, ki bo projekcija empiričnega sveta, in preko genija grešenje prenese na lirski subjekt. Ta v svoji (torej sekundarni) resničnosti greši, da bi dosegel 'moderni' estetski ideal – ki sledi prepričanju, da je Bog s tem, ko je ustvaril naravo, v kateri bivata lépo in gřdo, ustvaril tudi lépo in gřdo v umetnosti, katera skozi *mimesis* naravo posnema –, pri čemer pa pesniku, ki v nemoralni družbi brez Boga dejansko biva, ni treba grešiti in tako njegova duša ostaja 'brezmadežna'.

Ko je Jeglič leta 1899 *Erotiko* uničil, je s tem Cankarju odvzel zatočišče, kamor se je lahko umaknil, zaradi česar je pesnik izkusil 'moderni' Nič ter se soočil z eksistencialno krizo in krizo identitete.⁵⁶ Na to je opozoril v *Epilogu* k drugi izdaji *Erotike* (1902) z besedami: »Šel sem po tej poti, ali ostal sem na sredi. [...] To je bilo po priliki ob tistem času, ko so napravili v Ljubljani velik ogenj in so sodili nad mano veliki duhovni in farizeji. Ob tistem času sem odprl oči in sanje so se izgubile in vse okoli mene je bilo pusto in prazno.«⁵⁷

Cankar je v tej izjavi zavzel diametralno mesto tistemu, ki ga zavzema Bog v svetopisemski zgodbi o nastanku sveta in človeštva: »Bog je videl vse, kar je

53 Oton Župančič je na primer 4. januarja 1898 Cankarju pisal: »Ali imaš Ti še Verlaine in Baudelaira? Ako ne misliš še kmalu priti, pošlji ju meni, ako hočeš na posodo ali pa na prodaj.« (Župančič, »Pismo Ivanu Cankarju z dne 4. 1. 1898« (V: *Zbrano delo XI*), 26.)

54 Zdravec uporabi sorodna izraza: »dekadenčna metafora« (*Slovenska književnost II*, 29) in »dekadenčna lirika« (*Slovenska besedna umetnost 1900–1950*, 18). Prvega poveže s Cankarjevima kontrastnima podobama »propalosti kras« in »veličastvo pregrehe« (*Slovenska književnost II*, 29) iz tretje pesmi *Dunajskih večerov* (1899), drugega pa s Cankarjevo *Erotiko* in Župančičevo *Čašo pojnosti* (*Slovenska besedna umetnost 1900–1950*, 18).

55 Cankar, *Epilog k Erotiki* (1902) (V: *Zbrano delo II*), 93.

56 Argument k izjavi najdemo v Župančičevem pismu Rajku Nahtigalu (januar 1909), kjer piše, da je bil Cankar najprej umetnik, šele nato človek. Ko je taki osebi odvzeto umetniško delo, to ogrozi njegovo eksistenco.

57 Cankar, *Epilog k Erotiki* (1902) (V: *Zbrano delo II*), 93.

naredil, in glej, bilo je zelo dobro.«⁵⁸ Spoznanje o ničnosti človeka, ki je želel skozi genij-kreatorja poustvariti božansko entiteto, je z besedami: »sanje moje duše so izginile za zmerom [...] [i]n mladost in življenje in ljubezen – vse je šlo mimo mene«⁵⁹ pesnika privedlo do zapustitve prvotnega genija⁶⁰ ter dokončne odpovedi poeziji.⁶¹

V njegovem pesniškem opusu vrh 'dekadenčne estetike' predstavljajo *Dunajski večeri*, kjer lirski subjekt najprej v tretji pesmi (*Vzduh opójen, težák; bledih luči svit*, 1899) opeva 'krasno grešnico', ki ji pripiše znake bolezni in jo skozi opojne sanje primerja s Tizianovo »narkotično-sanjsko« prešušnico, v peti pesmi (*In dviga in širi se vroče obzorje*, 1902) pa se nato sreča s čarovnico, ki s pomočjo črne magije svoj demonski obraz sprva še skriva, kasneje pa masko odvrže in se mu pokaže, kakršna je v resnici. V tem primeru lirski subjekt svoje muze⁶² ne časti kot boginjo, temveč kot nosilko božanskega: »To je tempelj njen, jaz klečim pred njó.«⁶³ Zavedanje lastnega podrejenega položaja in njene fatalnosti se kaže že med opisovanjem njenih karakteristik, ko ugodje vzbujajoče podobje (njeno golo belo telo kipi in trepeti, obdaja ga skrivnostna bleščeča tančica, na njene polne rame padajo črni lasje) skozi čutnost (strast, poželenje, pohota) preide v podobje negativnega občutja. Oko, ki je nekoč kot primerjani člen (*apodosis*) zvezdam (*protasis*) imelo status vzvišenosti, se skozi čutnost vulgarizira ter

- s predikatoma poželjivo in mokro blešči kot oster nož (opozorilo na nevarnost),
- s predikatom pohotno prevzame vlogo zajedavca (nevarnost), ki se okorišča z gostiteljevim srcem (ljubezensko čustvo) in dušo (krščanska duhovna entiteta): »njeno okó, poželjivo in mokro / blešči se kot brušen nož. // In v dušo kipečo in v srca dnò / sesá se mi njeno pohotno okó«.⁶⁴

Namesto da bi lirski subjekt skušal svojo eksistenco zaščititi, se prosto-voljno in zavestno prepusti usodnemu (patogenemu) stanju: »v bolestem

58 1 Mz 1,31.

59 Cankar, *Epilog k Erotiki* (1902) (V: *Zbrano delo II*), 97.

60 »Tistega človeka, ki ga je doletelo prekletstvo iz Ljubljane in ki se je potepal po predmestnih ulicah, ves blaten in nesrečen, sem ostavil nekje v zakajeni beznici. Tam naj premišluje svoje prokletstvo in naj gleda, kakó bo opravil. Jaz ne odgovarjam zanj, če bi se nedolžni ljudje izgledovali nad njim.« (Cankar, *Epilog k Erotiki* (1902) (V: *Zbrano delo II*), 90–91.)

61 Cankar je že 21. 8. 1899 Župančiču pisal, da v poeziji ni dovolj močan, zato jo prepušča njemu in Ketteju, »v pesmih ní mene; moja stvar je noveleta, morda drama ... pesem ne! To prepustim Tebi in Ketteju« (Cankar, V: *Zbrano delo XXVIII*, 8), a se takrat pesnjenju še ni povsem odrekel; dokončno odpoved poeziji je sprejel šele v *Epilogu* k drugi izdaji *Erotike* (1902), torej po Jegličevem uničenju prve izdaje pesniške zbirke leta 1899.

62 Irena Novak Popov je prepričana, da je Cankar pri zasnovi muze v tej pesmi izhajal iz slike *Greh* (*Die Sünde*) (1893) »münchenskega slikarja Franza von Stucka, ki jo je [pesnik] videl v dunajski galeriji Künstlerhaus« (Novak Popov, »Poezija«, 66). Avtorica muzi pripiše oznako fatalne ženske, katere lepota je demonična (prav tam) – in prav zato pogubna.

63 Cankar, *Zbrano delo I*, 57.

64 Prav tam.

razkošju teló mi trepeče, / v objem se mi dvigajo roke drhteče... / Glej v prahu nesvesten kleči pred teboj / in ljubi in moli te suženj tvoj – / Venus, Venus!«⁶⁵ Ponižan na stopnjo sužnja, lirski subjekt kot v transu časti tako muzo v prisposobi domine (Venere)⁶⁶ kot njen tempelj.

Njegov klic »Venus, Venus!« lahko aludira na venerin griček (lat. *mons pubis*), ki se nahaja nad ženskim spolovilom ter mu predstavlja vrh templja, od koder kliče h gospodarici. V prvi izdaji *Erotike* (1899) se pesem nadaljuje v prikaz spolnega akta, ki pa ga lirski subjekt doživlja povsem drugače od pričakovanj, saj se urok, ki je demonično zakril z lepim, razblini:

- noč postane brezupna, obsojena na večno odsotnost sonca,
- črne in ledene roke muze prevzamejo podobo opolzkih in mokrih kač (izvirni greh), ki drsijo po subjektovih licih,
- hladno telo muze se dotika subjektovih udov, zaradi česar ta začuti močan odpor (v srcu se pojavi strah in stud).

V sedmi pesmi cikla *Helena* (1899) se prejšnji mističnosti pridruži še motiv Mefista. Lirski subjekt je za čutni stik z muzo pripravljen sprejeti dogovor s Hudičem (čarovnikom),⁶⁷ svoje življenje (po smrti dušo) želi zamenjati za bogastvo, bisere in gradove iz marmorja ter zlata, saj bi v zameno za enkratno ljubezen to poklonil muzi, ki bi mu s strastnim poljubom odprla (lažna) nebesa: »oj čarovnik, prileti k meni [...] Prinesi meni vse bogastvo, / najlepše bisere morjá, / sežidaj mi gradove svetle / od mramorja in od zlatá. // Življenje svoje dam ti zanje [...] Poglej, Helena té gradove, / ta blesk zlatá, demantov žar, / poglej, to je življenje moje, / poklanjam ti ga v zadnji dar. [...] Samó nocoj, nocoj me ljubi, / poljubi me enkrat samó, / da na gorečih tvojih ustnih / nebesa meni se pričnó.«⁶⁸

Jernej Kusterle

I. gimnazija v Celju

jernej.kusterle@gmail.com

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Joel Schmidt v *Slovarju grške in rimske mitologije* pravi, da je Venera v 2. stol. pr. Kr. prevzela značilnosti grške Afrodite. Slednja je bila lahko pri starih Grkih »prijazna boginja, zavetnica zakona, spodbujala je zakonsko ljubezen, skrbela za plodnost v hiši, bdela nad rojstvi in zagotavljala rodovitnost polj. Lahko pa je zbujala tudi strah in grozo, saj je pogosto pomenila neustavljivo strast, zaradi katere tisti, ki jih je hotela pogubiti, zblaznijo od ljubezni; razdirala je zakonske zveze, silila zakonce v prešuštvo, podpirala plodnost nezakonskih ljubezni in zvaljvala smrtnike v naslodo in pregrehe. Afrodita je torej postala usodna boginja« (Schmidt, *Slovar grške in rimske mitologije*, 10). Zdi se, da je v zgornji pesmi videti značilnosti Afrodite kot *femme fatale*, ki ni nedolžna in prijazna, ampak zlobna in pogubna.

⁶⁷ Ker je bil po Nietzscheju Bog mrtev, v obdobju moderne poslovanje z Luciferjem ni pomenilo duhovne pogube, kot je bilo to značilno na primer za romantiko (prim.: Goethe, *Faust*).

⁶⁸ Cankar, *Zbrano delo I*, 22–23.

BIBLIOGRAFIJA

- Baudelaire, Charles. *Spleen*. Zbirka: Bela krizantema. Prevod Marko Crnkovič. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Baudelaire, Charles. *Charles Baudelaire*. Zbirka: Mojstri lirike. Izbor Tone Smolej, prevod Andrej Capuder idr. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1998.
- Bernik, France idr. (ur.). *Brižinski spomeniki – Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1992.
- Bertoncelj, Mojca. »New age in zahodna kultura«. *Bogoslovni vestnik* 63/1 (2003): 7–27.
- Cankar, Ivan. *Zbrano delo I*. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS, 1967.
- Cankar, Ivan. *Zbrano delo II*. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS, 1968.
- Cankar, Ivan. *Zbrano delo XXVI*. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS, 1970.
- Cevc, Emilijan. »Ob Valvasorjevem Prizorišču človeške smrti«. V: Janez Vajkard Valvasor, *Prizorišče človeške smrti (v treh delih)*, prevod Jože Mlinarič, 279–313. Maribor: Založba Obzorja in Novo mesto: Dolenjska založba, 1969.
- Heziod. *Teogonija, Dela in dnevi*. Prevod Kajetan Gantar. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Kette, Dragotin. *Zbrano delo – Prva knjiga*. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS, 1976.
- Kusterle, Jernej. »Grdo znotraj filozofske in krščanske estetike: primer slovenskih zgodnjenovoveških verznihih besedil«. V: *Platforma* 3, ur. Lea Kuhar idr., 140–156. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2022.
- Murn, Josip. *Pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979.
- Murn, Josip. *Zbrano delo – Druga knjiga*. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS, 1954.
- Nietzsche, Friedrich. *The Joyful Wisdom (»La Gaya Scienza«)*. *The Complete Works of Friedrich Nietzsche*. Vol. 10. Prevod Thomas Common. New York: The Macmillan Company, 1924.
- Novak Popov, Irena. »Poezija«. V: *Ivan Cankar: Literarni revolucionar*, ur. Aljoša Harlamov, 52–87. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.
- Platon. »Država«. V: *Zbrana dela*, prev. Gorazd Kocijančič, 989–1252. Celje: Celjska Mohorjeva Družba, 2006.
- Platon. »Tejtet«. V: *Zbrana dela I (študijska izdaja)*, prev. Gorazd Kocijančič, 217–282. Ljubljana: KUD Logos, Celje: Društvo Mohorjeva družba, 2009.
- Rode, Franc. *Vse je dar: Spomini*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2022.
- Romuald, oče. *Škofjeloški pasijon: znanstvenokritična izdaja*, ur. Matija Ogrin. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2009.
- Rosenkranz, Karl. *Aesthetics of Ugliness*. Ur. in prev. Andrei Pop in Mechtild Widrich. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2015.
- Schmidt, Joël. *Slovar grške in rimske mitologije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze*. Slovenski standardni prevod (SSP). Ljubljana: Svetopi-semska družba Slovenije, 2000.

- Valvasor, Janez Vajkard. *Prizorišče človeške smrti (v treh delih)*. Prev. Jože Mlinarič. Maribor: Založba Obzorja in Novo mesto: Dolenjska založba, 1969.
- Zadravec, Franc. *Slovenska besedna umetnost 1900–1950*. Zbirka: Naša beseda. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974.
- Zadravec, Franc. *Slovenska književnost II*. Ljubljana: DZS, 1999.
- Župančič, Oton. *Zbrano delo I*. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS, 1956.
- Župančič, Oton. *Zbrano delo VII*. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS, 1978.
- Župančič, Oton. *Zbrano delo XI*. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS, 1989.

IZVLEČEK

Prispevek predstavi, kako je nastanek konceptov estetike grdega (Rosenkranz) in 'nove lepote' (Baudelaire) vplival na spremembo vloge demoničnega v poeziji iz obdobja moderne (tj. dekadence, simbolizma in nove romantike). V slovenskem kontekstu se je demonizem v starejših verznihih besedilih pojavljal z namenom svarjenja pred Satanom, Peklom in posmrtno kaznijo zaradi nekrepostnega življenja, ki ne sledi božjim zapovedim in višji Resnici, medtem ko se je v obdobju fin-de-siècla pod vplivi nemške in francoske filozofske misli njegova vloga spremenila in od strahu pred padlim angelom Luciferjem prešla k čaščenju demonične muze. Lirski subjekt, ki je v romantiki še verjel v duhovno čistost in odrešenje, je v moderni postal žrtev črne magije in se uročen od zavajajoče lepote čarovnice soočil z (duhovnim) propadom.

Ključne besede: demonizem, demonična anti-muza, estetika grdega, nova lepota, dekadencijska estetika

ABSTRACT

Demonism from Warning to Worship: The Development of the Demonic and the Transition of the Fallen Angel to the Demonic Muse in the Poetry of Charles Baudelaire and Ivan Cankar

The paper outlines how the emergence of the concepts of the aesthetics of ugliness (Rosenkranz) and the 'new beauty' (Baudelaire) impacted the role of the demonic in the poetry of the Modern period (i.e. decadence, symbolism and New Romanticism). In the Slovenian context, demonism appeared in older

verse texts with the purpose of warning against Satan, Hell and the posthumous penalty due to an unvirtuous life that did not follow God's commandments and the higher Truth. In the fin-de-siècle period, however, the demonic came under the influence of German and French philosophical thought and its role changed, shifting from the fear of the fallen angel, Lucifer, to the worship of the demonic muse. The speaker in the poems, who still believed in spiritual purity and salvation in the Romantic period, became a victim of black magic in the Modern period and faced (spiritual) damnation under the spell of a witch's deceptive beauty.

Keywords: demonism, demonic anti-muse, aesthetics of ugliness, new beauty, aesthetics of decadence

SUMMARY

With the Holy Bible as its starting point, the Roman Catholic Church formed a system of Christian aesthetics based on the relationship between the beautiful and God as eternal Life, the greatest Good, the highest Truth, the absolute Freedom, and living Nature. For everything that did not meet these criteria, the story of Lucifer's rebellion, defeat, banishment to Hell and the earthly temptation of man was used by the Church to establish the relationship between the ugly and Satan as eternal Death, the greatest Evil, the highest Lie, the absolute Captivity, and dead Nature.

Throughout history, the Church has presented beauty as the essence of both religion and art, be it sacred or secular. Ugliness, on the other hand, was allowed, but not for the purpose of an aesthetic experience; rather, it was a mechanism to warn believers against the Devil, Hell and posthumous punishment due to an immoral life that did not follow God's commandments and the higher Truth.

Such a purpose of ugliness, equated within Christianity with the demonic, can already be traced in the Slovenian context in the Freising Manuscripts (972–1039), which have a sacral character and are considered the first preserved record of the Slovenian language. Later it reappears in Valvasor's *Scene of Human Death* (in three parts) (1682), which is believed to be one of the first Slovenian examples of sacred non-liturgical art with a distinctive educational function.

Both texts present the original sin with which the Devil in the form of a snake first turned man away from God and brought him closer to himself, the death with which God cursed Adam and Eve, and the salvation that only came about through Christ's suffering, death and resurrection. To this salvation a person is entitled if they follow God's commandments and the higher Truth,

and are ready to confess their earthly sins. Although the two texts are similar, they differ in many ways. While the Monuments do not mention witchcraft, which was still alive in the minds of the people of the Middle Ages, Valvasor's Scene includes an erotic relationship between the Devil and the witch, which moves the demonic in Slovenian verse texts even more definitely from the metaphysical to the factual level.

After the Baroque, the framework of demonism, including witchcraft, continues to appear in the Slovenian sacred and secular verse texts of the Enlightenment, (Pre)Romanticism and Realism. However, nowhere in the historical cross-section does it reach the level that characterises the period of Modernity (i.e. decadence, symbolism and New Romanticism).

The 'Modern' situation was the result of the social changes that took place at the beginning of the 19th century, and as such was the starting point on which Karl Rosenkranz set up the theory of the aesthetics of ugliness. His theory expanded Baumgarten's concept of aesthetics in such a way that he manipulated the aesthetic field and added ugliness to beauty. Then Charles Baudelaire presented the concept of the 'new beauty' against the background of the death of God, Nothingness and spleen, which led to the de-tabooing of sensitive content in Christian society and finally initiated a cult of demonic muse worship.

The 'new beauty', therefore, in addition to the mysterious and to what had previously been considered insignificant and unworthy, highlights demonism. It characterises both Baudelaire's 'The Litany of Satan', where the speaker enters the realm of Satanism, and the poem 'Benediction', where a demonic muse appears. She wants to humiliate and destroy her worshipper with the help of black magic (spiritually, physically), like in Cankar's 'aesthetics of decadence'. Cankar's concept is based on sin as an aesthetic ideal of modern beauty: thus sin has to be deliberate and moderate, or there has to be only a desire to sin, because otherwise it is an object of artistic observation without aesthetic value.

In Cankar, unholiness encompassing demonism and sorcery is most illustratively shown in the *Vienna Evenings cycle*. Here the speaker in the third poem from the first edition of *Erotica* (1899) sings of a 'wonderful sinner'. To her he attributes signs of illness and in an intoxicating dream compares her to Titian's adulteress. In the fifth poem from the 1902 reprint, he then meets a witch who, with the help of black magic, hides her demonic face at first, but later throws off the mask and shows herself to him in her true form. In the seventh poem of the cycle *Helena* (1899), Cankar's demonic muse is joined by Mephisto, with whom the speaker is ready to sign a blood contract and spiritually perish in exchange for sensual contact with the muse.

